

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 10 ▪ Sayı/No: 52 ▪ Ağustos/August 2019

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör / Editor

Doç. Dr. Mehmet GÜNAL

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA

Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN

Doç. Dr. Kürşad TURAN

Dr. Kubilay KAVAK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU	Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Prof. Dr. Nevzat AYPEK	Doç. Dr. Ali GÜRSEL
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Doç. Dr. Ruhtan YALÇINER
Prof. Dr. Mahir NAKİP	Doç. Dr. Erol TURAN
Prof. Dr. A. Bedri ÖZER	Dr. Atila BEDİR
Prof. Dr. Eyyüp YARAŞ	Dr. Mahmut ÇİTİL
Prof. Dr. Celalettin YAVUZ	Dr. Hasan EŞİCİ
Prof. Dr. A. Burçin YERELİ	Dr. Ali GÜLER
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	Dr. Alpay GÜNAL
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU	Dr. Cemil Doğaç İPEK
Doç. Dr. Alparslan BAŞARAN	Dr. Tuğrul KORKMAZ
Doç. Dr. Savaş ÇEVİK	Dr. Hatice MUMYAKMAZ
Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Dr. Hasan Sencer PEKER
Doç. Dr. Ruhi ERSOY	Dr. Turan ŞENER

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan ve ulusal hakemli bir dergidir.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, bu çerçevede disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published quarterly by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 ▪ Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org ▪ iletisim@tasav.org ▪ turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Net Ofset ve Dijital Matbaacılık Ltd. Şti. ▪ Sertifika No: 18566
Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye
Tel:+90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Ağustos/August 2019

İÇİNDEKİLER

Mehmet GÜNAL Editörün Notu <i>Editor's Note</i>	7
Selim ÖZTÜRK Türk Siyasî Tarihinde Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine Bir İnceleme: 12 Mart'tan 28 Şubat'a <i>A Review On Media-Politics Relations in Turkish Political History: Since 12 March to 28 February</i>	9
İsmet TÜRKMEN Doğu İllerinde Asayişin Sağlanması Yönelik Tedbir ve Uygulamalar (1934-1938) <i>Practices and Measures to Ensure Public Order in the Eastern Provinces (1934-1938)</i>	35
İbrahim YILMAZÇELİK Tarihî Süreç İçerisinde Dicle ve Fırat Nehirleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme <i>A Brief Evaluation on Tigris and Euphrates Rivers in Historical Context</i>	81
Ömer KUL Kapitalizmin Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi ve Çin <i>Capitalism's Struggle of for international domination and China</i>	97
Fatma ÇALIK ORHUN Sevr'den Lozan'a Kadar Olan Dönemde Türk-Macar İlişkileri <i>Turkish-Hungarian Relations during the years between Sevres and Lausanne</i>	121

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Alanında temayüz etmiş kıymetli hocalarımız tarafından üzerinde çok fazla düşünülmemiş konularda hazırlanan özgün çalışmalarını bir araya getirdiğimiz bu yeni sayımızla tekrar karşınızdayız. Bu sayımızda birbirinden konu itibarıyla farklı alanlarda kaleme alınmış makalelere yer verdik.

Dr. Selim ÖZTÜRK, “Türk Siyasî Tarihinde Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine Bir İnceleme: 12 Mart’tan 28 Şubat’a” başlıklı makalesinde, “Dördüncü Erk” olarak da anılan medyanın Türkiye’de siyaset üzerindeki etkilerini incelemektedir. TRT’nin kurulduğundan beri iktidar ile muhalefet arasındaki siyasî mücadelenin bir parçası olduğunu savunan Öztürk, özel televizyon kanallarının kurulmasının bu duruma nasıl etki ettiğini irdelemekte ve TRT’nin hâkim olduğu dönemlerde siyasî erkin televizyona hâkim olma çabası içerisindeyken özel kanalların kurulmasıyla adından medyanın siyasî erke nüfuz etmeye başladığı sonucuna varmaktadır.

“Doğu İllerinde Asayişin Sağlanmasına Yönelik Tedbir ve Uygulamalar (1934-1938)” başlıklı makalesine yer verdiğimiz Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN, asayiş ve iç güvenliğin Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana en önemli meselelerden biri olduğunu vurgulamakta, Osmanlı’nın son zamanlarındaki siyasî, sosyal ve ekonomik şartların Cumhuriyet döneminin asayiş durumuna nasıl etki ettiğini ortaya çıkarmaktadır. Makale, Cumhuriyet’in asayiş ve güvenliğe bakışının sadece askerî tedbirlere dayanmayıp sosyo-ekonomik kalkınmaya ve bölgeler arası farklılıkları gidermeye yönelik araç ve politikalara da yer verdiğine işaret etmektedir.

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK, “Tarihî Süreç İçerisinde Dicle ve Fırat Nehirleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinde, “Mezopotamya” ya da “el-Cezîre” olarak bilinen stratejik bölgeyi ortaya çıkaran Dicle ve Fırat nehirlerin tarihin her

döneminde buldukları bölgeye ekonomik katkı sağladığını, bununla birlikte ise nehirlerin siyaset ve güvenlik açısından büyük bir öneme sahip olduğunu ve bu yüzden de tarih boyunca söz konusu bölgenin ülkeler arasında bir mücadele sahası olageldiğini anlatmakta, yaşanan onca göç hareketi, siyasî çalkantı ve çatışmaların bu bölgedeki Türk kültürünün izlerinin silemediğini vurgulamaktadır.

Doç. Dr. Ömer KUL, “Kapitalizmin Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi ve Çin” başlıklı çalışmasında, küresel siyasette” tek kutup” oluşturmayı hedefleyen ABD öncülüğündeki kapitalist sistemin son yıllarda siyasî ve ekonomik olarak güçlenen Çin gibi ülkeler tarafından nasıl sırandığını incelemektedir. Kul, önümüzdeki dönemde küresel güçler arasındaki mücadelenin merkez noktasının Ortadoğu'dan Asya-Pasifik ve Güneybatı Asya bölgesine kayacağına ve diyalog imkânlarının kesilmesi halinde sıcak çatışmaların da yaşanabileceğine işaret etmektedir.

Fatma ÇALIK ORHUN, “Sevr'den Lozan'a Kadar Olan Dönemde Türk-Macar İlişkileri” başlığını taşıyan çalışmasında, Birinci Dünya Savaşında müttefik olan Türkler ve Macarlar arasındaki tarihî ilişkiyi incelemekte, Mohaç Savaşı ile Osmanlı hâkimiyeti altına giren Macarlarda ilk dönemde oluşan hasmâne tutumun zaman içerisinde bir dostluk ilişkisine evrildiğini anlatmaktadır. Yazar, Trianon Antlaşması ile ülke topraklarının ve nüfusunun neredeyse yarısını kaybeden Macarların Türk Milli Mücadelesini örnek aldıklarını ve yakından takip ettiklerini, bu süreçte kurulan ilişkilerin Cumhuriyet döneminde gelişen Türk-Macar dostluğunun temelinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir sonraki sayıda buluşmak üzere, iyi okumalar diliyoruz.

Doç. Dr. Mehmet GÜNAL
Editör

TÜRK SİYASÎ TARİHİNDE MEDYA VE SİYASET İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: 12 MART'TAN 28 ŞUBAT'A

Selim ÖZTÜRK

Dr.; Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü

Özet

İktidarın topluma nüfuz etmesi ve toplumun şekillendirilmesinde televizyonun taşıdığı önem ve oynadığı rol yadsınamaz durumdadır. 1960'lı yılların sonu itibarıyla toplum hayatına giren televizyon, siyasî erkin de ilgi odağı olmuştur. Nitekim Türkiye'nin ilk televizyon kanalı bir devlet kurumu olan TRT'dir. TRT kurulduğundan itibaren iktidar ve muhalefet arasındaki siyasî mücadelenin bir parçası olagelmıştır. Bu durum özel kanalların kurulmasına kadar devam etmiştir. Özel kanalların kurulmasıyla televizyonun toplumun şekillendirilmesi ve siyasî anlamda topluma etkide bulunulması açısından önem ve gücü daha artmıştır. Televizyon konsepti tam manası ile iktidar kavgalarının ortasında kalmış ve Türk siyasetinde medya savaşları yaşanmıştır. TRT'nin hâkim olduğu dönemlerde siyasî erk televizyona hâkim olma çabası içerisinde iken 1990'lı yıllarda özel kanalların kurulmasıyla adından "4. Erk" olarak söz ettiren medyanın gücü siyasî erke nüfuz etmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: TRT, Özel Kanallar, 4.Erk, Medya Savaşları, Türk Siyaseti.

Abstract

TV's role and importance in reshaping of and penetration on the society by the political rule cannot be denied. TV that was introduced to the Turkish society in the 1960s became a focus of political rule since then. The first TV channel in Turkey is a governmental institute, TRT. TRT has been a part of the struggle between the party in power and opposition parties since it was founded. This situation continued until the establishment of the private TV channels. With the rise of the

private TV channels, the power of the TV in reshaping and influencing the society politically began increasing. The TV concept fell into the middle of the political struggles, and media wars occurred in Turkish political life. While the political power aimed to penetrate the TV during the single channel TRT era; the power of TV, named as 4th power, began to influence and reshape the political power after the rise of private channels during the 1990s. In the article, political history analysis, case studies, review of cases through descriptive technique, collection of data via qualitative methods are applied.

Keywords: TRT, Private TV Channel, Media Wars, Turkish Politics.

Giriş

Televizyon, Türkiye’de toplumla tanıştığı günden itibaren toplumu etkileyen ve yönlendiren bir iletişim aracı olagelmıştır. 1960’lı yılların sonuna doğru Türk toplumunun evlerine giren televizyon hızlı bir şekilde radyonun yerini almış ve toplumun kültürel, politik ve sosyal yapısının da şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir. İletişim alanında bu kadar önemli bir role sahip olan bu aracı siyasî erk de kendi çıkarları için yönlendirmeye çalışmıştır. Nitekim Türkiye’de bir devlet kurumu olarak kurulan ilk televizyon kanalı olan TRT’ye ve ardından özel kanallara, siyasî oluşumlar etki etme ve yön verme çabası içerisinde olmuşlardır.

TRT, televizyon ekranlarına tek başına hâkim olduğu 70’li ve 80’li yıllarda iktidar ve muhalefet partileri arasındaki gerilimden nasibini almıştır. Yine 90’lı yıllarda da özel kanalların mantar gibi kontrolsüz biçimde çoğaldığı ülkede iş dünyasının patronları siyasileri yönlendirmeye çalışmış, hükümet kurup yıkma girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, tek kanallı TRT döneminde siyaset erki televizyona etki yapmaya çalışırken, 90’lı yıllarda çoklu kanallar döneminde medya patronları yani diğer ismiyle “4. erk” siyasî erki kontrol altına almaya başlamıştır.

Bu konular minvalinde makalede, 1970'li yıllardan başlanarak 2000 yılına kadar medya ve siyaset ilişkileri çarpıcı olaylar ve gelişmeler çerçevesinde ele alınarak tarihî bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

12 Mart Sonrası Dönemde TRT- Siyaset İlişkileri

TRT'nin her ne kadar radyo yayın geçmişi 1927 yılına dayansa da TV yayıncılığına başlaması ancak 31 Ocak 1968'de olmuştur (TRT Tarihi/"TRT Yayınçılık Tarihi Müzesi..."). TRT televizyonunun ilk deneme yayını Ankara'daki Mithatpaşa stüdyosundan naklen yapılmıştır. TRT'nin ilk zamanlarda haftada sadece üç gün ve üçer saat yapılan yayınları bir süre sonra dört güne çıkartılmıştır.

O zamana kadar siyaset ile iç içe olan ve siyasetin kullanmış olduğu aygıt radyodur. Özellikle Adnan Menderes ve Demokrat Parti hükümetleri Vatan Cephesi adı altında oluşturmuş oldukları platformu Ankara Radyosu aracılığı ile ilan etmişler, Demokrat Partinin propagandasını radyo aracılığı ile yoğun bir biçimde yapmışlar, radyoyu DP'nin yayın organı gibi kullanmışlardır. Bu nedenle de muhalefetten çok eleştiri almışlardır (Devran, 2011: 42-44). Aynı şekilde 1960 darbesinde radyo önemli bir işlev görmüş, darbe bildirisini Albay Alparslan Türkeş tarafından bizzat radyodan okunarak halka duyurulmuştur. Ardından radyo darbeyi yapan Milli Birlik Komitesi'nin yayın aracı haline gelmiştir. Fakat televizyonun halkın gündemine 1968 yılında girmesi ile yeni bir dönem açılmış; bu sefer de TRT'nin TV kanalı, siyasetin daha doğrusu mevcut iktidarda olan hükümetlerin politikaları ile doğru orantılı yayınlar yapması için baskılara maruz kalmıştır. Hatta bu nedenle muhalefet ve iktidar arasında pek çok münakaşaya da neden olmuştur.

TRT'nin TV yayınına başlaması Demirel hükümetleri yani Adalet Partisi (AP) iktidarı döneminde olmuştur. O yıllarda özerk bir yapısı olan TRT'nin ilk genel müdürlüğü görevine Adnan Öztrak getirilmiştir. Aslında TRT Televizyonunun kadro kanunu İsmet İnönü başbakanlığındaki hükümet tarafından meclisten geçirilmiş

olmakla birlikte 1965 yılındaki seçimlerden Demirel galip çıkınca yayına başlaması Demirel'in hükümetine denk gelmiştir. Ancak bu süreçte TRT'nin özerk yapısı, Adalet Partisi hükümeti ile ters düşmüştür. Süleyman Demirel, yanlış yayın yaptığı gerekçeleri ile sık sık TRT'ye soruşturma açacak ve bu gerginlik 70'li yıllara da taşınacaktır. Tabiri caizse Süleyman Demirel ile TRT'nin arası bir türlü düzelmeyecektir. O yıllarda yani 60'ların sonları ve 70'lerin başlarında TRT'nin televizyon yayıncılığı açısından yerine getirdiği en önemli iş ise Kıbrıs'ta meydana gelen olayları Türk halkına taşımasıdır (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 6.Bölüm,2002).

12 Mart 1971'de Orgeneral Memduh Tağmaç liderliğinde cunta müdahalede bulununca TRT'nin özerk yapısı kaldırılmış ve TV yayıncılığı ordunun kontrolüne geçmiştir. Bu ara rejim döneminde Nihat Erim askerler tarafından başbakanlığa getirilirken TRT'nin genel müdürlüğü de Korgeneral Musa Öğün'e verilmiştir. 12 Mart döneminde cunta yönetimine yakın yayınlar yapılmış ve bu durum Ecevit başbakanlığındaki CHP-Milli Selamet Partisi (MSP) hükümeti kuruluncaya kadar devam etmiştir. Korgeneral Öğün döneminde solcu kadroların hepsi tasfiye edilmiş ve cuntaya yakın isimler kadrolaştırılmıştır (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 6.Bölüm, 2002; Aydın ve Taşkın, 2014: 258).

Bununla beraber TRT'nin TV yayıncılığında farklı bir vizyon ile adını duyurması İsmail Cem'in Bülent Ecevit hükümeti döneminde 15 Şubat 1974'te TRT Genel Müdürlüğüne atanması ile olmuştur (Hürriyet, 24.01.2014). 14 Ekim 1973 seçimlerinin ardından Demirel hükümeti sona erip yerine hükümeti kurma görevi seçimlerden birinci sırada çıkan Bülent Ecevit'e verilince, Ecevit ve Erbakan'ın kurduğu koalisyon hükümeti (CHP- Milli Selamet Partisi /MSP) göreve başlamıştır. Sadece 10 ay sürecek olan bu hükümet Kıbrıs Barış Harekâtı gibi önemli bir olaya da imza atmıştır. İsmail Cem, 500 gün sürecek olan TRT Genel Müdürlüğü döneminde TRT'de pek çok yeniliğe imza atmış fakat bu yenilikler pek çok eleştiriye neden olmuştur. TRT ekranlarında ilk defa Kıbrıs şehitleri için mevlit programı bu dönemde yayınlanmış ve bu da İsmail

Cem'in solcu bürokratlar ve CHP'liler tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. TRT yaptığı yayınlarla bir taraftan kendi cenahı tarafından eleştirilirken diğer taraftan da Süleyman Demirel'in baskısı ve muhalefetine maruz kalmış; İsmail Cem ismi, Adalet Partisi için Ecevit'ten sonraki hedef haline dönüşmüştür.

İsmail Cem göreve atandığında henüz 34 yaşındadır ve ekibini de kendisi gibi genç isimlerden kurmuştur. Yılmaz Dağdeviren, Tarcan Güneç, Mustafa Gürsel, Rua Tezcan, Hıfzı Topuz, Mehmet Barlas ve Haluk Şahin gibi isimler TRT'de çeşitli dairelerin başlarına bizzat Cem tarafından atanmıştır. Cem dönemi, Türkiye'de televizyon izleyicisi için de bir devrim niteliği taşımıştır. Bu dönemde BBC'den alınan diziler, belgeseller, Türk edebiyatının önemli eserlerinden uyarlanan diziler televizyon seyircisi ile buluşmuştur. TRT, Cem döneminde *Eurovizyon* şarkı yarışmasına da katılmış ve Türkiye'yi Semiha Yankı "Seninle bir dakika" isimli şarkı ile temsil etmiştir. Aynı zamanda, TV ekranlarından uzak tutulan arabesk müziğin ünlü yorumcusu Orhan Gencebay ilk defa bu dönemde TRT ekranlarında bir konser vermiştir (YouTube/ Arşiv Odası: İsmail Cem 1974, 05.02.2015).

Bülent Ecevit, Kıbrıs zaferini oya dönüştürmek için istifasını sunup seçime gidince İsmail Cem de hedef haline gelmiştir. İsmail Cem ve takım arkadaşları Mehmet Barlas, Haluk Şahin ve Hıfzı Topuz gibi isimler görevlerinden hızlı bir şekilde Ecevit'in yerine hükümeti kuran Demirel tarafından alınmışlardır. Demirel'in o dönemde MHP, MSP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ile ortaklaşa kurduğu koalisyon hükümetine "Milliyetçi Cephe" adı verilmiş ve Cem'in TRT'de yaptığı yayın politikasını millî güvenliğe aykırı bulunmuştur. İsmail Cem genel müdürlüğe atanmadan önce Milliyet gazetesinde sol fikirleri ile tanınan bir köşe yazarıdır ve Milliyet'in genel yayın müdürü Abdi İpekçi'nin de kuzenidir. Bu kimliği bile Adalet Partisinin ona karşı olumsuz tavrının başlıca sebebini oluşturmuştur (Şahin, 26.01.2007; Barlas, 30.07.2002).

O dönemde haber dairesi başkanlığını yürüten Cem'in yakın çalışma arkadaşı Mehmet Barlas, görevi sırasında ana muhalefet partisi olan Adalet Partisinin kendisini ihbar etmesi üzerine iki günde bir savcılığa giderek "tarafalı yayın ve görevi kötüye kullanmaktan" dolayı ifade verdiğini belirtmektedir (Barlas, 25.07.2010). Cem, Nisan 1975'te görevden alınca TRT'ye de sokulmayacaktır (Milliyet, 07.06.1975). Yine Mehmet Barlas'a göre Cem'in görevden alınması için yapılan trajikomik suçlama o dönemde "Love Story" isimli Amerikan dizisinin TRT ekranlarından gösterilmesidir. İddiaya göre dizi millî ahlâkı tahrip etmekte ve evlilik dışı ilişkileri özendirmektedir. Tabi ki iddiaların sahibi yine AP'dir (Barlas, 30.07.2002).

Süleyman Demirel, Bülent Ecevit'in MSP ile koalisyonu bozmasının ardından 1975 yılında Milliyetçi Cephe hükümetini kurar kurmaz Cem'i görevinden alarak yerine Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'ı atamak istemiştir. Fakat Cem bunun üzerine Danıştay'a dava açmış ve görevine iade edilmiştir. Bu olay birkaç kez tekrarlanmıştır. Demirel her seferinde inatla Yalçıntaş'ı atamakta fakat Cem de karşı dava açarak bunu engellemektedir. Bu gelgitler üzerine Demirel hiç geri adım atmaz ve Yalçıntaş'ın genel müdürlüğünde ısrar eder fakat sonunda Yalçıntaş bunalır ve istifasını sunar. Yalçıntaş daha fazla bu gerginliğin içerisinde yer almak istememiştir (TRT Arşiv/İletişimin Dünü Bugünü 9.Bölüm, 2002).

1977 yılında Türkiye genel seçimlere gitmiş, Ecevit %41 oy almasına rağmen çoğunluğu sağlayamadığı gerekçesi ile hükümeti kuramamış, onun yerine kısa süreli Demirel liderliğinde tekrar 2. Milliyetçi Cephe hükümeti kurulmuştur. "Güneş Motel olayı" olarak da bilinen 11 milletvekilinin AP'den CHP'ye transferi ile Bülent Ecevit, Milliyetçi Cephe'yi düşürerek kendisi hükümet kurmuştur. Demokrasi tarihimizin ilginç olayları arasında anılan bu Güneş Motel olayı Ecevit'e bir kez daha iktidarın anahtarlarını vermiştir (NTV, 24.04.2018). Ecevit hükümeti kurduğunda Danıştay da İsmail Cem hakkında verilen görevden alınma kararnameini iptal etmiş ve Cem koltuğuna bir kez daha oturmuştur. Fakat eleştirilerin

önünü almak amacıyla Bülent Ecevit, İsmail Cem'in istifasını istemiş ve Cem, 1978'de bir daha geri gelmemek üzere TRT'den istifa etmiştir (Vatan, 25.01.2007).

Ecevit hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine kısa sürede düşmesi bir yandan ülkede siyasî boşluk ve kargaşa meydana getirmiştir. Bu süreçte TRT de siyasetin kendisine yansımından nasibini almış ve kargaşa ortamından etkilenmiştir. 19 Ocak 1979 tarihinde azınlık hükümeti ile hükümetin iplerini devralan Süleyman Demirel, eleştirilere bir son vermek amacı ile Prof. Dr. Şaban Karataş'ı TRT genel müdürlüğüne atamıştır. Fakat Şaban Karataş'ın zooloji profesörü olması bu sefer de CHP ve sol cenahın eleştiri oklarını TRT'ye yöneltmesine neden olmuştur. "Hayvancılık ve zoolojinin TV yayıncılığı ile ne alakası var" türünden pek çok söylenti AP iktidarını meşgul etmiştir. Demirel'in bu baskılara daha fazla dayanamayıp genel müdürlüğe Cengiz Taşer'i ataması ile eleştiriler bir nebze de olsa kesilmiştir (TRT Arşiv/İletişimin Dünü Bugünü 9.Bölüm, 2002).

12 Eylül Dönemi ve TV – Siyaset İlişkileri

TRT 12 Eylül olduğunda yine tartışmaların odak noktası olmuştur. 12 Eylül'e gelinen süreçte TRT ekranları her gün sokaklarda yaşanan sağ-sol terör olaylarının kayıpları hakkında haberler vermektedir. 12 Eylül darbesi olduğu gün TRT ekranları askerî yönetim tarafından zorla ele geçirilmiş, öğleye doğru Kenan Evren ve Milli Güvenlik Konseyinin (MGK) üyelerinin ortak bildirisini gösteren yayın hafızalarda yer edinmiştir. 12 Mart'ın ardından bir kez daha 12 Eylül 1980'de TRT yine ordunun denetimine girmiştir.

1979 yılında Demirel'in Milliyetçi Cephe hükümetinin son günlerinde TRT Genel Müdürlüğüne atanan Doğan Kasaroğlu bu görevini askerinin de onay ve desteği ile 23 Ocak 1981 yılına kadar sürdürmüş ve Milli Güvenlik Konseyi ile birlikte çalışmak zorunda kalmıştır. Darbe olduğu sırada TRT'nin genel müdürlüğünü yürüten Doğan Kasaroğlu'nun yanında Milli Güvenlik Konseyinin atadığı asker kökenli Servet Bilgi de ayrıca konseyin genel müdürü olarak

görev yapmaya başlamıştır. Böylelikle TRT çift başlı bir yönetimle yönetilmeye başlamıştır (TRT Arşiv/ Doğan Kasaroğlu'nun 1980 Darbesi Hakkındaki Röportajı, 1993). Ardından asker kökenli Macit Akman, ihtilal konseyi tarafından genel müdürlüğe atanmış ve bu görevi 1984 yılına kadar sürdürmüştür (Biyografya/ Doğan Kasaroğlu; Kim Kimdir/ Macit Akman).

TRT ekranları darbenin ilk günlerinden itibaren askerin kendini halka anlatma ve propaganda yapma aracı haline gelmiştir. TRT bir anlamda darbenin meşruiyetinin de anlatılacağı bir araçtır. Kenan Evren ve MGK üyeleri sıklıkla TV ekranlarına çıkmışlar ve halka 12 Eylül darbesinin gerekliliğini ve önemini anlatmaya gayret göstermişlerdir. 1982 Anayasasının halk oylamasına sunulması sırasında da Kenan Evren ve arkadaşları TRT'ye hep birlikte çıkarak ulusa sesleniş konuşmaları yapmışlar ve referanduma evet oyu vermeleri için halkı ikna etmeye çabalamışlardır (Katurman, 10.03.2007). Anayasa referandumunun yararlarını anlatan sokak röportajları TRT ekranlarına sıklıkla getirilmiştir (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 10.Bölüm,2002).

TRT, TV yayıncılığında 12 Eylül rejimi döneminde kalitesizlik nedeni ile pek çok eleştiri almıştır. Program dillerinin eski ve tutucu olduğu ve halkın ilgisini çekmediğinden şikâyet edilmiştir. Bu dönemde askeri rejim "Okuma Yazma Seferberliği" adı altında bir programı TRT üzerinden yayına vermiştir. Bunun yanında ilk defa Cihan Ünal'ın başrolü oynadığı IV. Murad dizisi ekranlara yansımıştır. Aynı zamanda 12 Eylül rejimi bu dönemde TV yayıncılığında bir skandala da imza atmıştır. Yönetmen Halit Refiğ tarafından 1980 yılında TRT için çekilen Yorgun Savaşçı isimli dizi 12 Eylül rejiminin engeline takılmıştır. Film, Türk toplum yapısına aykırı bulunup Mustafa Kemal'i eleştirdiği ve Çerkez Ethem'i de kahraman olarak göstermesinden dolayı yasaklanmıştır. Bu olay 12 Eylül'ün TV yayıncılığına getirdiği sansür ve yasakçılık uygulamalarının anlaşılması açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir (Onedio,14.11.2017; TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 10.Bölüm, 2002).

Bu dönemde ayrıca Kenan Evren TRT ekranlarını yaklaşan 1983 seçimleri için de kullanmaktan çekinmemiştir. Bilindiği üzere 1980 darbesinin akabinde üç yıl boyunca ülke yönetimi MGK'nın elinde kalmış ardından genel seçimlere gidilmesi kararı alınarak ülke yeniden demokrasiye hazırlanmaya başlanmıştır. 12 Eylül sonrası diğer bütün partiler kapatılmış ve eski liderler de gözetim altına alınmıştır. Asker kontrolündeki TRT, eski liderlerin zorunlu ikamete gönderilmeleri süresince de önemli görevler üstlenmiş ve bu liderlerin nakillerini ve gönderildikleri Gelibolu Hamzaköy'deki görüntülerini naklen vermiştir. Bu şekilde siyasî liderler halk nazarında da küçük düşürülmeye çalışılmıştır (TRT Arşiv/12 Eylül 1980 Darbesi ve TRT'ye Etkileri, 1980).

Kenan Evren, TRT ekranlarında isim vermeden Turgut Özal'ı ve partisi Anavatan'ı tenkit edip bizzat askerlerin desteklediği ve genel başkanlığına da yine bir askerın getirildiği Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisine halkı oy vermeye davet etmiştir. TRT aynı zamanda 1983 seçimlerinde bir ilke imza atmış ve yeni kurulan siyasî parti liderlerini televizyonda biraraya getirmiştir. MDP lideri Turgut Sunalp, Halkçı Parti lideri Necdet Calp ve Demirel hükümetlerinin başbakanlık müsteşarı Turgut Özal yeni kurduğu Anavatan Partisinin programını anlatmak üzere açık oturuma katılmışlardır. Turgut Özal'ın da halk nazarında sempati toplaması ve parlaması bu programdaki Özal'ın zekice ve atak cevapları ile olmuştur. Özellikle CHP'nin devamı niteliğinde olan Halkçı Parti'nin Genel Başkanı Necdet Calp ile Özal arasında geçen köprünün satışı tartışmasında Calp'ın inatla sattırmam demesi üzerine Özal'ın da "satarız, hatta size de satarız efendim" cevabı günümüzde bile hâlâ zihinlerdedir (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 10.Bölüm, 2002; YouTube/ Özal'ı Yıllar Belgeseli 2. Bölüm, 31.08.2017).

1983 seçimlerinden Turgut Özal'ın %45 gibi büyük bir oy oranı alarak başarı ile çıkması, gözlerin Cumhurbaşkanı ve MGK Konseyi Başkanı Kenan Evren'e çevrilmesine neden olmuştur. Çünkü Devlet Planlama Teşkilatı günlerinden beri "takunyalılar" olarak bilinen Turgut Özal'ın geçmişi asker tarafından şaibeli olarak görülmüş ve

Anavatan Partisine hep mesafeli bir şekilde yaklaşmıştır (YouTube/ Özallı Yıllar Belgeseli 2. Bölüm, 31.08.2017).

Kenan Evren ve cuntanın beklediği, MDP lideri Turgut Sunalp'ın seçimlerden birinci olarak çıkması iken hiç beklenmedik bir şekilde halk ANAP'ı tek başına iktidara taşımıştır. Turgut Özal bu şaibelerin ortadan kaldırılması ve asker ile aradaki buzları eritmek için TRT ekranlarını da kullanarak ilginç bir hamlede bulunmuştur. Cumhurbaşkanı'dan hükümeti kurma görevinin alınacağı gün Turgut Özal ekranların karşısında hiç beklenmedik bir şekilde Kenan Evren'le tokalaşmakla kalmamış sarılarak yanaklarından da öpmüştür. Yıllar sonra Kenan Evren de böyle bir hamleyi beklemediğini Özal'ın aniden ekranlar karşısında bunu yaptığını belirtmiştir. Bu hamle o ana kadar var olan asker ve sivil siyaset arasındaki gerginliğin de sona ermesini ve toplumun da rahat bir nefes almasını sağlamıştır (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 10.Bölüm, 2002; YouTube/12 Eylül Belgeseli 9. Bölüm, 30.08.2017). TRT, asker ve sivil siyaset arasındaki buzların erimesine bu şekilde vesile olmuştur.

Özal'lı Yıllar ve TV-Siyaset İlişkileri

Turgut Özal döneminde ekonomiden sosyal hayata, teknolojiden kalkınmaya pek çok alanda reforma imza atılmıştır. Bu dönemde Turgut Özal TRT'ye ayrı bir önem vermiş ve TRT ekranlarında ilk defa bir başbakan "İcraatın İçinden" isimli programla hükümetin faaliyetlerini halka anlatmıştır (YouTube/Turgut Özal-İcraatın İçinden,17.04.2018). Turgut Özal aynı zamanda reklam filmleri de hazırlatarak boğaz köprüsünün de tanıtımını TRT ekranlarından halka eşi Semra Hanım ile birlikte bizzat kendisi yapmıştır (YouTube/ Turgut Özal: Bir Kaset Koy Semra hanım - 1990, 03.10.2012). Bu durum o dönemde muhalefetin de bir hayli tepkisine neden olmuş ve TRT hükümet yanlısı yayın yaptığı gerekçesi ile eleştirilere maruz kalmıştır (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 11.Bölüm, 2002). Özal, farklı ve halktan bir cumhurbaşkanı imajı çizecek sık sık TRT ekranlarında sanatçılarla

da boy gösterecek ve sanatçıların şarkılarına eşlik etmiştir. (YouTube/ Samanyolu şarkısı (Turgut Özal Söylüyor), 26.11.2012).

Özal döneminde TRT Genel Müdürlüğü askerinin kontrolünden çıkmış ve TRT'nin başına da iktisat profesörü olan Tunca Toskay atanmıştır. Toskay döneminde TRT-2 yayına başlar ve kanal sayısı ilk defa ikiye çıkar. Bir klasik olan Kuruluş dizisi bu dönemde ekranlara gelir. Aynı zamanda 1987 seçimlerinde her siyasî parti kendisi için hazırlanmış olduğu propaganda filmlerini TV ekranlarından yayınlama imkânı bulurlar (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 11.Bölüm, 2002). Toskay'ın ardından TRT Genel Müdürlüğüne dışişleri kökenli olan Cem Duna atanır. Mehmet Ali Birand'ın 32. Günü, Uğur Dündar'ın Forum isimli haber programı hep bu dönemlerde TRT ekranına gelir. Duna, özellikle TRT'yi siyasetten uzak tutmaya çabalar fakat 1989 yerel seçimlerinde ANAP kaybedince Turgut Özal bunun faturasını objektif yayın yapmaya çalışan TRT'ye kesmeye kalkar. Bu durum Duna'nın istifasına yol açmıştır (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 12. Bölüm, 2002).

1989 seçimlerinde TRT ekranları ilkleri yapmaya devam eder ve seçime katılacak tüm parti liderleri 1983 seçimlerinde olduğu gibi açık oturuma katılırlar. Siyasî yasağı kalkan ve Doğru Yol Partisi'ni kuran Süleyman Demirel, Sosyal Demokrat Halkçı Parti lideri Erdal İnönü ve Turgut Özal yerel seçim öncesi açık oturumda halkın önünde tartışılırlar (YouTube/ Demirel 1989 Seçimleri Öncesi, 13.12.2017). Bu programlar 1991 seçimlerinde de yenilenmiş ve seçime girmeye hak kazanan diğer liderler de bu açık oturum programlarına katılmışlardır (YouTube/ Liderler Açıkoturumu, 23.03.2012). TRT, bu seçim dönemlerinde nesnel davranmaya özen göstermiş ve tüm partilerin temsilcilerine yer vermiştir. 1989 yılı aynı zamanda Turgut Özal'ın TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçilerek Çankaya Köşküne çıktığı tarihtir. Bu dönemde devlet bakanı olan Namık Kemal Zeybek'in de girişimleri ile Orta Asya ve Türki cumhuriyetlere yönelik yayın yapması maksadıyla TRT Avrasya Kanalı kurulmuştur (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü

12.Bölüm, 2002). Fakat bir yıl sonra, 1990 yılında Türkiye’de televizyon tarihinde bir ilk yaşanacaktır.

1 Mart 1990 tarihinde “Star 1” adıyla ilk özel Türk televizyonu, vergi cenneti Avrupa ülkesi Lichtenstein üzerinden uydu ile test yayınına başlar ve 8 Mayıs’ta da normal yayına geçer. Star 1 televizyonu o tarihlerde iş adamı Kemal Uzan’ın oğlu Cem Uzan ve Turgut Özal’ın oğlu Ahmet Özal’ın ortaklığında kurulup hayata geçirilir. Ardından peş peşe özel kanallar ekranlarda yerlerini almaya başlarlar. Tele On, Show TV, ATV, Kanal D, TGRT, Kanal 6 ve HBB gibi kanallar birer yıl arayla kurulurlar.

Anayasada yasak olması nedeniyle özel TV yayını ilk başlarda yurtdışından yapılmıştır. Daha sonra TBMM’de ANAP milletvekillerinin de oyları ile anayasada özel televizyon kanallarının kurulması ve yayın yapmasını yasaklayan 133. madde kaldırılır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal da bu girişimi gizlice destekler. Çok televizyonlu hayata geçiş ve özel kanalların ekranları doldurması aynı zamanda 1990’lı yıllar boyunca adından 4. Erk diye de söz ettirecek olan medya kavramının literatüre iyice yerleşmesine neden olur. TV patronları olan büyük holding sahipleri iktidarlara baskı yapacak ve hatta iktidarları yıpratacak düzeyde güç sahibi olacaklardır.

Bu dönemde TRT giderek silikleşir ve gözden düşer. TRT’ye atanan genel müdürler eskisi kadar gündem yaratmaz. Özel televizyonların yayınlarının düzenlenmesi ve denetlenmesi amacıyla da 15 Nisan 1994 tarihinde Radyo ve Televizyon Üst Kurulu yani RTÜK kurulmuştur (TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 12.Bölüm, 2002; TRT Arşiv/ İletişimin Dünü Bugünü 13.Bölüm, 2002).

Özel Kanalların Hayatımıza Girmesi ve TV- Siyaset İlişkisi

Star TV’nin kuruluşu Türk televizyon tarihi açısından oldukça olaylı geçmiştir. Fakat özel televizyonun kurulması fikri bizzat Cumhurbaşkanı Özal’a aittir. Özal, gizliden gizliye bu projeyi

desteklemiş ve oğlu Ahmet Özal'ı da bizzat işin içinde tutmuştur. O dönemde özel TV kurulması yasağı olmasından dolayı Star 1 ilk önce yurtdışı üzerinden yayın yapmıştır. Yurtdışından uydu alıcılarına gelen kanal halk tarafından da ilgi görmüştür. Bu yasa boşluğu, pek çok tartışmalara da neden olmuştur.

STAR 1, 1989 seçimlerinde büyükşehir belediyelerini kazanarak galibi olarak çıkan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile kavgaya girişmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Yıldırım Akbulut ve ANAP'ın desteğini arkasına alarak kurulan STAR 1, SHP aleyhine yayınlar yapmış ve bu yüzden de SHP'li İstanbul büyükşehir belediyesinin çöp kamyonları Star'ın vericilerine çarpıp hasara uğratmıştır. O dönemde siyaset ve bürokrasi arasındaki gerginlikten nasibini alan Star 1 TV, TRT'nin de hışmına uğramış ve en son iki kanal davalık olmuş fakat Star, açılan davayı kaybetmiştir. Cem Uzan kontrolündeki Star etkin bir şekilde ANAP lehine yayınlar yapmış ve muhalefete yüklenmekten geri kalmamıştır. Bu şekilde tam olarak TRT'ye söz geçiremeyen ANAP hükümeti kendisini için de uygun bir propaganda aracını elde etmiştir (Sabah Arşiv, 16.02.2004; Çevik, 19.01.2014).

Ancak Uzanların Özal ailesi ile Star TV üzerinde gelişen ortaklığı kısa sürmüştür. Aslında bu ortaklık Kemal Uzan'ın yurtdışı müteahhitlik işlerinden ötürü Suudi Arabistan'da yapmış olduğu inşaatlarının parasını Suudi hükümetinden alamaması olayından doğmuştur. Kemal Uzan, borçları alamama durumunu Turgut Özal'a aksettirmiş ve Özal Kral Fahd'a bir mektup yazarak müteahhitlik ücretlerinin verilmesini talep etmiştir. Bu olay üzerine Özal ve Uzanlar arasında yakınlaşma başlamıştır. Turgut Özal, ABD gezisi sırasında özel televizyonların kurulabileceği ile ilgili yasada var olan bir boşluğu gazetecilerle paylaşması Özal'ın Uzanlara tüyo vermesi olarak görülmüştür. Özal, anayasada özel televizyonların kurulmasının yasak olduğunu fakat yurtdışından yapılacak yayın için bir engel olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Uzanlara ait Magic Box şirketinin Star 1 adını verdiği kanal Türkiye'nin ilk özel televizyonu olarak yayınlara başlamıştır (Sabah Arşiv, 16.02.2004).

İlk başlarda Uzanlar Turgut Özal'ın oğlu Ahmet Özal'ın kanalı ortağı olduğunu herkesten saklamıştır. Fakat bir röportajda Cem Uzan'a Ahmet Özal ile ortak olup olmadıkları sorulduğunda "ortağım değil ama olmasını çok isterdim" yanıtını vermesi şüpheleri yoğunlaştırmış, bir süre sonra ise ortak oldukları gün yüzüne çıkmıştır. Fakat Uzanlar'ın Özal ailesi ile olan bu iş birliktelikleri, ANAP'ın iktidardan düşmesi ile bitmiştir.

1991 genel seçimlerinde ANAP'ın iktidarı kaybetmesi ve DYP-SHP koalisyonunun hükümeti kurmasının ardından Başbakan Süleyman Demirel, yükselen güç oluvermiştir. Artık medya-siyaset-iş dünyası üçgeni ilişkilerinin de Demirel merkezli olarak belirlendiği döneme girilmiştir. Uzanlar, koşulları iyi değerlendirip Özal ailesi ile olan ortaklıklarını bir çırpıda bitirmişler ve Demirel'e yanaşmışlardır. Bazı yorumlara göre de Demirel'in başbakan olmasından sonra Uzanlara baskıda bulunduğunu ve Cem Uzan'ın da Ahmet Özal ile olan ortaklığını 1992'de bitirdiği iddia edilmektedir.

Özetle Star TV, doksanlı yıllar boyunca Uzanların elinde bir siyasî baskı silahına dönüşmüştür. Uzanlar, Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller'e karşı Star'ı bir nevi baskı aracı olarak kullanmışlar aynı zamanda iş dünyasındaki rakipleri olan Sabancı, Koç, Doğan Holding ve Doğu Grubuna karşı da yayınlar yapmışlardır. Özellikle Aydın Doğan ile Cem Uzan'ın o dönemdeki medya üzerinde güç kavgaları meşhurdur. Mesut Yılmaz hükümetlerini ve ANAP koalisyonlarını destekleyen Aydın Doğan da 1993 yılında kendi kurduğu Kanal D üzerinden Yılmaz'ın rakiplerine karşı amansız bir savaş yürütmüş ve özellikle de Tansu Çiller'i hedef alan yayınlarda bulunmuştur (Takvim, 16.07.2010; Sabah Arşiv,16.02.2004; Sabah, 02.10.2010). Bu sırada Demirel'in tarafına geçen Uzanlar'la bağlarını koparan Ahmet Özal da Kanal 6'yı kurmuştur. Fakat kanal kısa süre sonra kapanmıştır.

Kanal D'den önce ise 1992 yılında Erol Aksoy tarafından Show TV kurulmuştur. Show TV'nin 1996-2002 yılları arasında ana haber

bülteni sunuculuğunu yapan Reha Muhtar özellikle 28 Şubat sürecinde yapmış olduğu haberlerle halen akıllardadır. Özellikle 28 Şubat'ın kilometre taşlarını döşeyen Aczimendiler, Fadime Şahin, Müslüm Gündüz ve Ali Kalkancı olayları laik merkez medyanın TV ekranlarından her gün mütemadiyen verilmiş ve böylece Refahyol hükümeti sıkıştırılmaya çalışılmıştır. 1990'ların ikinci yarısı hükümetlerden bile daha güçlü etki sahibi olan İstanbul sermaye çevrelerinin elinde olan kanalların oluşturduğu medya erkinin siyaseti yönlendirmesi ve kendi aralarındaki rekabet savaşlarına sahne olmuştur.

28 Şubat'ta TV-Siyaset İlişkileri

1990'lı yıllarda Turgut Özal'ın ani ölümü ve Demirel'in de cumhurbaşkanı olması ile merkez sağ zayıf düşmüş ve güç boşluğu oluşmuştur. Medya patronları ise bu güç boşluğunu dolduran merkezler olarak siyasî partilerin yerini almaya başlamışlardır.

Güç boşluğunu dolduran diğer bir unsur da askerler olmuştur. 28 Şubat iyice incelendiğinde de asker ve medya patronlarının ortaklaşa rolünün büyük olduğu görülecektir. O dönemde halkın iradesi ile mecliste olan siyasî partilerin bile gücü bu iki unsurla başa çıkabilmeye yetmemiştir. Ardan Zentürk'e göre o dönemde koalisyon hükümetlerinin pazarlığı dahi medya kanallarının Ankara temsilciliklerinde olmuştur (Zentürk, 20.04.2015).

28 Şubat'a giden süreç 28 Haziran 1996 tarihinde Doğru Yol Partisi genel Başkanı Tansu Çiller ve Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın koalisyon görüşmelerinden hükümet kurma kararını almaları ile başlamıştır. Askerler Refah Partisi'ne karşı mesafeli olmaları ve bu partiyi millî güvenliğe aykırı faaliyetlerin odağı olarak görmelerinden dolayı siyasete karışmakta ve ellerinden geldiğince Tansu Çiller'i de Mesut Yılmaz'ın ANAP'ı ile koalisyonu kurmaya zorlamıştır. Aynı zamanda ana akım medya dediğimiz TV kanalları da bu koalisyon girişimini desteklemiştir. Yılmaz ve Çiller arasındaki kişisel rekabetten dolayı bu koalisyonun kurulamaması üzerine seçimlerden birinci parti çıkan Refah

Partisi'nin önu açılmış ve ikinci kez koalisyon görüşmeleri devam ederken Çiller, Refah Partisi ile koalisyona ikna olmuştur (YouTube/ 28 Şubat Belgeseli 5. Bölüm, 01.09.2017). Bir yıl sürecek olan Refahyol koalisyonu post modern darbe de denilen 28 Şubat'ın (1997) muhtıra niteliğindeki Millî Güvenlik Kurulu kararlarına maruz kalmıştır. 28 Şubat, bir anlamıyla medya üzerinden yürütülen bir süreç olmuş, özellikle TV kanalları ve gazetelerin siyasî krizin büyümesindeki rolü hep tartışılmıştır.

1993 yılında iş adamı Dinç Bilgin tarafından kurulan ATV ise ilk başlarda ANAP'ı destekleyen Aydın Doğan'ın aksine Tansu Çiller ve DYP'nin destekçisi bir profil çizmiştir. Dinç Bilgin, yıllar sonra verdiği röportajda "kadın beceriksizdi, kifayetsizdi ama iyi niyetliydi" demiştir. Fakat Çiller'in Refah Partisi ile koalisyon kurmasına kendisinin de karşı olduğunu belirtmiş, medya patronu olarak o dönemde askerlerin kendilerini yönlendirdiğini itiraf etmiştir. Fakat Bilgin Refahyol'a sadece ordunun ters bakmadığını yurtdışında da bir antipatinin olduğunu ifade etmiştir. DYP'yi destekleyen Dinç Bilgin ile ANAP'ı destekleyen Aydın Doğan arasında da medya üzerinden büyük bir rekabet yaşanmış, sonunda Dinç Bilgin iflas ederek batmıştır (Övür, 02.10.2015; T24, 08.05.2013). Bunda Refahyol sonrası gerek 55. ve gerekse 57. Hükümetler döneminde ANAP'ın hep hükümet koalisyonlarının içinde olmasının rolü büyük olmuştur.

Aydın Doğan'ın medya üzerinden siyaseti etkileme rolü özellikle 57. Hükümet döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. DSP-MHP ve ANAP koalisyonunun yaşı ilerleyen ve sağlık durumu da sorunlu olan Bülent Ecevit'in ve medyaya göre uyumsuz bir iktidar ortağı olan MHP'nin hükümet dışı tutularak DYP'nin hükümete alındığı yeni bir koalisyon projesi Doğan Medya tarafından projelendirilmeye çalışılmıştır. O dönemde DSP'nin içerisinde İsmail Cem ve Hüsamettin Özkan'ın başını çektiği bir grubun DSP'yi yönlendirmesi tasarlanmış, Tansu Çiller'in eşi Özer Çiller ile temas kurularak DYP'nin de koalisyona dâhil edilmesine çalışılmıştır. Bu operasyonun mimarının da Aydın Doğan olduğu, Uzan Grubu

tarafından deşifre edilecektir. Rodos adasında Kanal D'nin patronu Aydın Doğan, Ertuğrul Özkök ve DYP lideri Tansu Çiller'in eşi Özer Çiller, Star Medya grubunun muhabirleri tarafından görüntülenecek ve Star TV'de haftalarca bu koalisyon pazarlığı deşifre edilecektir. Bu süreç Cem Uzan'ın yıllar sonra A Haber'e verdiği demeçteki deyimiyle 2002 seçimlerinin yolunu açan süreç olacaktır. Cem Uzan, 2002 seçimlerine gidilmesinin kendisinin bu pazarlığı deşifre ederek sağladığını ifade etmektedir (YouTube/ Cem Uzan'ın Aydın Doğan Hakkındaki Şok Açıklamaları, 04.10.2015).

28 Şubat döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri ve kurumun içerisinde kurulan Batı Çalışma Grubu, laik merkez medyaya sık sık brifingler vermiş ve kanal haber bültenlerinin yöneticilerini beslemiştir. Askerin medyaya müdahalesi artık doğal görülür bir olay halini almıştır. Her gün laik merkez medyanın ana haber bültenleri ve haber programlarında Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve Hasan Mezarıcı'nın kasetleri yayınlanmıştır. 1997 yılında Uğur Dündar'ın sunduğu Arena Programında önce Namık Erdoğan cinayeti Kanal D ekranlarında gündeme getirilmiş; Refahlı vekillerin rejime, Atatürk'e ve TSK'ya karşı hakarete varan söylemleri TV ekranlarına getirilmiştir. 2000-2002 yılları arasında Kanal D Haberinin genel yayın yönetmenliği koltuğuna oturan Tuncay Özkan da Uğur Dündar'ın bu programında genç bir televizyoncu olarak Dündar'ın hemen yanında yerini almıştır.

Bu türden haberler Refahyol'a karşı kamuoyunda yükselen tepkiyi daha da büyütüyor ve askerlerin de müdahale etme ihtimalini artırıyordu (YouTube /28 Şubat Belgeseli 7. Bölüm, 01.09.2017; YouTube/ Arena Uğur Dündar Şevki Yılmaz Konusu 1997 VHS Kayıt, 14.01.2015). Ancak yıllar sonra Halk TV'de itiraflarda bulunan Dündar ve Özkan bu görüntülerin emniyet müdürleri tarafından verildiğini ve kumpas baskınlarına kameralar eşliğinde gidilmesinin ardında FETÖ'ye mensup emniyetçilerin olduğunu belirtmişler, kendilerinin de televizyoncu olarak işin içeriğini bilmeden bu haberleri yayınladıklarını ifade etmiştir (YouTube/ Erbakan ve Müslüm Gündüz hakkında..., 03.07.2017).

28 Şubat kararlarının ardından tırmanan gerilimden Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller medyayı sorumlu tutmuş ve Sultanahmet'te düzenlediği mitingde ATV ve Doğan Medya (Kanal D) hedef alan eleştirilerde bulunmuştur. Çiller, bahse konu medya organlarına olan desteklerin kesilmesinden ötürü kendisinin ve hükümetin hedef alındığını belirtmiş fakat bu olay medyada Çiller'in üzerine daha fazla gidilmesine, hedef tahtasına konulmasına neden olmuştur (YouTube/28 Şubat Belgeseli 8. Bölüm, 01.09.2017).

Muhafazakâr Eğilimli Kanalların Kurulması

Özel kanalların ekranlarda boy göstermesi ve bu kanalların genelde laik dünya görüşüne sahip kanallar olması muhafazakâr ve mütedeyyin kesimin de televizyon kanalı ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaca binaen ilk hamle Işık cemaatinin lideri Enver Ören'den gelmiştir. TGRT televizyonu 1993 yılında cemaat üyeleri ve halkın mütedeyyin kesiminden toplanan bağışlarla kurulmuştur. Kanalın adının açılımı Türkiye Gazetesi Radyo ve Televizyonudur. İsminden de anlaşılacağı üzere kanal, kuruluşundan iki yıl evvel kurulan Türkiye Gazetesinin tamamlayıcısı konumunda olmuştur.

Yeni kurulan ve yaptığı yayınlar ahlaka aykırı bulunan merkez medyanın aksine TGRT muhafazakâr kesimin temsilcisi ve sesi olma yolunda önemli bir işlev görmeye başlamıştır. O dönemde 'Danimarkalı Gelin', evliya biyografileri, Deli Balta serisi gibi filmlerle muhafazakâr kesime hitap eden bir yayın anlayışını sürdürmüştür. Fakat TGRT'nin siyaseten yakın durduğu oluşum önce Özal döneminde ANAP ardından Çiller'in Doğru Yol'u olmuştur. Ahmet Hakan'ın da deyimiyle genellikle iktidardaki merkez sağ partilere yakın durmayı tercih etmiştir(Hakan, 25.02.2013). TGRT'nin İslamî kesime yönelik söylemleri olan Refah Partisi ile yıldızı çok da barışmamıştır. Enver Ören ve TGRT'nin 28 Şubat süresince üzerine gidilmiş ve bu dönemde yayın politikasını merkez medyanın paralelinde bir anlayışla yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Ali Baransel, Enver Ören tarafından kanalın başına atanmıştır. Bu atama 28 Şubat'ın hışmından

korunmak için bir yöntem olarak değerlendirilmiş ve Ören muhafazakâr kesim tarafından eleştiri oklarının hedefi olmuştur (YouTube/ Latif Şimşek, Enver Ağabeyin vefat haberini..., 21.02.2017).

Bir diğer muhafazakâr kanal kurma hamlesi Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'dan gelecektir. Erbakan'ın talimatı ile 1992 yılında Kanal 7'nin kurulma çalışmalarına başlanmıştır; Zekeriya Karaman, Recai Kutun, Azmi Ateş ve Kombassan'ın kurucusu başkanı Haşim Bayram yeni kanalın yönetiminde yer alarak kolları sıvamışlardır. Özellikle Avrupa Milli Görüş Teşkilatları kanalın kurulmasında öncü rol üstlenmiş ve Almanya'daki partililerden ve muhafazakâr kesimden büyük oranda bağış toplanmıştır. Bir anlamda partililerin bağışları sayesinde kanalın temelleri atılmıştır. İstanbul Reşitpaşa'da olan kanalın merkezinden 1994 yılında ilk yayın yapılmaya başlanmıştır. Kanal 7, özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olması ve ardından Refahyol'un da iktidara gelip Erbakan'ın başbakan olmasıyla daha da güçlenerek İslamî ve muhafazakâr kesimin sesi rolünü üstlenmiştir. Fakat 28 Şubat süresince İslamî sermayenin yanında Kanal 7'de büyük zorluklarla karşılaşmıştır (Milliyet, 20.09.2008).

28 Şubat sürecinde Refah Partisinin Anayasa Mahkemesinin kararı ile kapatılmasının ardından Fazilet Partisi kurulmuş fakat artık Milli Görüş hareketi eski bütünlüğünü koruyamaz hale gelmiştir. Partinin içindeki genç siyasetçiler değişim istemekte ve Erbakan'ın klasik siyaset anlayışına karşı seslerini yükseltmektedirler. Fazilet Partisinin de 22 Haziran 2001 tarihinde Refah'ın devamı olduğu gerekçesi ile kapatılmasının akabinde yenilikçi kanat Abdullah Gül ve Tayyip Erdoğan liderliğinde ayrı bir oluşuma gitmişlerdir. Yenilikçiler adı verilen bu yeni oluşumun üyeleri Adalet ve Kalkınma Partisini kurmuş ve bu süreçte Kanal 7'nin başında bulunan Zekeriya Karaman da tavrını yenilikçilerden yana koymuştur (Vatan, 28.09.2008). Bu kanalın Erbakan denetiminden çıkması anlamına gelmekteydi. Nitekim Kanal 7 bu tarihten sonra

Ak Parti'ye yakın yayın politikası takip etmiştir. Bu olay üzerine gelenekçi kanadın kurduğu ve millî görüş çizgisinin devamı olan Saadet Partisi hareketi de kendisine TV 5 adında yeni bir kanal kurarak yoluna devam etmiştir.

Bunların yanında üçüncü bir muhafazakâr kesime hitap eden kanal projesi de FETÖ'den gelmiştir. 1990'ların başlarından yeni yeni palazlanmaya başlayan Fetullah Gülen'e bağlı cemaat 13 Ocak 1993 tarihinde himmet paraları toplayarak Samanyolu Televizyonunu kurmuşlardır. Fetullah Gülen'in faaliyetlerinin öne çıkarılmasını prensip edinen kanal, Paralel Devlet Yapılanması Operasyonu kapsamında 2015 tarihinde uydudan çıkartılarak kapatılmış ve tüm mal varlığına el konulmuştur (Sputnik, 13.11.2015). Gülencilerin özellikle Özal döneminde güçlendikleri ve genel olarak millî görüş partilerinden uzak durarak merkez sağ ile iyi geçinmeye çalıştıkları görülmüştür. Özellikle Fetullah Gülen'in 28 Şubat Döneminde Refahyol'un Başbakanı Erbakan için, Yalçın Doğan'ın Kanal D'de sunduğu programda "İslam'a zarar veriyor" imalı röportajı merkez medyanın ana haber bültenlerinde yer bulacak, "beceremediniz bırakın" ve "asker daha demokrat" sözleri de o yıllarda bu medya oluşumları tarafından sık sık ekranlara taşınacaktır (YouTube/ Fethullah Gülen 'Erbakan İslam'a zarar veriyor!', 08.11.2014; YouTube/ 'Beceremediniz artık bırakın! Bu söz kime Erbakan a mı?', 01.03.2014).

Sonuç

Türk toplumunun TRT'nin kuruluşu ile başlayan televizyon ile tanışıklığı günümüze kadar süren uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. TRT kurulduğu günden itibaren siyasetin arasındaki tartışmanın ortasında kalmış, darbelere maruz kalmış, genel müdürlerin siyasî sebeplerle atanmalarını ve görevden alınmalarına tanıklık etmiştir. TRT kurulduktan sonra çok değil üç yıl sonra 12 Mart muhtırasının hedefindeki kurumlardan biri olarak kadro tasfiyesine maruz kalmış ve özerk bir kurum olma özelliğini bizzat anayasa değişikliği ile kaybetmiştir. Bu durum bile yayın

özgürlüğüne vurulan bir darbe olmanın özelliği açısından oldukça vahim bir durum olarak demokrasi tarihimizde karşımıza çıkmaktadır. Yine TRT, 12 Eylül döneminde baskı ile yayın yapmaya zorlanmış ve askerî yönetimin sözcüsü ve propaganda mekanizması konumuna zorla sokulmuştur. Bir anlamda Türkiye'nin ilk televizyon kanalı olan TRT, meşru siyasî partiler ve onların liderleri kadar demokrasi tarihimizde muhtıra ve darbelerden darbe yemiştir. Sivil siyasetin hâkim olduğu dönemlerde ise bu sefer iktidar ve muhalefet arasındaki kısır çekişmelerin arasında kalacak ve çoğu kez soruşturma ve davalarla uğraşmak zorunda bırakılmıştır.

1990'lara gelindiğinde küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisinin güçlenmesiyle Türkiye'de televizyon yayıncılığı da bundan nasibini almış ve bu alanda da serbest piyasa kendini hissettirmiştir. Sonuç olarak, özel TV kanalları ekranlarda yerlerini almış ve devlet kurumu olan TRT ikincil plana düşmüştür. Bu kez de özel kanalların sahibi iş çevreleri siyasete etki etmeye başlamışlar, hatta 28 Şubat sürecinde de yönlendirici güce sahip olmuştur. 1990'larda Türkiye'nin merkez siyasetindeki boşluk medyayı dördüncü erk olarak Türkiye'nin yönetiminde askerle birlikte söz sahibi olmasına sebep olmuştur.

Kaynakça

- "12 Eylül 1980 Darbesi Ve TRT'ye Etkileri", TRT Arşiv, 1980, <https://www.trtarsiv.com/izle/120402/12-eylul-1980-darbesi-ve-trt-ye-etkileri>
- "12 Eylül Döneminde, Kenan Evren Tarafından Yaktırılan TRT Dizisi; Yorgun Savaşçı'nın Sansür Hikâyesini Biliyor muydunuz?", Onedio, 14 Kasım 2017, <https://onedio.com/haber/12-eylul-doneminde-kenan-evren-tarafindan-yaktirilan-trt-dizisi-yorgun-savasci-nin-sansur-hikayesini-biliyor-muydunuz-795454>
- "Arena Uğur Dündar Şevki Yılmaz Konusu 1997 VHS Kayıt", *YouTube*, 14 Ocak 2015, https://www.youtube.com/watch?v=2cPhPTyog_c

- “Beceremediniz artık bırakın ! Bu söz kime ERBAKAN a mı?”, *YouTube*, 1 Mart 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=OclS8sd4F5E>
- “Büyük bir adamı kaybettik” (2007) *Gazetevatan*, 25 Ocak 2007, <http://www.gazetevatan.com/buyuk-bir-adami-kaybettik-105352-gundem/>
- “Cem Uzan'ın Aydın Doğan Hakkındaki Şok Açıklamaları”, *YouTube*, 4 Ekim 2015,
- “Cem Uzan'ın Aydın Doğan Hakkındaki Şok Açıklamaları”, *YouTube*, 4 Ekim 2015, https://www.youtube.com/watch?v=b_6xwRh96vQ
- “Demirel 1989 Seçimleri Öncesi”, *YouTube*, 13 Aralık 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=Zl892F34CBk>
- “Dinç Bilgin: Tayyip Bey'e haksızlık ettik, o muhteşem bir başbakan!”, *T24*, 8 Mayıs 2013, <http://t24.com.tr/haber/din-bilgin-tayyip-beye-haksizliklik-ettik-o-muhtesem-bir-basbakan,229425>
- “Doğan Kasaroğlu”, *Biyografya Türkiye Ünlüleri İnternet Ansiklopedisi*, <http://www.biyografya.com/biyografi/14620>
- “Doğan Kasaroğlu'nun 1980 Darbesi Hakkındaki Röportajı”, *TRT Arşiv*, 1993, <https://www.trtarsiv.com/izle/84091/dogan-kasaroglu-nun-1980-darbesi-hakkindaki-roportaji>
- “Erbakan ve muslum gunduz hakkında carpici aciklamalar fetö !”, *YouTube*, 3 Temmuz 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=ynUWWpjAgM4>
- “Fethullah Gülen 'Erbakan İslam'a zarar veriyor!”, *YouTube*, 8 Kasım 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=kEtNmU1lukE>
- “Güneş Motel nerede? Güneş Motel olayı nedir, nasıl yaşandı? (1977)”, *NTV*, 24 Nisan 2018, https://www.ntv.com.tr/turkiye/gunes-motel-nerede-gunesmotel-olayi-nedir-nasil-yasandi-1977.LsTUtfZ_mEGvtrS8zA3jDg
- “İletişimin Dünü Bugünü 10. Bölüm”, *TRT Arşiv*, 2002, <https://www.trtarsiv.com/izle/120396/iletisimin-dunu-bugunu-10-bolum>
- “İletişimin Dünü Bugünü 11. Bölüm”, *TRT Arşiv*, 2002, <https://www.trtarsiv.com/izle/120397/iletisimin-dunu-bugunu-11-bolum>
- “İletişimin Dünü Bugünü 12. Bölüm”, *TRT Arşiv*, 2002, <https://www.trtarsiv.com/izle/120411/iletisimin-dunu-bugunu-12-bolum>

- “İletişimin Dünü Bugünü 13. Bölüm”, *TRT Arşiv*, 2002,
<https://www.trtarsiv.com/izle/120432/iletisimin-dunu-bugunu-13-bolum>
- “İletişimin Dünü Bugünü 6.Bölüm”, *TRT Arşiv*, 2002,
<https://www.trtarsiv.com/izle/120173/iletisimin-dunu-bugunu-6-bolum>
- “İletişimin Dünü Bugünü 7. Bölüm”, *TRT Arşiv*, 2002,
<https://www.trtarsiv.com/izle/120379/iletisimin-dunu-bugunu-7-bolum>
- “İletişimin Dünü Bugünü 9. Bölüm”, *TRT Arşiv*, 2002,
<https://www.trtarsiv.com/izle/120590/iletisimin-dunu-bugunu-9-bolum>
- “İsmail Cem’i kaybedeli 7 yıl oldu” (2014). *Hürriyet*, 24 Ocak 2014,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ismail-cemi-kaybedeli-7-yil-oldu-25642425>
- “Kanal 7 camilerde para toplanarak kuruldu”(2008) *Milliyet*, 20 Eylül 2008,
<http://www.milliyet.com.tr/kanal-7-camilerde-para-toplanarak-kuruldu-gundem-993523/>
- “Kanal 7 nasıl kuruldu?”(2008) *Vatan*, 28 Eylül 2008,
<http://www.gazetevatan.com/kanal-7-nasil-kuruldu--201116-ekstra/>
- “Latif Şimşek, Enver Ağabeyin vefat haberini ağlayarak aldı ve 28 şubatta ona yapılanları anlattı”, *YouTube*, 21 Şubat 2017,
<https://www.youtube.com/watch?v=LE9ScSMDMTQ>
- “Liderler Açıkoturumu - 11 ekim 1991”, *YouTube*, 23 Mart 2012,
<https://www.youtube.com/watch?v=niqVS6ovS68>
- “Macit Akman”. *Kim Kimdir*, <http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/macit-akman>
- “Özal gitti ortaklık bitti.”(2010). *Takvim*, 16 Temmuz 2010,
https://www.takvim.com.tr/guncel/2010/07/16/ozal_gitti_ortaklik_bitti
- “Samanyolu kanalları televizyondan tamamen silindi”(2013) *Sputnik*, 13 Kasım 2015,
<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201511131019005482-samanyolu-televizyon-silme-/>
- “Samanyolu şarkısı (Turgut Özal Söylüyor)”, *YouTube*, 26 Kasım 2012,
https://www.youtube.com/watch?v=UbgH60J_Zp8

- “TRT’ye sokulmayan İsmail Cem zabıt tutulmasını bekliyor.”(1975)
Milliyet, 7 Haziran 1975,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1975/06/07>
- “Turgut Özal: Bir Kaset Koy Semra hanım – 1990”, *YouTube*, 3 Ekim 2012,
<https://www.youtube.com/watch?v=fng4bJ5AJDg>
- “Tüyo Özal’dan özel TV Uzan’dan”(2004). *Sabah Arşiv*, 16 Şubat 2004,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2004/02/16/eko104.html>
- “Uzan ile ortaklığım Demirel’in baskısıyla bitti”(2010) *Sabah*, 2 Ekim 2010,
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/10/02/ahmet-ozal-cem-uzan-ile-ortakligim-demirelin-baskisiyla-bitti>
- 32.Gün Arşivi, “28 Şubat Belgeseli 8. Bölüm | 32. Gün Arşivi”, *YouTube*, 1 Eylül 2017,
<https://www.youtube.com/watch?v=PpNHx6btyXY&t=2131s>
- 32.Gün Arşivi. “12 Eylül Belgeseli 9. Bölüm | Demokrasiye Dönüş | 32.Gün Arşivi”, *YouTube*, 30 Ağustos 2017,
<https://www.youtube.com/watch?v=3UBjF4aaMgo&list=PL19EshdPt3R9IFMsOsYL4xsES3q67r7qd&index=9>
- 32.Gün Arşivi. “28 Şubat Belgeseli 5. Bölüm | 32.Gün Arşivi”, *YouTube*, 1 Eylül 2017, https://www.youtube.com/watch?v=-x7gNxHPD1w&list=PL19EshdPt3R8YxSSa_RLGLGbd_WZguD5cQ&index=5
- 32.Gün Arşivi. “28 Şubat Belgeseli 7. Bölüm | 32. Gün Arşivi”, *YouTube*, 1 Eylül 2017,
https://www.youtube.com/watch?v=JQRXu0M9Tdo&list=PL19EshdPt3R8YxSSa_RLGLGbd_WZguD5cQ&index=7
- 32.Gün Arşivi. “Özallı Yıllar Belgeseli 2. Bölüm | Kuruluş | 32. Gün Arşivi”, *YouTube*, 31 Ağustos 2017,
https://www.youtube.com/watch?v=gDmMeBsvXK0&index=2&list=PL19EshdPt3R_5WIFPx7DIec8nPNRWT1uJ
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim,2014.
- Barlas, M. (2002). “İsmail Cem’in TRT’deki günlerini, ben de paylaştım!..”, *Yeni Şafak*, 30 Temmuz 2002,
<https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/temmuz/30/mbarlas.html>
- Barlas, M. (2010). “En zor kamu görevlerinden biri TRT genel müdürlüğüdür...”, *Sabah*, 25 Temmuz 2010.
<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/barlas/2010/07/25/en-zor-kamu-gorevlerinden-biri-trt-genel-mudurlugudur>

- BBC News Türkçe (2015). “Arşiv Odası: İsmail Cem, 1974”, *YouTube*, 5 Şubat 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=u0aumh6p2nM>
- Çevik, A. Ö. (2014). “Özal'ın Sinyaliyle Kurulan İlk Özel Televizyonlar”, *Bianet*, 19 Aralık 2014. <https://m.bianet.org/bianet/medya/160908-ozal-in-sinyaliyle-kurulan-ilk-ozel-televizyonlar>
- Devran, Y. (2011). *Siyasal İktidar-TRT İlişkisinin Dünü*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Hakan, A. (2013). “Enver Ören’e dair birkaç şey”, *Hürriyet*, 25 Şubat 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/enver-oren-e-dair-birkac-sey-22676898>
- Övür, M. (2015). “Hangisi Doğru? Dinç Bilgin mi Aydın Doğan Mı?”, *Sabah*, 2 Ekim 2015, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ovur/2015/10/02/hangisi-dogru-dinc-bilgin-mi-aydin-dogan-mi?>
- Şahin, H. (2007). “TRT'deki 500 başarılı gün”, *Radikal*, 26 Ocak 2007, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/trtdeki-500-basarili-gun-804131/>
- TRT Arşiv, “Turgut Özal-İcraatın İçinden”, *YouTube*, 17 Nisan 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=YM3xf9aklhs>
- TRT Tarihi, “TRT Yayıncılık Tarihi Müzesi Sesler Renkler Anılar”, <http://www.trtmuze.com.tr/hakkimizda/trt-tarihi/>
- Zentürk, A. (2015). “90'ların medya-siyaset ilişkisi”, *Star*, 20 Nisan 2015, <http://www.star.com.tr/yazar/90ların-medyasiyaset-iliskisi-yazi-1022156/>

DOĞU İLLERİNDE ASAYİŞİN SAĞLANMASINA YÖNELİK TEDBİR VE UYGULAMALAR (1934-1938)

İsmet TÜRKMEN

Doç. Dr.; Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih Bölümü
iturkmentug@gmail.com.tr

Özet

Asayiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren yönetici kadroların önemli bir sorun sahasını teşkil etmiştir. Bu problem; devletin egemenliğinin tesisi, can-mal güvenliğinin korunması, üretim sürekliliğinin sağlanması gibi geniş konuları da kapsamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurucu kadroların bu olgunun üzerinde durmaları bu hassasiyetten de ileri gelmektedir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş evresinde asayiş ve iç güvenlik meseleleri, bağlantılı olduğu diğer sorunlarla da birlikte incelendiğinde, yakın dönem Türkiye tarihinin en önemli sorunlarından birisi değerlendirilmiş olacaktır. Bu süreçte, muhacir ve mültecilerin akınlar halinde sınırlara yığılmaları ve göçerlerin ülkenin her tarafına dağılıp düzensiz bir biçimde yaşamaları da gözlenmiştir. Bu sırada doğu illeri özelinde aşiret halkının dinî söylemlerle kolayca kıskırılabilmesi, sınır boylarında hangi devlete tabii olduğu belirsiz olan unsurların yaşamaları, doğu kırsalında iç güvenliğin sağlanmasını güçleştirmiştir. Jandarma teşkilatı daha Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'nin yıkıcı tesirlerini üzerinden atamadan kendisini ayaklanmaların içinde bulmuş, mevcut lojistik imkânları ve personeli en verimli şekilde kullanma yoluna gitmiştir. Doğu kırsalı özelinde, 1924 yılında başlayan ve 1938 yılı sonlarına kadar devam eden ayaklanmaların bastırılmasında ve sonuçlandırılmasında gerek seyyar gerekse sabit jandarma birlikleri etkin olarak görev almışlardır. Bu sayede jandarma teşkilatı, ülke nüfusunun büyük bir kısmının kırsalda

yaşadığı gerçeğinden hareketle, aldığı iç güvenlik tedbirleri sayesinde, “çağdaş bir ulus” yaratmak, belirtilen sorunları gidermek ve toplumu rahatlatmak da istemiştir. Bu hassasiyetler dâhilinde makalede Türkiye’de hükümetlerin asayişin sağlanması yönünde uygulamaları ele alınırken, devletin iç bünyesi, hukuku, ekonomisi, örgütleri, yönetim biçimleri ve halk-devlet ilişkileri gibi konular göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asayiş, Milli Güvenlik, İskân, Doğu İlleri.

Abstract

Since the foundation of the State of Republic of Turkey, *asayiş* (public order) constituted an important area of problem for the administrative staff. That problem includes wide topics like the establishment of state sovereignty, protection of safety of life and property, ensuring of continuity of production. That sensitivity is the source of why the founding staff of state put emphasis on that fact in the early years of the Republic. Because of this, in the founding phase of Republic of Turkey, when the issues of public order and internal security are studied with the other related problems, one of the most important problems of recent history of Turkey will be assessed. In that period it was observed that refugees and immigrants accumulated in influx on the borders and lived in an irregular way by scattering all over the country. Meanwhile, especially in rural areas of eastern provinces, it got harder to sustain internal security because the people of tribes could easily be provoked by religious discourses and some groups whose nationality was unclear lived on border areas. The Gendarmerie found itself against insurgencies even without being able to get over the destructive effects of the First World War and National War of Independence and tried to use available logistical facilities and manpower in the most efficient way. Especially in rural areas of eastern provinces, both stationary and mobile gendarmerie units actively were assigned in suppressing and finalizing the insurgencies that started in 1924 and continued until late 1938. In this way, the gendarmerie organization wanted to create a contemporary nation, to solve the problems mentioned, to comfort the society with the measures taken and by taking into consideration of the fact that majority of the country population lived in rural areas.

Key words: *Public Order, National Security, Settlement, Eastern Provinces.*

Giriş

Bir devletin varlığı ya da devamının sağlanması '*meşruluk*' ve '*otorite*' kavramlarının içeriğine yüklenen mana kadar değer içermektedir. *Meşruiyet*; bir iktidarın kararlarının ve eylemlerinin toplum nezdinde kabul görmesini ve toplum üyelerinin bu karar ve eylemlere itaat etmesini sağlayan bir dayanaktır. Diğer bir ifade ile yönetimi kolaylaştırma, sağlamlaştırma, istikrarlı ve daha etkili kılan bir etken olarak ifade edilebilir. İktidar için meşruiyet yaşamsal değerdedir; çünkü meşruiyet hem iktidarın varlık sebebidir hem de iktidarın kendini idame ettirmesinin güvencesidir. Yönetilenler, siyasal iktidarın kendileri adına bağlayıcı kolektif kararlar almaya hakkı olduğuna dair genel bir inanç güdüyorsa, o iktidarın yönetilenler nezdinde meşru olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. Meşrulaştırma; toplum üyelerinin, devlete itaati ve devlete boyun eğmelerinde kendilerini sağlayacak, bir nedenlerinin bulunmasını da ifade eder. Diğer bir ifade ile meşru görülen devlete itaat bir görev sayılmaktadır.

Otorite kavramına dair ise kaynaklarda şu değerlendirmelere ulaşmak mümkündür: '*Otorite*' sözcüğünün kökeni İngilizce'deki '*author*' yani yazar kelimesinden gelmektedir. Kavram üretkenliği çağrıştıranın yanı sıra, baskıcı kişi ya da sistemi tanımlamakta da kullanılmaktadır. *Otorite* kavramının Latince'deki karşılığı olarak *auctor*'ın bir anlamı ise otoritenin yaptığı işin kalıcılığı konusunda diğer insanlara güvence verebilmesi şeklinde belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle *otorite*, yaptığı iş konusunda insanlara güvence verebildiği ölçüde başarılı olabilmektedir. *Otorite*yi kullanan ile otoritenin etkisindeki taraflar arasında güven duygusunda problem ortaya çıktığında, *otorite* yıkılabilir veya işlerliğini kaybedebilir. Bu durumu hazırlayan propagandaların etkisi büyüktür. *Otoritenin* etkin olması ve *otoriteye* dayanan kanunlara itaat edilmesi için belirli sosyolojik şartların varlığı gerekir. *Otoritenin* sahip olduğu temel özellik, uyulması ve itaat edilmesi gereken emir ve talimat yetkisine sahip olmasıdır. Bu yönüyle *otorite* kavramı, sadece cebir veya icbar anlamına gelen güç kavramından farklıdır. Sosyo-politik

açından otoriteye itaat edilmesinin neden ve gerekçesi, otoritenin meşruiyet ile donatılmış olmasıdır.

Çalışmamızın anlaşılmasını kolaylaştıracağını düşündüğümüz diğer tanımlama ise isyan kavramıdır. *İsyan* kavramı modern manası ile ülkenin ancak bir kısmında etkili olan ve genellikle ülkenin bu kısmında yeni bir anayasanın altında yeni bir devletin oluşumuyla neticelenen askerî bir güç veya ayaklanmadır. İsyan, belirli bir otoriteye karşı toplumsal bir davranışı ifade etmektedir. İsyan kavramı '*başkaldırı*' şeklinde de açıklanmaktadır. Sosyoloji Sözlüğünde ise isyan kavramı devrim kavramıyla beraber ele alınmaktadır. Sözlükte devrim/isyan kelimeleri tüm toplumsal ve siyasal düzenin genellikle şiddet içeren araçlarla alt üst edildiği ve yeni liderlerle birlikte yeni ilkeler üzerine yeniden kurulduğu, görece ender rastlanan ama tarihsel bakımdan çok büyük önem taşıyan olaylar olarak açıklanmaktadır. Sosyoloji sözlüğünde bazı yazarlarca isyanların yönetici grubun yerini başka bir yönetici grubun aldığı daha sınırlı siyasal ayaklanmaların ifade edildiği belirtilse de, siyasal devrim ile isyan arasında keskin bir ayırım yapmanın son derece zor olduğu ifade edilmektedir. *Ayaklanma* kavramı ise özetle şu şekildedir: Ülkedeki genel bir hoşnutsuzluk esnasında veya bu durumu izleyen, mantıksal bir yönü olmayan, duygusal unsurları ağır basan, kendiliğinden oluşan rastlantısal nitelikli, halkın kurulu siyasal rejime karşı başkaldırmasıdır. Dolayısıyla ayaklanmanın ortaya çıkışı önceden öngörülemez ve geniş bir belirsizliği içerir. Ayrıca başlangıçta ayaklanmalarda, ayaklanmanın elebaşı veya başları yoktur. Oluşan şartlar içerisinde elebaşılar belirir. Ayaklanma bir plan çerçevesinde oluşmaz, karşıt işlemler olarak belirirler ve bizzat kendileri içinde gereksiz, tehlikeli ve yıkıcı işlemleri de gerçekleştirebilir. İstisnai olarak aynı türden unsurlardan oluşur. Başarıya ulaşması halinde genellikle birbirinin düşmanı olan farklı fraksiyonlar bir arada bulunurlar. Başarısızlığa uğrayan ayaklanma genellikle isyan olarak nitelendirilir ve isyancılar kurulu düzeni değiştirmeye teşebbüsten

dolayı cezalandırılırlar. Uluslararası hukukta ayaklanma hakkı yoktur¹.

Eşkiya kelimesi '*şaki*' kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı olarak '*bahtsız*', '*fena hareketli*', '*haylaz*', '*habîs*', '*haydut*', '*yol kesen*' manalarına gelmektedir. Osmanlı vesikalarında ise; şekavette bulunan şaki veya Eşkiya başlarına bir kişi ve onun emrinde topluluklar; "*Kut-ta-i tarik, haydud, türedi Eşkiası, erazil*" şeklinde adlandırılmıştır. Eşkiyalığın hukuksal açıdan tanımlanması ise; mal zapt etmek, oç almak, suikastta bulunmak veya ülkenin genel güvenliğini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak ya da yakarak, tahrip ederek, adam öldürerek, yollarda kırlarda soygunculuk yaparak, adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı, mevkuf ve mahbus iken firar ederek, silahla dolaşmak suretiyle, emniyet ve asayiş münferid ve toplu olarak tehdit ve ihlal etmektir. Eşkiyalık bütün dünyada feodal çağın ya da o çağın uzantısının kaçınılmaz bir sonucu ve bu sistemin yarattığı bir olgudur. Eşkiyalık halkın ekonomik olarak krizde olduğu ve aşırı yoksul düştüğü dönemlerde yaygınlaşmaktadır². Hobsbawm, eşkiyaları; sosyal eşkiyalar (erdemli), ilkel direniş ya da gerilla grupları, haydutlar, çapulcular, adi hırsızlar olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada sosyal Eşkiyalığın mutlaka diğerlerinden ayrı

¹ Ülke yönetimindeki diktatörü devirmeyi amaç edinmiş olan ulusal bağımsızlık hareketleri, belirli bir etkinliği olan veya olmayan bir durum anlamını kazanır; ama meşruluğu olan bir fenomen olarak değerlendirilmez. Ancak bu nokta uluslararası hukuk açısından haksız bir olay olarak görülmeden devrimlerin kaynaklandığı ilkenin sahip olduğu anlama aynı şekilde sahip olur. Kısacası uluslararası hukuk bu sorunu çözmekte ve bu konuda tarafsız kalmaktadır. Bkz. (Taner Savaş, "Terörizm: Psikolojisi ve Hedefleri", *Terörizm İncelemeleri*, (Editör: Ümit Özdağ, O. Metin Öztürk), Ankara 2000, s. 16.)

² Türk İç Hukuku'nda terör kavramının tanımı şu şekildedir: "*Baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, anayasada belirtilen cumhuriyetin niteliklerini siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girilecek her türlü eylemler*". Bkz. (Kamil Yüzceoral, "Terör Kavramı" *TDV*, S.17 s. 24).

olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Sosyal eşkıyalık, bir tepki ve direnç kurumu olarak kırsal kesimin, denetleyemediği merkezî otoriteye ve ona bağlı olan ya da ona dayanarak yaşayan yerel otoriteye başkaldırışının simgesidir³. Bu bağlamda İsmail Beşikçi Eşkıyalık ve feodal yapı arasında bir bağlantı olduğu kanaatini taşımaktadır: “Örneğin Dersim (Tunceli) bölgesi çok dağlık ve gerilla hareketlerine çok elverişli bir yer olduğu halde buralarda Siirt ve Mardin taraflarındaki olanlar anlamında eşkıyalık olaylarına sık rastlanmamaktadır. Çünkü o bölgede geniş mülkiyeti elinde bulunduran, çok sayıda ağa ve onları koruyan adamlar yoktur. Oysa Mardin, Cizre, Batman Siirt, Şırnak, Uludere gibi yerlerde toprak mülkiyetini kontrol eden çok sayıda ağa vardır.”⁴ Skocpol’e göre toplumsal devrimler, bir toplumun devlet ve sınıf yapısının hızlı, temelden dönüşümüdür ve toplumsal devrimler tabandan gelen, sınıf temelli ayaklanmalar aracılığıyla başarılı ya da bir ölçüde onlarca taşınır⁵.

Millî Mücadele Dönemi’nde Ülkede Asayiş Meselesi

Birinci Dünya Harbi’nin başlaması ile jandarma, ordu emrine girmiştir. Bu sırada savaşın yıpratıcı tesiri diğer kurumlarda olduğu gibi jandarma teşkilatı üzerinde kendini iyiden iyiye göstermiştir. Anadolu’da asker kaçakları, eşkıyalık hareketlerinin hızla yayılmasına neden olurken, ordunun cephe gerisindeki hizmetleri aksamaya başlamıştır. Harp sırasında artan anarşi ve huzursuzluğu önleyebilmek için, tüm cephelerden birkaç alay cephe gerisine alınarak, Eşkiya takibi ile görevlendirilmiştir. Ancak bu piyade alayları Eşkiya takip yöntemlerini bilmedikleri gibi görev yaptıkları bölgeyi de tanımadıklarından başarı gösterememişlerdir. Bu sırada

³ Beril Dedeoğlu, “Terörizm ve Terörizmle Mücadelenin Paradoksal Olguları”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 12, Sayı 3, 2006, s.6-7.

⁴ İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu’nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller I*, Yurt Kitap Yay., Ankara 1992, s. 115.

⁵ Süleyman Ekizer, “Terörle Mücadelede Bilimsel Yaklaşımlar”, *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu Bildiriler (27-28-29 Mart 2000 Elazığ)*, s. 90.

bazı birliklerin, otorite sağlayabilmek için halka yönelik baskıcı yaklaşımları neticesinde, Osmanlı idaresi Umum Jandarma Kumandanlığı'nı savaş bitiminde bütün teşkilat ve düzeniyle birlikte, 1919 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlamıştır. Bu değişiklik şu hususla da bağlantılanabilir: Buna göre jandarma sınıfının ordu ile olan doğrudan ilişkisi azaltılmaya çalışılarak, hükümetin tüm gücü elinde bulundurma isteği düşünülebilir. Mütareke dönemi ve sonrasında kolluk kuvvetlerinin yetersizliği, Osmanlı hükümetinin güçsüzlüğü ve milli hareketin oluşma devresinde bulunmasından dolayı, sözü edilen ayrılıkçı ve bozguncu faaliyetlere karşı etkili tedbirler alınmamıştır. Bu sırada Anadolu genelinde asayiş, ordu emrine giren jandarma birliklerinin yerine memleket dâhilinde kalan inzibat unsurları sağlamaya çalışmıştır. Bunda savaşa katılan jandarma mevcudunun büyük kısmının harpten geri dönememiş olması ve bu eksikliği doldurmak amacıyla talim ve terbiye görmemiş birçok kişinin jandarma teşkilatına alınmış olmalarının da etkili oldukları düşünülebilir. Buna rağmen Millî Mücadele'nin başlarında, İstanbul'dan Anadolu'ya geçip mücadeleye burada devam etmek isteyen aralarında kıymetli yazar, fikir adamı, milletvekili ve üst rütbeli subayların bulunduğu kişilerin nakledilmelerinde jandarma etkin rol oynamıştır. Mütareke döneminde ülke genelinde tek silahlı kuvvet olan jandarma⁶,

⁶ Serv paylaşımına göre asker sayısı jandarma birlikleri ile takviye birliklerinin toplam personeli, kurmay heyeti, subaylar, eğitim personeli ve donatım birlikleri de dahil 50.000 kişiyi geçmeyecektir(155. Madde). Limni, Gökçeada, Semadirek, Bozcaada ve Midilli dışında, boğazlar ve adalar bölgesinde bulunan Yunan ve Osmanlı Jandarma Kuvvetleri, bu bölgedeki müttfiklerarası İşgal Komutanlığına bağlı bulunacak. Türkiye toprakları üzerinde bulunan diğer jandarma birlikleri; bu komisyonların belirleyeceği yerel bölgeler içerisinde ve yine onların belirleyeceği esaslara göre dağıtılacaktı. Her mahalli bölgede piyade süvari, topçu veya teknik silahları olmayan, sadece makineli tüfikle silahlandırılmış, yönetim ve sağlık hizmetleri ile donatılmış birliklerden oluşan bir jandarma birliği kurulacaktı. Bu jandarma birliği vilayetlerde, sancaklarda ve kazalarda bulunduğu yere bağlı bir güvenlik hizmeti kurulması için gerekli birlikleri sağlayacak ve bölgenin bir ya da birkaç noktasında gezici yedek kuvvetler bulunduracaktı. Herhangi bir jandarma birliği, müttfikler arası komisyonların özel izni olmadıkça, kendi bölgesinin dışında kullanılmayacaktı. Osmanlı Erkân-ı Harbiyyesi'nin Serv Antlaşması hükümlerine göre hazırladığı jandarma teşkilatı ise şu şekildeydi: Umum Jandarma

İstanbul Hükümeti'ne ve ona bağlı olan Umum Jandarma Kumandanlığı'na rağmen Millî Mücadele'ye destek vermiştir⁷.

Bu sırada Birinci Dünya Harbi gizli çalışmalarını mütarekeden sonra açıkça isyana dönüştüren Pontusçuların yanı sıra Kürt Teali Cemiyeti'nin organize ettiği Fransızlar ile diğer bazı grupların desteğini arkasına alan Ermeniler, çeşitli bölücü ve yıkıcı faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu yönetim boşluğundan yararlanmak isteyen bazı Kürt grupların bağımsız devlet kurmak için harekete geçtikleri sırada; İngilizler Doğu Anadolu'da gelişen olayları denetim altında tutabilmek için Binbaşı William Charles Noel adında bir ajanı

Kumandanı, Ferik (Tümgeneral); yardımcısı Mirliva (Tuğgeneral) rütbesinde olacaktı. Umum Jandarma Kumandanlığı Karargâhı, sekiz şube ile bir Jandarma Müfettişliğinden oluşacaktı. Umum Jandarma Kumandanlığı bünyesinde ayrı olarak yapılmış bulunan ve yabancı subaylardan oluşan Tensik Heyeti bu teşkilatın içerisinde Birinci Şube olarak yer alıyordu. Jandarma Müfettişliği ise Tuğgeneral rütbesinde bir müfettişin yönetimi altında beş şubeden oluşuyordu. Jandarma güçlerinin en fazla 35.000 kişi esası üzerine hazırlanmış bazı projeler bulunmasına rağmen, Harbiye Nezareti tarafından yabancılara sunulan Kuvveyi Umumiye Hulasası'nda Jandarma teşkilatı, Umum Jandarma Kumandanlığı Karargâhında istihdam edilen 223 kişiyle birlikte 25.149 kişiden oluşmaktaydı. Yapılan düzenlemede mülki taksimat esas alınmıştı. Buna göre; her vilayette bir jandarma alayı ve her müstakil sancakta bir jandarma taburu bulunacaktı. Alaylara bağlı tabur sayısı ihtiyaca göre değişecekti. Sabit jandarma birlikleri ihtiyaca göre kısımlara ayrılacaktı fakat seyyar jandarma birlikleri Serv Antlaşmasının gereği olarak merkezlerde topluca bulunacaktı. Jandarma teşkilatının anlatılan bu durumu, işgal altındaki İstanbul Hükümetinin sadece kağıt üstünde kalan uygulamalarından ibaretti. Ankara'da kurulan TBMM Hükümeti bu antlaşmayı geçersiz saymış ve tüm gücüyle işgal kuvvetlerine karşı koymaya devam etmiştir. Jandarma kuvvetlerinin büyük çoğunluğu, bu mücadelede Kuvayı Milliye'ye katılarak TBMM hükümetinin yanında yer almış ve dolayısıyla da jandarma teşkilatının yukarıda anlatılan kadroları hiçbir zaman için uygulanmamıştır.

⁷ Mütarekenamenin imzası sonrasında ülkenin müttefikler tarafından işgal edilmesi üzerine, işgale uğrayan bölgelerde bulunan jandarma subayları, gerek düşmanın işgal sırasındaki faaliyetlerini, gerekse düşman kuvvetlerinin durumunu bağlı buldukları komutanlıklara raporlarla bildirmişlerdir. Düzenli orduya geçiş aşamasında da jandarmayı askerlerin celp ve sevk işlemlerini yerine getirirken görmekteyiz. Deniz yoluyla İnebolu'ya getirilen silah ve cephaneye buradan at, öküz ve manda arabalarıyla Çankırı-Ankara yolunu izleyerek cephelere ulaştırılıyordu. Bu yol üzerinde buluna han ve otellerin yanı sıra jandarma karakolların da silah ve cephanenin güvenliğinin sağlanması yanında bunlara barınak hizmeti de vermekteydi. Nakledilen cephaneyi taşıyacak araçları temin etmek işi de jandarmanın görevleri arasındaydı.

görevlendirmiştir⁸. İstanbul merkezli “Kürt Teali Cemiyeti” diplomatik girişimlerin de tertipçisi olmuş, Hariciye Vekili Sait Paşa’nın oğlu, eski büyükelçilerden Şerif Paşa Kürtler adına Paris Konferansı’na delege olarak gönderilmiştir. Şerif Paşa’ya yetki verilmesi konusunda Kürt Teali Cemiyeti’nin yöneticileri, Osmanlı yetkilileri ile de anlaşmıştır. Bu dönemde oluşturulmuş olan “*Milli İttifak*” yerli ve yabancı belgelerde farklı şekiller de değerlendirilmiştir.

İngiliz belgelerinde, temelde Kürt ve Türklerin, genelde tüm Anadolu halkının sağladığı milli birlikten endişe ile söz edilmektedir. Calthorpe, 29 Temmuz 1919 tarihli, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği raporda milli birliğe karşı endişelerini, “*Büyük Ermenistan söylentileri Türkiye’de Kürt ve Türk halkının birleşmesine ve milliyetçilerin alevlenmesine neden oldu*” diyerek belirtmiştir. Bu gibi İngiliz belgelerinin birçoğunda, bütün güçlerini seferber ettikleri halde Kürt-Türk birliğini önleyemediklerinden yakınılmaktadır.⁹ Millî Mücadele döneminde milli ittifakın oluşumunda güçlük çekilmemişti. Fakat Saltanat ve Hilafet kaldırılıp, dinsel öğelerin yerine ulus kimliği ön plana alınmaya başlanınca, yukarıda değinildiği gibi halifeye ve dine bağlı Kürt aşiretleri tepki göstermişlerdi¹⁰.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kürt Aşiretlerin Disiplin Altına Alınmasına Yönelik Tedbirler

19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı büyük güçlerin, emperyalist politikaları açısından cazip bir saha haline gelen Osmanlı coğrafyasında takip ettikleri yol, dünyanın değişik sahalarında tatbik edilenlerden farklılık göstermiştir. Osmanlı

⁸ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, TTK Yay., Ankara 1989), s. 398-401.

⁹ Gotthard Jaeshke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev.: Cemal Köprülü), Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara 1991, s. 44.

¹⁰ Bilâl Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yay., Ankara 2007, s.485.; YALÇIN, E. Semih, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Harcamaları (1960-1980)*, Berikan Yay., Ankara 2009, s. 15-26.

topraklarında, diğer sömürge sahalarına uygulanmış olan fiziki, beşeri ve manevi tahribata dayalı gerçek bir sömürge politikası takip edilememiştir. Bunun nedenlerinin başında; Osmanlı toplumunun oturmuş siyasî ve sosyal müesseseleriyle Avrupa toplumundan daha eski bir yapıya ve tarihi geçmişe sahip olması gelmektedir. Bu sebeplerden dolayı emperyalist güçler, Osmanlı Devleti'ne *"ticari ve mali anlaşmalar"* ve *"gayrimüslimleri"* kullanma yollarıyla nüfuz etmeye çalışmıştır. Avrupa aydınları arasındaki ırka dayalı milliyetçiliğin yaygınlaşması da Osmanlı azınlıklarını kamçılamıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi'nde sürdürülen merkezîleşme çabaları ve Osmanlı aydınlarının *"Osmanlılık"* fikriyle azınlıkları bir arada tutma çabası da başarılı olamamıştır. Çünkü ulusçuluk fikri yayıldıktan sonra azınlıklara Osmanlılığı benimsetme şansı kalmamıştır. Bu çabanın sonuç vermeyeceğini Yusuf Akçura, *"...asıl mühim mesele, muhtelif cins dine mensup olup şimdiye kadar birbiriyle kavga ve savaştan hali kalmayan unsurların şimdiden sonra kaynaşmaları mümkün değildir... Artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak boş bir yorgunluktur."* diyerek açıklamıştır.¹¹ Akçura'nın da ifade ettiği üzere milliyetçi akımlar yayıldıktan sonra yapay bir Osmanlılık akımıyla azınlıkları devlete bağlı tutmanın olanağı kalmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine Avrupalılar tarafından verilen isim olması ve bölgede çıkan isyanların tahrikinde ve lojistik desteğinin temelinde yine emperyal devletlerin bulunması sebebiyle çalışmamızda bu konuya yer verdik. Osmanlı mirası üzerinde patlak veren isyanların çıkışları, çevresinde devletin dağılma süreciyle de doğrudan ilgilidir¹². Bu

¹¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 29-31.

¹² Osmanlı Devleti'nin duraklama sürecine geçmesiyle birlikte, başta eyalet askerlerine dayalı mir'î arazi rejiminin bozulması, toprakların sipahilerden alınarak, belirli bir vergi karşılığı mültezimlere verilmesi uygulamasına geçilmesi, Doğu illerinde de devletin tatbik ettiği kendisine has sistemi sarsmıştır. Bu durum, devletin yıkılış sürecine değin bölgedeki feodal yapıyı giderek güçlendirmiştir. Güçlenen bu yapı, devletin merkezî gücünün zayıflamasına neden olmakla birlikte, yıkılış aşamasına giren devlet için bir tehdit unsuru olmuştur. İsmet Türkmen, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları

dönemde, Doğu illeri başta olmak üzere, 19. Yüzyıl'da giderek belirginleşen bölgesel dengesizlik, dış faktörlerin daha çok kendisini hissettirdiği ülkelerarası emperyalist ilişkiler sonucu ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmelidir¹³.

Millî Mücadele Hareketi aleyhine emperyalist unsurların da tesiriyle Kürt ayrılıkçı hareketleri özellikle Ortadoğu'da çıkarları doğrultusunda tampon bir devlet ya da özerk bir saha oluşturma gayesi peşinde koşan İngiltere'nin teşvikiyle gerçekleştirilmiştir. Bölgede İngiltere ve Fransa'nın varlığını sorguladığımızda dönemin jeopolitik akımlarını incelemek gerekir. Bu bağlamda, Hristiyan gurupta, Doğu illerinde Ermeniler sürekli tahrik etmeye çalışılırken, Ortadoğu'da Müslüman gruplar arasında Araplar ve Kürtler kışkırtılmıştır¹⁴.

Bu dönemdeki asayiş uygulamalarına yönelik Doğu illeri özelinde Kürt grupların gösterdikleri tepki, aşiret reislerinin dinsel yetkilerinin ve ayrıcalıklarının sona ereceği endişesinden kaynaklanmıştır. Bu yönüyle diğer azınlık ayaklanmalarından farklılık arz etmiştir. Kürt hareketinde, halifeye ve dine bağlılık, Türkiye dönemindeki siyasetlerde de etkilidir. Dinsel söylemlerle hareket eden partiler Kürt bölgelerinden önemli destek görmektedir. Esasında tepki, milli kimliğin yerleşmesiyle toplum üzerindeki egemenlikleri elden gidecek olan aşiret önderlerinden

ve Yatırımlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, (Bahar-2010), s. 120.; Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, II. Mahmut "ayan" denilen yerel derebeyleri ortadan kaldırdıktan sonra, Doğu illerinde bu yarı otonom düzene son vermek istemiştir. Bu amaçla bölgeye ordu sevk etmiş ve aşiretleri disiplin altına alarak reislerin birçoğunu batıdaki sancaklara sürgün etmiştir. Bölgeye ilişkin olarak, Tanzimat Dönemi'nde II. Mahmut'un bu islahatları genişletilerek sürdürülmüş ve saha merkezî disiplin altına alınarak reislerin birçoğu batıdaki sancaklara sürgün ettirilmiştir. Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyan-Tenkil*, 3. Baskı, Alan yay., İstanbul 1991, s.15.; II. Mahmut'la başlayan merkezîleşme siyaseti, Tanzimat Devri'nde yaygınlaştırılarak sürdürülmüştü. "Merkezîleşme çalışmaları Osmanlı döneminde önemli bir yer tuttuğu gibi Türkiye'nin de modernleşme siyasetinin temel eksenini oluşturmuştur. Mesut Yeğen, *Devlet Söylemiyle Kürt Sorunu*, İletişim yay., İstanbul, 1999, s.56.;

¹³ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yay., 15. Baskı, İstanbul 2005, s. 14.

¹⁴ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çev. Nilay Özok-Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 121.

geliyordu. Bunlar feodal ilişkilerde kendilerine bağlanan aşiret halkını kolayca harekete geçirebiliyorlardı. Bu nedenle Millî Mücadele boyunca çıkan 24 ayaklanmadan sadece beşini Kürt aşiretleri çıkarmış ve sadece üçüne kitlesel katılım olmuşken, 1924-1938 yılları arasında merkeze karşı çıkan 18 isyanın 17'sini Kürt aşiretleri çıkarmış ve bunların 16'sına kitlesel katılım olmuştur.

Tablo-1: 1923-1938 Yılları Arasında Çıkan Cumhuriyet Karşıtı Ayaklanmalar ve Gerçekleştirilen Askerî Hareketler¹⁵

Ayaklanma/Ayaklanmacı, Gerçekleştirilen Askerî Harekât	Ayaklanmanın Başladığı Tarih	Bastırıldığı/ Bittiği Tarih
Nasturi Ayaklanması	12 Eylül 1924	28 Eylül 1924
Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı	9 Ağustos 1925	2 Ağustos 1925
Şeyh Sait Ayaklanması	13 Şubat 1925	31 Mayıs 1925
Yusuf Taşo Ayaklanması	16 Mayıs 1925	16/17 Mart 1926
I. Ağrı Ayaklanması	16 Mayıs 1925	17 Haziran 1926
Koçuşağı Ayaklanması	17 Ekim 1926	1 Aralık 1926
Alikanlı Aşiretinden Halil Sami Ayaklanması	Mayıs 1927	25 Ağustos 1927
II. Ağrı Ayaklanması ve Ağrı Tedip Harekâtı	13 Eylül 1927	20 Eylül 1927
Bıcar Tenkil Harekâtı	7 Ekim 1927	17 Kasım 1927
Jiyan Aşiretinden Asi Resul Ayaklanması	22 Mayıs 1929	27 Eylül 1929
Tendürek Harekâtı	14 Eylül 1929	27 Eylül 1929
Şeyh Abdülkadir Ayaklanması	14 Eylül 1929	27 Eylül 1929
Zeylan Ayaklanması	20 Haziran 1930	Eylül 1930
Savur Tenki Harekâtı	26 Mayıs 1930	9 Haziran 1930
Oramar Ayaklanması	16 Temmuz 1930	10 Ekim 1930
III. Ağrı Ayaklanması ve Ağrı Harekâtı	7 Eylül 1930	14 Eylül 1930
Haydaran Aşiretinden Kör Hüseyin Ayaklanması	20 Haziran 1930	10 Ağustos 1930
Barzani Şeyhi Ahmet'in Ayaklan.	16 Temmuz 1930	10 Ekim 1930
Pülümür Harekâtı	8 Ekim 1930	14 Kasım 1930
Menemen Olayı	23 Aralık 1930	23 Aralık 1930
Dersim Ayaklanması	21 Mart 1937	18 Kasım 1937

¹⁵ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Ankara 1972, s.68.

Bölge üzerindeki çıkarları dahilinde emperyalist güçlerin, Kürt diyerek ayırmak istedikleri Türk aşiretlerini, menfaat sahaları dahilinde yönlendirme çabaları, günümüzde de devam ederek Kürtçülük meselesini ortaya çıkarmıştır.¹⁶ Bu dönemde bölgede yaşanan direnişler kırılarak sürdürülmüş ve bölgede merkezî disiplin büyük ölçüde sağlanmıştır¹⁷. Fakat Kürt aşiret beylerinin eski etkinliğine son verilince Jwaideh'e göre, sürekli bir kişiye bağlanmaya alışkın olan Kürtler, aşiret beylerinin yerine bu kez tarikat şeyhlerine bağlanmışlardır. Şemdinan (Şemdinli) kazasına bağlı Nehri nahiyesinden Nakşibendi Şeyhi Ubeydullah, bölgenin "hem cismani, hem ruhani" ilk lideri olmuştur. Üstelik dinsel özellikleri nedeniyle şeyhler beylerden daha etkili olmuşlardır¹⁸. Orhan Türkdoğan'ın Van, Muş ve Malatya yöresinde çeşitli aşiretler üzerinde yaptığı araştırmalarında gelenek-göreneklerin Batı Anadolu'daki bazı Türkmen gruplarıyla karşılaştırılarak benzerlikleri ortaya koymakta ve şu ifadeyi kullanmaktadır: "Doğu ve Güneydoğu Anadolu düzeni sosyolojik anlamda bir feodal yapıyı

¹⁶ İsmet Türkmen, *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu İllerini Kalkandırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Kömen Yayınları, Konya 2013, s. V.

¹⁷ Mahir A. Aziz, *Irak Kürtleri*, (Çeviri: Zülal Kılıç), Kitap Yay., Ankara 2013, s. 97.

¹⁸ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev.: İsmail Çekem-Alper Duman), İletişim yay., İstanbul 1999, s. 144-145; Devlet Planlama Teşkilatı'nın mevcut raporlarına göre, bölgede son yüzyılda tarikatların ve mezhepçiliğin yaygınlaşması ve güçlenmesi rastlantısal değildir. Bu olgu yasa değişiminde işlevini yitiren bir sosyal güvenlik kurumunun yerine, toplumsal bir varlık olan insanın insani gereksinimlerini karşılamak amacıyla bezer bir kurumu benimsemesinin bir sonucu olarak görülebilir. (Doğanay, 1995: 1-11); Avrupa'nın kendi lehine gösterdiği istikrarlı politika sonucu Doğu Anadolu'da yaşayan ve kendilerine "Kürt" denilmesi istenilen halkın da Türk kimliğinin dışına çıkarılması sağlanmaya çalışılacaktır. Bu kimlikler arasında köken açısından Kürtler'in Karduk, Med (İran), Arap, Hint-Avrupa, Gürcü-Ermeni, Sümer-Asur kökenli oldukları gibi görüşler ileri sürmüşlerdir ki bu düşüncelerin savunucuları genel itibarıyla Batılılardır. Bu fikirlerin yanı sıra Kürtler'in Turan (Türk) soyundan oldukları da birçok yabancı ve Türk bilim adamları tarafından gündeme getirilmiştir, savunulmuş ve kanıtlanmıştır. Bir uyruk veya boy adı olarak "Kürt" kelimesine tarihte ilk defa, Yenisey'deki Göktürk kitabelerinde rastlanmaktadır. (Eröz, 1992: 73-85); Kürtler'in farklı bir kavim, farklı bir dil sahibi olduğunu söyleyen Minorsky'nin Kürtler için oturtmaya çalıştığı tarihi seyir ve iddiaları oldukça yanlış görülmektedir. Bkz. (V. Minorsky, "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, s. 1114).

temsil etmemektedir. Çünkü feodalizm Batıda yeni bir sınıf olan burjuvazinin doğmasına yardım etmiş, milletleşme sürecini etkilemiş bir sosyal evrim basamağıdır. Oysa yöremizin durumu buna müsait değildir... Yörenin toplumsal yapısı klan... diye ifade ettikleri bir takım birincil (primary) grup özellikleri taşıyan kuruluşlardır".¹⁹

Bu anlamda Birinci Umumi Müfettişlik'in bölge halkı üzerindeki değerlendirmeleri dikkat çekicidir: "Bölge halkı diğer bazı yerlerde olduğu gibi öteden beri hükümetle şahsen temas ve muhatap olmaktan çekinmiş ve hükümetle olan işlerini başlarındaki ağa ve reislerle gördürmüşler. Bunların içine daha ziyade hulul ve hükümetle halkın münasebetini temin kastıyla bundan (10) sene kadar önce (1926) Kûskût'te bir Nahiye Müdürlüğü ihdas edilerek gönderilen müdür bir ay kadar Kûskût'te oturduktan sonra kendini kuvvetsiz görmüş ürkmüş ve Hazo'da oturulması için emir alarak Hazo'ya gelmiş ve bu bölge ile yakın temas fırsatının ilk anı kaybedilmiş ve halk da şüphesiz ki reislerinin propagandasıyla hükümete karşı daha itaatsiz hareketlere başlamışlardır. Nüfus sayımı yapılamamış, hükümet vergisi içlerine girebilen bazı tahsildarlarla reislerin pazarlığı ile şöyle böyle tahsil edilmiş veya birçok zamanlar hiç edilememiş, yol ve askerlik mükellefiyeti gibi tekâlîfe katiyen yanaşılmamış, etraftan kaçan canilere melce olmuş, mülkün içinde bir çiban halinde mevcudiyetini devam ettirmiş, bir tarafı Sason öbür tarafları Mutki ve Garzan olan bu bölge içinde İdari bir nüfus tesisi için bu kazalar idaresi de lâıyıkıyla çalışmamıştır. Bölge halkı kâh bir Jandarma katilini ve kâh büyük bir soygun failini saklamak, tahsildara karşı koymak, tütün ekilmesi yasak sahadan olduğu halde tütün ekmek ve hatta kaymakam vekilini bile yolda pusuya düşürerek katletmek gibi cürümler işlemelerine, üzerlerine bu güne kadar müteaddit hareketler yapılmıştır ve şayanı hayrettir ki bu

¹⁹ Orhan Türkdoğan, *Türk toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 62.

hareketlerin hiç birisi de tam bir muvaffakiyetle bu çıbanı tedavi edememiştir."²⁰

Bölgede merkezî otoritenin güçlendirilmesi girişimlerine karşı ekonomik önlemlerin alınmaması sonucunda, Anadolu'nun iç ve doğu kesimleri mevcut nüfuslarını muhafaza ettirememişlerdir. Bu nedenle, Güneydoğu Anadolu'daki yerleşim merkezleri başta olmak üzere bölgeler arası dengesizlik giderek ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.²¹

Doğu ve Güneydoğu'ya Ait Raporlarda Güvenlik ve Asayiş Meseleleri ve Çözümleri

Türkiye'deki siyasî Kürtçülük hareketlerinin önderleri olan aydınların genellikle bölge insanından inanç ve hayat tarzı olarak kopuk oldukları görülmektedir. Bu sebeple halkta taban bulabilmek için şeyh ve seyyit gibi dinî otoriterleri kazanma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca bu aydınlar bölgenin sosyo-ekonomik yapısını istismar etmenin yanında, Türkiye'deki yapısal değişikliklerle çıkarları zedelenen aşiret reislerini de kazanmaya çalışmışlardır.

1923-1938 arasında çıkan Cumhuriyet karşıtı ayaklanmalar ve gerçekleştirilen askerî hareketler sırasında, Kazım Karabekir Paşa Doğu illerinin ıslahı konusunda Millî Mücadele Dönemi'nde yapmaya başladığı tekliflere değinerek dikkatleri çıkacak isyanlar öncesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya çekmek istemiştir. "...küçük büyük bu programı tatbikle işe başlanması, aksi halde Kürtlerin işfalata kapılarak büyük zararlar getireceğini tahriren, şifaen ve mükerreren bütün alakadar zaatlara anlattım İstanbul'da herhangi bir irticadan korkmak vehimdir. ...bunu 30 Nisan 340 (1924)'da Çankaya'da söyledim Dâhiliye Vekili Recep Bey'i de 18 Haziran 340 (1924)'da ikaz ettim... Cumhuriyet Hükümeti'nin Kürtlüğün ıslahı için

²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030/10/116/805/1, s.3-4.

²¹ Elphinston, W. G. (1946), "Kurdish Question", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Vol. 22, No. 1, (January, 1946), s. 93-94.; Mustafa Erkal, *Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*, Şamil Yay., İstanbul 1972.

neler yaptığını da öğrenelim: Hükümet icraat değil bir program dahi yapmamıştır.”²²

Kazım Karabekir'in bu sözleri Nasturi İsyanı'nı işaret ettiği görülmektedir. Nasturi ayaklanmasının başlaması üzerine Başbakan İsmet Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'ya Nasturi ayaklanmasının başlamasına kadar durumu özetleyen bir rapor sunulmuştur. 16 Eylül 1924 tarihli raporda, tedip harekâtına memur kıtaların aynı gün veya sabah harekâta başlayacakları ve harekât için takip edilen strateji anlatılmaktaydı²³. Harekât 28 Eylülde sona ermiş fakat Nasturilerin çoğunun sınır dışına kaçması ile amaca ulaşamadığı gibi Musul sorununun çözümüne yönelik askerî girişimlerde sonuç vermemiştir.²⁴

Bölgede en önemli meselelerden biri jandarma teşkilatının yetersizliğidir. Bir raporda bu durum şöyle ifade edilmiştir:

“...jandarmanın kıymeti yoktur. Yerli jandarmanın değiştirilmesi ile onların yerine gönderilen Türk ve diğer Jandarmalar vazifelerini yapacak durumda değildirler. Talim ve terbiye görmemiş, hatta bir kısmı silah istimalini öğrenmeden vazifeye sevk edilmiştir.” Ayrıca bir başka raporda, “Şark vilayetlerindeki ve bütün memlekette en ehemmiyetli meselelerin biriside jandarma meselesidir. Jandarmanın ıslahı kemiyet değil keyfiyet bakımından olmalıdır.” Devamlı hareket halinde çoğunlukla atlı durumunda olan Eşkiyaya karşı kullanılacak güvenlik güçlerinin evsafi ve ne tür bir güç kullanacağıdır. Daima seyyar ve atlı olan Eşkiyaya karşı mutlaka atlı birliklerle önlem alınması önerilmiştir. Elazığ Valiliği'nin jandarmanın ıslahı hususunda raporunda şu teklife yer verilmektedir: “jandarma ıslah edilmelidir. Talimsiz ve kalitesiz 40.000 jandarma yerine daha iyi eğitilmiş ve 1/3 nisbetinde bir sayıda iyi maaş alan jandarmanın daha faydalı olacağı şüphesizdir. Ağalardan uzak durmaları için ihtiyaçlarının karşılanması elzemdir. Bu vilayetlere batıdan Türk etrafında

²² Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, İstanbul 1995, s. 12-13.

²³ Mim Kemâl Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yay., İstanbul 1995, s. 242-244.

²⁴ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya 1998, s.56-61.

jandarma gönderilmelidir. Bu jandarmaların münevver olmasına dikkat edilmelidir.”²⁵

Başka bir görüşe göre, bölgede en önemli mesele ise, halkın içinde bulunduğu haliyet-i ruhiyedir. Buna göre halkın içinde bulunduğu korku psikolojisi ve kimin yanında yer alacağına karar verememesidir. Mevcut durumu gözler önüne seren rapora göre: *“...bazı kasabalarda sakin olan ve Kürtlüğe temayül etmeyen Türklerle isyan mıntıkasında hükümete taraftarlık eden Kürtler hayatlarından emin görünmüyorlar...”* ifadelerine yer verilmiştir. Bunun sebebine ise şu şekilde değinilmektedir: *“...köylü hükümetten ziyade eşkiyadan korkmaktadır. Bunun sebebini açıkça söylüyorlar. Diyorlar ki: Ben Eşkiyanın geldiğini gittiğini haber vermekten korkuyorum, çünkü hükümet kuvvetleri yetişinceye kadar kaçıyorlar, ele geçmiyorlar. Bilahare benim haber verdiğimi duyan ve işiten Eşkiya bu defa beni öldürmek üzere geliyor. Hâlbuki hükümet çok yapsa bir dayak atar. Birkaç gün hapis eder kurtulurum. Hükümetin rahim ve şefkati vardır. Fakat Eşkiyada bu yoktur. Binaenaleyh Eşkiyanın cezası daha ağır olduğundan onun dediğini yapmak mecburiyetinde kalıyorum.”²⁶*

Raporlarda hassasiyetle üzerinde durulan bir husus da halkın elinde gelişigüzel bulundurulmuş silahlardır. Rapora göre, *“Kürtlerdeki silahların bir program dâhilinde toplanması lazımdır. Silah taşınması icap edenlere ruhsat verilmelidir... Hükümetçe silahlandırılan aşiret süvari alaylarına da son vermek uygun olur.”* ifadeleri yer almıştır. Bölgede yaşayan Kürt vatandaşların silah, mühimmat, cephane vb. malzemeye Ermeni, İngiliz, Fransız işbirliği ile ulaştıklarını ve bunu da Hoybun Cemiyeti sayesinde yaptıkları bilinmektedir.²⁷ Bu doğrultuda Ağrı özelinde asayiş problemlerinin

²⁵ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Ankara 1972, s. 93

²⁶ Hamit Pehlivanlı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1996, s.565-577.

²⁷ Hoybun Cemiyeti’nin Osmanlıca ve İngilizce olarak yayınladığı bu kitapçıklarda ortaya atılan iddialar ve işlenen temalar ile Taşnak Ermeni Partisinin 1929 yılında

yaşandığı sırada, Sason ve çevresindeki Eşkiyanın başlayan itaatsizlikleri üzerine devlet yükümlülüklerini yerine getirememiştir²⁸. Bu sırada Birinci Umumî Müfettiş İbrahim Tali Bey, Sason ve Ağrı'da yaşanan asayiş olaylarından sonra buraya bir inceleme gezisi sonrasında gazetecilere yaptığı açıklamada özetle şu ifadelere yer vermiştir: “*Seyahatimde Umumî Müfettişlik mıntkasının asayişinin umumî vaziyetini iyi buldum. Bazı münferit şekavetler varsa da bunlar her daim görülen adi şekavetten başka bir şey değildir. Bu şakiler muhtelif müfrezeler ve bekçiler tarafından takip olunmaktadır ve peyderpey ele geçirilmektedir*”.²⁹

1935 yılı bahar ayında Sason'da yaşanan isyana ilişkin³⁰ Dâhiliye Vekâleti'nin raporunda bölgede az bir kuvvetle herhangi bir

Paris'te yapılan 2. kongresinde üzerinde durulan hususların aynı kalemden çıkmışçasına benzerlik göstermesi oldukça ilginçtir. Nitekim Taşnak kongresinde de özellikle Kürt-Ermeni ittifakına verilen önem, Türkiye'ye düşman olan unsurlarla geniş bir işbirliği yapılması. Türklerin nüfusunun bugünkü Türkiye'yi dolduracak kadar olmadığı, Batı kamuoyunun Türkiye'ye karşı harekete geçirilmeye çalışılması, oluşturulan ortak cephenin tamamen Türkiye'ye karşı olduğu İran, Irak ve Suriye'nin (dolayısı ile mandater devlet statüsü ile bölgeye hâkim olan İngiltere ve Fransa'nın) dost devletler olduğu ve bunlara karşı herhangi bir düşmanlıktan kaçınmak gerektiği hususları vurgulanmaktadır. Bkz. (Azmi Süslü, “Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar”, *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa (28 Ekim – 2Kasım 1991), Ankara, s. 159-165.

²⁸ BCA, 030/10/115/804/16.

²⁹ Abdulaziz Kardaş, “Cumhuriyet Dönemi'nde Sason İsyanları ve Alınan Tedbirler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 43, (Spring 2016), s. 51-52.

³⁰ İsyana ilişkin elimizdeki kayıtlarda şu ayrıntılar dikkat çekmektedir. Sason mıntkasında bulunan köylerden 17'sinden 14'ü hayvanlarının sayımını yaptırdığı halde 3 köy hayvan sayımını yaptırmayarak “*yasak bölge*”ye hayvanlarıyla birlikte sığıyorlar. Muş vilayetinin 21.05.1935 tarih ve 7510 sayılı emri ile Sason Kaymakamlığının teklifi üzerine Muş vilayetince 70 kişilik müfrezenin sevkine emir verilmiş. Bkz. *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.; Birinci Umumi Müfettişlik (BUM)'in 22.05.1935 gün ve 6600 sayılı şifresi, BCA, 030/10/115/804/3.; Sason Kaymakamı mahalline giderek icap edenlerle nasihatle bulunarak yazılmadığı bildirilen bu üç köy hayvanlarının da tespitini yapmaya çalışmıştır. Kaymakam Vekili Rıdvan Gökmen ve arkadaşı Tayyare Kâtibi Mehmed de yirmi beş kilometre mesafede Harbak köyünde taarruza uğramışlardır. 23 köyü ihtiva eden ve asî tabir edilen mıntkaya müfreze gönderilmesi BUM'liğinin 31.05.1935 gün ve seyahat 4 no.lu yazısı, s.2, BCA, 030/10/115/804/5.

hareket yapılmaması hususundaki emrine rağmen bölgeye Sason Kaymakamlığının teklifinin Muş Vilayetince kabul edilmesi ve az bir kuvvetle bölgeye gidilmesi hususu tehdidin iyi değerlendirilmediğini göstermektedir. Bölgeye az bir kuvvetle gidilmesinin bölgedeki isyancıların kalkışmaya teşebbüs etmesine sebep olduğu değerlendirilmektedir.

Birinci Umumi Müfettişliği 31.05.1935 gün ve 4 numaralı yazısında Kaymakam vekilinin iki hatasından bahsedilmektedir: *“Kaymakam vekilinin ilk hatası, asî mintakanın vaziyetini layiki ile tayin ve takdir edememiş ve esas mesele ve bütün muhaberat hayvan saymağa ve yoklamasına ait iken işe vergileri tahsil etmek, gizli nüfusları yazmak, numerotaj muamelesini yapmak gibi bu mıntaka halkınca pek mühim görülen esaslı işlere girişmiş olmasıdır. İkinci bir hatası da Gov köyünde müfrezeyi bırakarak ve bölük kumandanını da refakatine alarak Harbak köyüne gitmesidir. Çünkü müfrezenin Gov köyünde vaziyeti almış bulunduğu bir sırada hey’etin Harbak köyüne gidip orada tekâlifi hükümet hakkında muslihane görüşmek istemeleri köylülerce bir plân mahiyetinde telâkki edilerek bu plânın önüne geçmek için kendileri tarafından mukabil bir plân tasarlanmış ve daha geceden tertibat almağa başlamışlardır... Maksatları hey’eti kâmilen orada imha etmek ve Gov köyünde başsız kalan müfrezenin de icabına bakmak idi.”*³¹ 8 Haziran 1935 tarihli Ulus Gazetesinde çıkan *“Sason hâdisesi nasıl oldu?”* başlıklı haberde; *“Sason ilçebay vekili B. Rıdvan, sayım ve gizli nüfuz yazımı işleri için 21.05.1935 de yanına Sason müftüsünü, şarbaylık sekreterini, finans alımcısını ve Jandarma Komutanıyla birkaç Jandarmayı alarak Goy köyüne gitmiş ve bu köyde iken Harbat köylüleri tarafından kendi köylerine çağırılmıştır. İlçebay vekili bu çağırma, jandarmaları çok geride bırakarak arkadaşlarıyla beraber gitmiş ve geceyi Harbat’ta geçirmiştir. Ertesi gün köyden ayrılışından sonra, yerli işyarlarla bazı köylüler arasında çıkan şahsi bir kavga sırasında İlçebay vekili de*

³¹ BCA, 030/10/115/804/3.

bilinmeksizin yaralanmış ve ölmüştür. Öldürülmüş ve işkence görmüş Jandarma yoktur.”³²

Dönem gazetelerde olayın oluş şeklinin köylülerin birbiri arasındaki kavga esnasında Kaymakamın öldürüldüğü ancak bunun nasıl olduğunun bilinmediği yazılmaktadır. Doğu illerinde Umumi Müfettişliklerin 1936 yılı esas olmak üzere, bölgede hem idarî ve hem de askerî tedbirlerin yeterince alınmadığı üzerinde durulmuştur. Bu tedbirler;

“...Bu mıntıkada daima şurişe vasıta olan esas sahaları tesir haricinde bırakmakta ve mıntıkanın sarp kısmında yaşayan halkı besleyen, teslih ve teçhiz ile tahrik ve sevk ve idare eden esas sahaları tesir haricinde bırakmaktadır ve tahliye edilecek mıntıkayı çok daraltmaktadır. Bu dar mıntıka tahliye edilmiş olsa dahi tesir haricinde kalan sahalara teksif edilecek halkın, yeni bir fırsatta yine hükümete karşı cephe almayacağı şimdiden kestirilemez. Böyle bir tedbir arızî ve muvakkat olacaktır. Âtiyen hükümeti daha fazla meşgul edecek vaziyetler doğmayacağı da tahmin edilemez. Bu mıntıka parçalanmadan kül halinde mütalaa edilmeye değer. Ya bütün mıntıka için idareten af yolunu kabul ederek radikal tedbirler alınıncaya kadar işi sükûnetle tedvir etmek veya derhal radikal tedbirlere başvurarak meseleyi kökünden halletmek gerekir. İkinci şık, şimdiden tatbik olunamayacağına nazaran mıntıkayı parçalamadan heyeti umumiyesini idarî tedbirlere tabi tutmak faydalıdır. Bu takdirde zaten o mıntıkada müessir hareket zamanı henüz gelmediğinden seyyar Jandarma taburlarından; yalnız birinin Hazo’da tutularak şekavet ve sarkıntılık gibi mıntıka haricine çıkmak isteyenlere karşı bir takip kuvvetini baskı olarak hazır bulundurmak ve diğer iki taburu diğer vazifeler için serbest bırakmak faydalı olur... Kaymakamlar, nahiye müdürleri ve jandarma komutanları hakkındaki umumî müfettişlik teklifi de vekâletçe temin olunacaktır.”³³

³² *Ulus*, (08.06.1935), s. 3.

³³ *BCA*, 030/10/116/805/1, s. 1-2.

Dikkat edileceği üzere, bölgede yaşayan vatandaşların bir bütün halinde af edilmesi olsa da karar vericilerin daha önceki tecrübeleri bölgede yaşayanların tekrar sükûneti sağlayamayacakları ve hükümetin emirlerine itaat etmeyecekleri yönündedir. Bu sebeple bölgede idarî tedbirlerin alınmasının zorunluluğundan bahsederken askerî tedbirlerin elde bulundurulması ve gerektiğinde kullanılmasının teklifi de yapılmaktadır. Bölgede devletin otoritesinin devamı için devlet kurumlarının kurulması gerektiği ve kurum amirlerinin de bölgede yaşaması, bölge insanı ile kaynaşılması ve vatandaşın kurumlara karşı bakışının yumuşatılmasından bahsedilmektedir.

Asayişin Sağlanmasına Jandarma Birliklerinin Tesis

Çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ayaklanmalara karşı askerî birliklerin icra etmek zorunda olduğu ayaklanmalara karşı koyma harekâtı, planlama, hazırlık ve icra yönleriyle detaylı bir şekilde incelemeyi gerektirmektedir. Cumhuriyet dönemi yapılan harekâtlarda coğrafi bölgeyi ele geçirme ve harekât bölgesindeki halkın desteğinin sağlanması önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu süreçte bölge halkından isyana katılmayan köylerden jandarma birliklerine destek sağlanmıştır. Dolayısıyla bölge halkının tamamını isyana katıldı şeklinde göstermek yanlış olur³⁴. Başarılı bir ayaklanma hareketinin 14 yıl, başarısız bir hareketin ise 11 yıl sürdüğü, RAND Araştırma Kurumu tarafından, 1945'ten sonra meydana gelen ayaklanma hareketlerinin

³⁴ Bütün köyleri ve köylüleri vak'aya iştirak etmiş bir vaziyette göstermek doğru değildir. Norsin ile Ayras köyü halkının bu harekete hiç iştirak etmedikleri iddia olunabilir. Âsî Rüksit mıntıkasında bulunan Selim dahi bizzat iştirak etmemiş ve fakat bunun kabilesinden iştirak edenler yok değildir. Vak'a tamamıyla mevziî ve asi mıntıkayı ihtiva eden 23 köyde en çok beş yüz ev vardır. Son zamanlarda hükümete yaklaşan Şigo ve Hıyan aşiretleri ile Kalgürü aşireti de esasen Harbak ve Şat köylü olup Tatar Badık kabilesi tazyikinden kaçarak hükümete müracaat eden ve emvali metruke köylerinden Herent, Kaçırnk, Mitink, Hilink köylerinde yerleşen köylülerden icabında asilere karşı istifade mamuldür. BUM'liğinin 31.05.1935 gün ve seyahat 4 no.lu yazısı, BCA, 030/10/115/804/5.

incelenmesi sonucu ortaya konulmuştur³⁵. İnceleme konumuz olan Doğu illerindeki isyanların bastırılması günün koşulları ile birlikte birlikler açısından değerlendirildiğinde birliklerin oldukça başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü Galula'ya göre, ayaklanma hareketleri, en kısa sürede, zihinlerde, mücadelenin devamlılık gösterebilecek ve başarıya ulaşabilecek yeteneğe sahip olduğu algısını oluşturmak için çaba göstermektedirler³⁶.

1935 Yılı İtibari İle Birliklerin Tesisi

7. Kolordu, 2. Tümen birlikleri (ikişer taburlu üç alay) 7., 10., 11. Seyyar Jandarma Taburları ve 8. Seyyar Jandarma Taburunun Süvari Bölüğü tarafından bu bölgede hemen bir hareketin yapılması kararlaştırılmışsa da, ordu birliklerinin almış olduğu acemi erlerin henüz yetişmemiş olması nedeniyle terhis olması gerekenlerin terhisleri ileri bir tarihe ertelenmiş³⁷ ve harekât 16 Ekim 1935 tarihinde başlamıştır 1935 yılında yapılan hareketin gayesine ilişkin şu tespitlere yer verilmiştir:

³⁵ Jones, Seth G. *Counterinsurgency in Afghanistan*, RAND, National Defense Research Institute, Santa Monica, 2008, s.10.

³⁶ Galula, David, *Counterinsurgency Warfare Theory and Practice*, New York, 1964, s.55.

³⁷ Doğu bölgesinde kısa dönemli planlanan harekâta çok birlikle kesik bir araziye girmenin maliyeti hem zayıf verme hem de maliyet açısından oldukça fazla olur. Uzun dönemli harekât ise ayaklanan isyancıların işine yarar ki bu da istenmeyen sonuçtur. Bu sebeple denge sağlanmalı ve kontrollü bir şekilde harekât zamana yayılmalıdır. Askerî harekâtın planlamasında dikkat edilecek üç seviye vardır. Bölgede çıkan isyanda askerler taktik seviyede devlet otoritesinin güçlendirilmesine yönelirken, operatif seviyede isyancıların irtibat noktaları ve lojistik desteği üzerinde durmalı, stratejik seviyede ise isyancıların uluslararası irtibatları, destekçileri, destekten beklenen fayda üzerinde durmalı ve hayatını devam ettirecek güvenilir bölge oluşturulmasının engellenmesine yönelmelidir. Bu amaçla Muş'ta konuşlu 7. Seyyar Taburuna ve Siirt'teki Seyyar Taburuna intikal emri verilmiştir. Bkz. Muş Vilayetinin 22.05.1935 gün ve 5732 sayılı yazısı, *BCA*, 030/10/115/804/3, s.7.; Başvekalet Kararlar Müdürlüğünün 24.10.1935 gün ve 3394 sayılı yazısı ile Eratın terhislerinin ertelendiği, "VII Kor. mıntikasındaki Sason harekâtı dolayısı ile bu harekâta iştirak eden kara ve jandarma kıtaat eratından hizmeti fiilyelerini bitirenlerin 1111 sayılı kanunun 9' uncu maddesine göre bu harekâtın sonuna kadar terhislerinin geri bırakılması; Milli Müdafaa Vekilliğinin 12/10/1935 tarih ve 3357 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 24/10/935 de onanmıştır." *BCA*, 030/18/01/02/58/80/10.

1. *Yasak addedilen bu bölge dâhilindeki halkın silahlarını almak,*
2. *Şimdiye kadar serbest kalmış birçok Adliye mücrimlerini yakalamak,*
3. *Askerlik vazifesine gitmemiş olanları vazife başına göndermek,*
4. *Birlikmiş vergileri tahsil etmek, yasak bölge addedilen bu bölgedeki halkı başka tarafa naklederek köyleri tahrip etmek.*

Harekâtın ilk safhası Karameliç-Hazo-Sason bölgesinde 16.10.1935 tarihinde³⁸ başlamış ve 24.10.1935 tarihinde³⁹ bitmiştir. İkinci safhası ise Malaşeref Bölgesi Harekâtı 24.10.1935'te⁴⁰ başlamış ve 09.01.1935 tarihinde⁴¹ bitmiştir. Melato, Halkis Dağları ile Asi, Küsküt ve Malaşeref Bölgesi tekrar taranacaktır. Harekât 10.11.1935 tarihinde⁴² başlayıp 16.11.1935 tarihinde⁴³ sona ermiştir. Bu safhada da hava hücum harekâtı icra edilmiştir⁴⁴.

1936 yılı içinde ise, isyancıların tecavüzlerine karşı Diyarbakır, Siirt, Bitlis yolları ile Melefan ve Reşkotan bölgelerinin emniyeti için sabit jandarmalarla tedbir alındığı gibi asilere kati darbe indirmek üzere Siirt'teki jandarma taburları Melefan'a getirilerek müşterek bir tarama yapılmasına karar verilmiştir⁴⁵.

1937 yılı içinde yapılan harekâta 7, 10 ve 11. Seyyar Jandarma Taburları ile Siirt ve Bitlis Vilayetleri Sabit Jandarma Birlikleri⁴⁶ ve 18. Alay⁴⁷ katılmıştır. 1937 Eylül ayında başlayan harekât yapılan

³⁸ BCA, 030/10/115/804/14, s. 2.

³⁹ BCA, 030/10/115/804/12, s. 7.

⁴⁰ BCA, 030/10/115/804/12, s. 9.

⁴¹ BCA, 030/10/115/804/13, s. 5.

⁴² BCA, 030/10/115/804/13, s. 5.

⁴³ BCA, 030/10/115/804/13, s. 3.

⁴⁴ BCA, 030/10/115/804/13, s. 4.

⁴⁵ BCA, 030/10/116/805/26, s. 6.

⁴⁶ Bu birliklerde görev alan Erattan terhise tabi olanların, terhislerinin geri bırakılması Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü'nün Karar Sayısı 2/7517 sayılı kararı ile 16/10/1937 tarihinde onanmıştır. BCA, 030/18/01/02/79/86/6.

⁴⁷ Bu birlikte görev alan Erattan (I. Teşrini Evvel 1937 sonunda) terhise tabi olanların, harekâta aksaklık vereceğinden, terhislerinin geri bırakılması Başvekalet

değişikliklerle başarı ile icra edilmiş, kışın erken gelmesi ve başlayan hastalıklar sebebiyle harekâtı 09 Kasım 1937 tarihinde sona erdirilmiştir⁴⁸. Bu yıl yapılan harekâta Yasak Bölgede kalan tüm unsurların bölgeden uzaklaştırılması ve bölgede isyancıların kalmaması için ayrıntılı bir plan ve harekât icra edilmiştir.

Sonuç olarak, Doğu illeri özelinde üç yıl süresince muhtelif kuvvet ve tertiplerle yapılmış ve 70 şehit, 100'den fazla yaralı ve 19 vatandaşın ölümüne neden olan harekât devlete oldukça pahalıya mal olmuştur. Buna karşılık harekât sırasında 451 ölü 79 yaralı ve 380'i canlı olmak üzere Eşkîya grup etkisiz hale getirilmiştir. Bu sırada bölgede bu gruplara destek verdiği tespit edilen 2.497 kişi de Batı illerine nakil olunmuştur⁴⁹. Harekâtın sonrasında Dâhiliye Vekâlet'inin 27 Ekim 1937 tarihinde 7. Kolordu ile Birinci Genel Müfettişliğin de görüşleri ve önerilerinin alınması suretiyle Başvekâlete sunduğu raporda özetle şu ifadelere yer verilmiştir: Devlet, asayiş ve huzuru temin etmek için, burada yaşayan aileleri batı illerine göndermiş ve bölgedeki jandarma karakollarının sayılarını arttırmıştır. Bunun yanında tekrar idarî yapılanmaya gidilmiş ve yol ile köprülerin yapımına önem vermiştir⁵⁰.

Kararlar Dairesi Müdürlüğü'nün Karar Sayısı 2/7516 sayılı kararı ile 16/10/1937 tarihinde onanmıştır. Bkz. (BCA, 030/18/01/02/79/86/5).

⁴⁸ BCA, 030/10/116/805/20, s.1.

⁴⁹ BCA, 030/10/115/804/16, s. 4.

⁵⁰ Diğer yandan Jandarma Genel Komutanlığı'ndan 23 Kasım 1937 tarihinde Başvekâlete gönderilmiş olan gizli ibareleri tutanakta, Sason meselesinin halli konusunda yapılan toplantıya; Başvekil Celal Bayar, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Orgeneral Kazım Orbay, Korgeneral Galip Deniz, Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensuer, Jandarma Komutanı Albay Zeki Erkmen ve Siirt Vali Vekili Feyzi Bey katılmıştır. BCA, 030/10/116/805/21.; Bu sırada İngiliz Büyükelçiliği raporlarında propagandaya yönelik bazı bilgi notlarının da paylaşıldığını görmekteyiz. Mesut Yeğen'in aktarımı ile, 1933-1938 yılları arasında İngiliz Büyükelçiliği yapmış olan Perry Loraine'nin 16 Temmuz 1937 tarihinde kaleme aldığı raporunda 1938 yılı içinde bölgenin kontrolünün tamamlanacağına, daha çok düzenli birliğe yer verilirken daha az jandarma birliğinin bölgede konuşlandırılacağına işaret etmiştir. Bkz. Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 272-273.

Asayişin Sağlanması Yönelik Tedbir: İskân Siyaseti

Türkiye’de iskân siyaseti ve nüfus değişimiyle ilgili ilk örgütlenme, Lozan Barış Antlaşması’nda kabul edilen mübadele sözleşmesinin uygulamaya başlanması üzerine, *13 Ekim 1923 tarih ve 352 Sayılı Mübadele*, İmar ve İskân Vekâletinin kurulmasını öngören yasanın çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Meclis görüşmeleri neticesinde bu teşkilat yapısına ilişkin şu değerlendirmeye yer verilmiştir: *“Madde 35: İskân teşkilatı, merkezde Dâhiliye vekâleti merkez teşkilatı hakkındaki kanuna tevfikân nüfus işleri umum müdürlüğüne merbuttur. Bir ve iki ve üç numaralı mıntikalara dâhil olanların tebeyyün edecek ihtiyaca göre taşra teşkilatının ve kadrolarının tespiti İcra Vekilleri Heyeti kararına mütevakıftır. Vilayetlerde iskân teşkilatı mahalli en büyük mülkiye memurlarının emri ve nezareti altındadır. İskân memurları istihdam şeraiti itibariyle dâhiliye memurları kanuna tabidir. Her sene bütçesiyle tasdik edilecek tahsisat ve icra Vekilleri Heyeti karar ile tespit olunacak kadro dâhilinde ücretli memur istihdama Dâhiliye vekâleti mezundur.”*⁵¹

Doğu illeri özelinde ise yeni devletin öncü kadrosu iskân sorununu, ele alıp mutlaka düzeltilmesi gereken bir sorun olarak görmüştür⁵². Nitekim gerek *885 Sayılı İskân Yasası*, *1097 Sayılı Yasa*, bazı kişilerin nakledilmesini öngören yasa ve gerekse *2510 Sayılı İskân Yasası*, Meclis’te tartışılırken bu konu sık sık dile getirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki metinlerde de devlet yetkilileri, Osmanlı iskân uygulamasını sürekli eleştirmişlerdir: Aşiretler adına, ağa, şeyh ve beylerin üzerinde taşınmazların bulunması ve bu zümrelerin ayrıcalıklı durumları, dışardan gelen muhacir ve mültecilere yer ve yurt gösterilmemesi, çingenelerin, mevsimlik göçerlerin ve göçebelerin kalıcı bir sisteme bağlanmamış olması, özellikle Türk soyundan olup dışardan gelen ve Türkleşmeye katkı verecek unsurlarla yeterince ilgilenilmemiş

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s. 26.

⁵² Ramazan Balcı, *Osmanlı’nın Doğu Siyaseti*, Hazine Yay., İstanbul 2010, s. 203.

olması, Türklüğün ve Türklerin ihmal edilmesi gibi hususlar metinlerde dile getirilen önemli eleştiri konuları olmuştur.⁵³ Buradan da anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı en büyük direncin ağa, şeyh ve reis gibi unsurlardan geldiğini belirten ve medenî esasların mutlaka üstün geleceği dönemin İçişleri tarafından vurgulanmıştır⁵⁴.

Bu sırada, cumhuriyetin kuruluş evresinde Musul meselesi, Hatay sorunu ve mübadele ile uğraşırken İngiliz ve Fransızlar boş durmuyor bir yandan Ermenilerin güdümünde Kürtleri kışkırtırken bir yandan da memleket içindeki azınlıkları isyana teşvik ediyordu. Bu sebeple Şeyh Sait, Ağrı, Dersim ve Sason İsyanları önem arz etmektedir.⁵⁵ Bölgede, faaliyet gösteren Azadi Cemiyeti, akabinde kurulan Hoybun Cemiyeti ve Ermenilerin de tahrikiyle Kürt Aşiretleri isyan çıkarmışlardır. Ermeniler tarihi süreç içinde yapamadıklarını Kürtleri ayaklandırarak yapmaya çalışmışlardır. Ayaklanmanın bastırılma sürecinin uzun sürmesinin en önemli sebeplerinden biri de önceki hareketler ve oradan çıkardıkları dersler sayesinde daha bilinçli ve daha hazırlıklı olarak ayaklanmayı organize etmeleridir⁵⁶.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İctima: 3, Cilt: 23, s. 67.; İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bazı kişilerin illerinden batıya nakillerini öngören 1097 Sayılı Yasa'yı kaldıran 1178 Sayılı Yasa'nın kabul edilmesi üzerine, 5 Aralık 1927 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada Osmanlı dönemindeki haksızlıkları, zorbalıkları ve toplumsal eşitsizlikleri dile getirmiştir

⁵⁴ Mesut Yeğen bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Devlet bu çalışmayı bir "medenileşme" sorunu olarak görürken Kürt ayaklanmalarını da "bedevilik-medeniyet" mücadelesi olarak görmüştür. Bölgedeki Kürt aşiretleri devletin, "çağdaşlaşma" adı altında sürdürdüğü bütün çalışmalara karşı çıkmışlardır. Örneğin doğudaki hayvan sayımı, tütün yasağı, ihzar(korunma) çıkarma gibi çalışmalara, hatta yol ve okul yapımına karşı çıkmışlar ve gönderilen iş makinelerini tahrip etmişleridir. Jandarma, tahsildar, doktor ve öğretmen gibi görevlileri bölgeye sokmak istememişlerdir." Bkz. (Yeğen, age, s. 154-155).

⁵⁵ Yaşar Kalafat, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ankara 1992, s. 128-129; Mithat Baydur, "Sivil Territorial Ulus-Devlet Modeli Bağlamında Ayrılcılık ve Çizgi Dışı Hareketler Örneği Olarak Şeyh Sait Olayı", Türk Yurdu, C. 17, Sayı: 122, 1997, s. 87-102.

⁵⁶ Bilâl Şimşir, Kürtçülük II (1924-1999), Bilgi Yay., 2. Baskı, Ankara 2009, s. 366-374.

1930'lu yılların ortalarında Doğu illerinde yoğunluk arz etmeye başlamış olan isyan hareketlerinin önüne geçmek maksatlı alınan iskân uygulamalarından en mühimleri şu şekilde özetlenebilir:

1. *"2/4502 sayılı kararname ile yasak bölge olarak kabul ve ilân edilen Sason ve çevresi halkından olup garba nakilleri kararlaştırılan miktarı doldurduğundan karar haricinde elde edilenlerle ileride çıkması muhtemel görülen 750 kişiden otuzar ailenin Bursa, Balıkesir ve İzmir, yirmi beşer ailenin Manisa ve Aydın, onaltışar ailenin Isparta, Kütahya ve 15 ailenin de Denizli vilâyetlerine yerleştirilmeleri; Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Veliliğinin iş'arına atfen Dahiliye Vekilliğinin 25/06/1937 tarih ve 1842 sayılı teskere sile yapılan Teklifi üzerine îcra Vekilleri Heyetinin 25/06/1937 tarihli toplantısında onanmıştır."*⁵⁷
2. *Jandarma Genel Komutanlığı'nın 27.09.1938 tarih ve 55192/6641 sayılı yazısı; (5,000) nüfus ve (300) silah tahmin edilen Sason Yasak Bölgesi halkıyla 1935 yılından beri Seyyar, Sabit Jandarma ve Piyade kıt'alarının mütemadi bir halde yaptığı çetin mücadele ve çarpışmalar neticesi olarak bu halktan (834) kişisi ölü, (592) kişisi diri tutulmuş, (3.577) kişisi de dehalet etmiş ve (302) silah alınmıştır. Diri tutulan ve dehalet eden bu halkın tamamı garp vilâyetlerine nakil ve iskan edilmişlerdir.*⁵⁸
3. *İçişleri Bakanlığı'nda yazılan ve 19.03.1938 tarih ve 1162 sayılı tezkerede; "Yasak Bölge" halkından olup şimdye kadar 2/5403 ve 2/7008 Sayılı Kararnamelerle batıya nakil edilmeleri kabul edilen miktarlar haricinde kalan 1500 kişinin Eskişehir, Kütahya ve Kırklareli Vilâyetlerindeki pancar ekimine elverişli ve Şeker Fabrikaları civarındaki köylerle Aydın, Manisa, Bursa ve merkez kazası hariç olmak üzere İzmir Vilâyetleri dâhilindeki Ziraat mıntıklarına serpiştirme sureti ile iskan edilmeleri için bir karar ittihazı istenilmiş ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinden yazılan 5/4/938 tarih ve İ. U. Md. 480 sayılı mutalâanamede,*

⁵⁷ BCA, 030/18/01/02/76/60/19.

⁵⁸ BCA, 030/10/116/805/26, s. 1-2.

şimdiye kadar hiçbir ziraatla meşgul olmamış olan bu halkın pancar ekimine müsait sahalara yerleştirilmesinde bir fayda düşünülmediği gibi anılan diğer Vilâyetlerin de göçmen iskânına tahsis edildiği ve bu Vilâyetlerdeki hazineye ait arazinin ancak bunlara kâfi gelmekte olduğu... 1.500 kişiden 1.376 sının... İskân edilmeleri, geri kalan 124 kişinin de evvelce Tunceli Vilâyetinden nakilleri mutasavver 2000 kişi için tespit edilen ve elyevm gönderilmeyen mürettep dâhilinde bulunan Çankırı, Kastamonu ve Konya Vilâyetlerine iskân edilmeleri lâzım geleceği... Bunların 1376'sının ve kalan 124 kişinin de teklif edilen vilayetlere iskânının onaylandığı. (BCA 030/18/01/02/82/29/3, s. 1-2) Siirt Vilâyeti dâhilinde oturan; ihtiras ve zorbalık ile halkın huzurunu ve buldukları muhitin emniyet ve asayişini bozmakta oldukları gibi güneyle irtibat tesis eylemek sureti ile de aleyhimize çalışan... Sason kazası halkından Şigo aşiretine mensup Tayfur avenesinden Bişar oğlu Sifo, Aliko oğlu Yusuf, Yusuf oğlu Şemsettin, Cemil oğlu Ferman ve Nadir oğlu Dello'nun ilişik listede yazılı aileleri efradı ile birlikte Bursa, Kastamonu, Balıkesir, Manisa Vilâyetlerine serpiştirilmek" sureti ile nakil ve iskânları sağlanmıştır.⁵⁹

İskânı takip eden birkaç yıl sonrasında Siirt Vilayeti'nin Sason kazasına bağlı Ahpi, Sipgank, Tihik köyleri Muş Vilâyetinin merkez kazasının Geligüzan nahiyesine bağlanmıştır.⁶⁰ "Sason Yasak Bölgesi"nin kaldırılması, İçişleri Bakanlığı'nın 29/6/1950 tarihli ve 71329/117-34325 sayılı yazısı üzerine, 5098 sayılı kanununun 12. maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 01/07/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır: "Sason, Tunceli ve Zeylan yasak bölgelerine vatandaşların serbestçe girmelerine, iskân ve ikametlerine izin verilmesi ve bu mıntıklar içindeki araziden sahiplerine iadesi lâzım gelenlere taalluk eden bilcümle tertip ve tedbirlerin İçişleri Bakanlığınca alınması kararlaştırılmıştır."⁶¹

⁵⁹ BCA, 030/18/01/02/87/47/14.

⁶⁰ BCA, 030/11/1/153/14/17.

⁶¹ BCA, 030/18/0/03/123/53/20.

Bu bağlamda iskân yasalarına ilişkin değerlendirmeler dikkat çekicidir. Buna göre Ömer Sarç, 2510 Sayılı İskân Yasası'nın meclisten çıktığı yıl yaptığı değerlendirmede şu noktalara temas etmiştir. "... İskân kanunu Türk iskân siyasetinin temelini ve başlangıcını teşkil eder. Şimdiye kadar gelişigüzel ve plansız olarak yapılan işleri bu kanunla ekonomik, sosyal ve ulusal gayeler gözetilen şuurlu bir siyasetin çerçevesine girmektedir."⁶² Erdoğan Başar, "Eğer Türkiye'de toprak ağalığına son verilebilmiş olunsaydı, şimdi çok daha ileri bir düzeyde başka problemlerin tartışılması ile meşgul olacaktık." diyerek, toprak reformu gerçekleşmediği gibi verilen ödümler nedeniyle iskân yasalarının da amaçlanan sonucu vermediğinden yakınmıştır.⁶³ İsmail Beşikçi, yasanın doğu egemenlerinin diğer bölgelere nakledilip, halk üzerindeki etkinliklerinin kırılacağı ve devlet tarafından satın alınacak toprakların, topraksız çiftçiye dağıtılacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca, Beşikçi, Türkiye'nin düzenini, "sömürgeci" diye nitelemekte ve Türkiye'nin Doğu Anadolu ile ilişkilerini, "Sömürgeci bir devlet ile sömürge edilmiş bir bölge" ilişkisi olarak görmeyi tercih etmiştir. Beşikçi iskân yasanın 39. maddesiyle ilgili açıklama yaparken de şu görüşleri savunmaktadır: "Bu madde Türk ırk ve kültürüne bağlı olup, doğuya yerleştirilen muhacir ailelerine, mültecilere veya hükümetçe 1 numaralı mıntikalara yerleştirilen ailelere yapılan yardımların karşılıksız olduğu, verilen toprakların parasız olduğu açıkça hükme bağlanmıştır. Bu bölgeye daha fazla Türk ırk ve kültürlü ailelerin yerleşmesini temin için getirilmiş bir teşvik tedbiridir." Beşikçi'nin bahsi geçen ifadelerinin gerçeği yansıtmadığı gerek çalışmamız esnasında ulaştığımız vesikalarda gerekse de kendisinin bu iddialarını dayandırdığı verilerde açıkça görülmektedir.⁶⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bölgeye

⁶² Ömer Celal Sarç, "Ziraat ve Sanayi Siyaseti", İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1934, s. 102.

⁶³ Erdoğan Başar, "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor", Sosyal Adalet, S.2, Ankara 1963, s. 9-12.

⁶⁴ İsmail Beşikçi, Bilim yöntemi Türkiye'deki Uygulama Kürtlerin Mecburi İskanı, Komal Yay., İstanbul 1977, s. 130.

yapılan yatırımlardan yargımızın haklılığı açıkça görülür.⁶⁵ Tabii Beşikçi'nin ifadelerinin ardındaki niyetleri tespit etmek hiç de zor değildir. Daha çok bölücü örgütlerin sempatisini kazanmak amacıyla yapılan bu asılsız iddiaların günümüz Türkiye'sinin siyasî konjonktüründe de yeri yoktur olamaz.

2.3. İslahat Programının Sonuçları

Ulaşım Alanında Yapılan Yatırımlar

1934-1938 yılları arasında Doğu illerine uzanan demiryollarının yapımına devam edilmiştir. Hatta bu dönemde demiryolu yapımının oldukça önemli aşama kaydettiğini söyleyebiliriz. Ancak dünya ekonomik buhranı, hükümetin demiryolu politikasının gerçekleşmesini engellemekteydi. Bütçede yapılan zorunlu tasarruftan dolayı yeni demiryolu inşaatlarına girilemedi. Buhrana rağmen Sivas-Erzurum demiryolu ile ilgili etüt çalışmaları durdurulmamıştır.

Bu hat sayesinde doğu ve batı arasındaki farkın kalkacağını ve bu hattın doğrudan faydalanacak Erzincan-Erzurum, Kars, Artvin, Bayezid şehirleri ile etraf şehirlerin bazı ilçelerinin yanı sıra Malatya iltisak hattı üzerindeki Kemaliye ve Arapkir kazalarının nüfusunun bir milyon olmasının da göz önüne alındığında öneminin daha da iyi anlaşılacağı söylenmektedir. Samih Bey bu yolların 1933 senesinden itibaren 8 yılda yapılacağını da söylemektedir. Bu kanunun oylamasına katılan 179 milletvekilinin tamamının kabul oyu ile bu demiryolunun yapımı kabul edilmiştir⁶⁶.

Bu demiryolu hattının yapımı için yerli ve yabancı şirketlerden teklifler gelmiş ancak bu hattın yapımı Nafia Vekaleti'nce yeterli görülen Mühürdarzade Nuri Beğ ve ortaklarına verilmiştir. Şirketle yapılan sözleşmeye göre şirket, Divrik-Malatya hattını Aralık 1938'e kadar, Sivas-Erzurum hattını da 31 Aralık 1940'a kadar bitirecekti.

⁶⁵ Türkmen, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında...", s. 117-156.

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 15, s.213-218.

İki hattın toplam ihale bedeli 52.100.000 L. %7 faizle⁶⁷ 11 yıllık sürede 58.200.000 L.olarak taksitle ödenecektir. Hattın yapımına 4 Eylül 1933'de Sivas'tan başlanmıştır. 1935'de Sivas-Tecer arasının yapımı tamamlanmış ve hat 1937'de Sivas-Divrik arası işletmeye açılmıştır. Daha sonra ray döşeme işine hız verilmiştir ve 1938'de 156 km ray döşenerek ilk tren 8 Ekim 1938'de Erzincan'a girmiştir. Aralık 1938'de Erzincan-Erzurum arasındaki son kısmın inşaatı tamamen bitmiştir. 1939 Ekimi'nde⁶⁸ Erzincan-Erzurum'un açılışı yapılmıştır. Şirket sözleşmedeki tarihten 16 ay önce işi tamamlamıştır. O güne kadar büyük demiryolu inşaat ihalelerini yabancı şirketler alıyor veya inşaat parçalar halinde Türk şirketlerine ihale ediliyordu. Bu 700 km'de yakın demiryolu inşaatının bir Türk şirketlerine verilmesi ve vaktinden evvel tamamlanması ayrı bir önem taşımaktadır. Bu hattın 1939 senesinde Rusya sınırına kadar yani Uzunahmetler İstasyonu'na kadar uzatılması kararlaştırılmıştır⁶⁹.

Doğu şehirlerini birbirine bağlayacak bir diğer hat ise Fevzipaşa'dan başlayıp Malatya-Ergani güzergahını takip ederek Diyarbakır'a ulaşacak demiryolu ile Sivas-Erzincan demiryolunu birbirine bağlayarak, ülkenin doğusunu kısa yoldan Akdeniz'e bağlayacak Malatya-Çetinkaya demiryolunun yapımı 20 Mayıs 1933 tarih ve 2200 numaralı kanun ile gerçekleştirilmiştir. Malatya'dan başlayacak olan hat, Sivas-Erzurum hattı ile Divrik

⁶⁷ 1934 yılına gelindiğinde Sivas-Erzurum hattının yapımı için iç borç sözleşmesine gidilmiştir. Senelik faiz % 7 olmak üzere hazırlanan kanun oturuma katılan 177 vekilin tamamının oyuyla kabul edilmiştir. Bkz. (*TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 28, s.378-379*).

⁶⁸ Devlet Demiryolları'nın Başvekalet'e gönderdiği yazıda Erzincan-Erzurum hattında inşaatı tamamlanan Altınbaşak, Tunceli, Geçit, Sansa, Tercan, Pekerçiç, Erbaş, Karasu, Saptıran ve Aşkale İstasyonlarının 19 Eylül 1939 tarihinden itibaren askerî nakliyata ve 22 Eylül 1939 tarihinden itibaren yolcu ve her türlü eşya nakliyatına açılacağını ve halen Erzincan'a kadar işlemekte olan yolcu trenlerinin 22 Eylül 1939 tarihinden itibaren Aşkale'ye kadar devam ve Aşkale'den hareket edeceklerini Münakalat Vekili Ali Çetinkaya bildirmektedir. Bkz. (*BCA, FK: 30.10.0, YN: 152.77.4, T: 19.9.1939*).

⁶⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 7, s.50-51; BCA, FK: 30.10.0, YN: 151.72.8, T: 9.11.1939.*

yakınlarında birleşecektir. Bu hattın inşası da Mühürdarzade Nuri Bey ve ortaklarına verildi. Yapılan sözleşmeye göre hattın inşası Aralık 1938'de bitirilecekti. Hattın tamamı 16 Ağustos 1937'de işletmeye açılmıştır. 140 km uzunluğundaki bu hatta, toplam uzunluğu 3000 m'yi bulan 15 tünel vardır. Yalnız inşasına 7.829.769 TL harcanmıştır. Bu hattın inşası ile ülkenin doğusu ile güneydoğusunda bir bağ kurulduğu gibi, ülkenin doğusu Akdeniz'e bağlanmıştır. Yine bu yıllarda başlayan bir diğer demiryolu çalışması ise Diyarbakır-Kurtalan hattıdır. Bu hattın yapımı için 1937'de çalışmalara başlanmıştır. Projeye göre Diyarbakır-Irak sınırı yaklaşık 324 km, Diyarbakır-İran sınırı ise 520 km olacaktır. Fakat Tatvan-Van arası feribotla geçileceği için 143 km'lik yol yapılmayacaktır. Yapımı yavaş giden bu hatta ilk ray döşeme işi 1938'de başlamış, Ekim 1939'da 35 km'ye ulaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı zor şartlar sebebiyle hattın yapımı daha da yavaşlamış Diyarbakır-Bismil arası olan 47 km'lik bölüm 1 Eylül 1941'de işletmeye açılmıştır. Bu hattın Batman'a kadar olan 90 km'lik bölümü 28 Haziran 1943'de işletmeye açılmıştır. Diyarbakır-Kurtalan arasında ilk tren 28 Ekim 1944'te sefere çıkmıştır.

Demiryolları için gerekli malzemenin, bu yıllarda Rusya'dan alındığını görüyoruz. 1938 yılında Rusya'dan 3.000 ton çimentonun 190 bin L. karşılığı ve gümrükten muaf tutularak Sivas-Erzurum ve Malatya hattında kullanılmak üzere alınması kararlaştırılmıştır⁷⁰. Bazen de bu hatlarda kullanılacak montaj aletlerinin geçici olarak yurda sokulduğunun ve bu aletlerin diğer malzemelerde olduğu gibi gümrükten muaf tutulduğunu görüyoruz. Örneğin 1938 yılında Sivas-Erzurum ve Malatya birleşme yolları demir köprüleri için

⁷⁰ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:82.19.13, T:18.3.1938; Karanamede Rusya ile aramızdaki mevcut "Klering Mukavelenamesi" hükümleri çerçevesinde ve ödemenin "klering" yoluyla yapılacağı ifadelerine yer verilemektedir. Bir başka belge yine Rusya'dan alınması kararlaştırılmaktadır. Bkz. (BCA, FK: 30.18.1.2, YN:72.12.11.1, T:0.0.1937).

getirilecek montaj aletlerinin işi bittikten sonra geri gönderilmek üzere dışarıdan getirilmesine izin verilmiştir⁷¹.

Sivas-Erzurum hattının yapımı ile Doğu ile Batı'nın birleştirilmesi Trabzon limanının önemini kaybetmesine ve şehrin ticari hayatının tamamıyla sekteye uğrayacağını düşünen Trabzon Valisi'nin yazısı dikkat çekicidir. 20 Ağustos 1939 tarihli Erzincan'a kadar gelen tren hattının Trabzon'un ticari hayatına verdiği ve vereceği zararları sıralayan Trabzon Valisinin yazısı oldukça ilginçtir. Vali yazısında, *"Şark şömendöferlerinin Erzincan'a gelmesiyle Trabzon'un İktisadî ve ticarî hayatı ehemmiyetli bir surette sarsılmıştır. Hele sonbaharda şönemdöferlerin Erzurum'a bağlanmasından sonra doğunun bütün münakalât ve ve muamelatı şömendöferlere inhisar ederek Trabzonla tamamilen alâka ve irtibatları inkıtaa uğrayacak bu boşluk ve durgunluk o zaman daha çok ve dikkate şayan bir şekilde kendisine göstermiş olacaktır. Dünya iktisadi krizlerinden ve Çarlık Rusyadaki inkılapattan sonra hemen ekserisi diğer memleketlerde çalışarak ve ticaret yaparak geçiren bu havali halkı bu gün hayat maişetlerini temin etmek için dar ve mahdut topraklarında yaşamağa mecbur kalmışlardır"*⁷² demekte ve Trabzon ilinin bu kaybının giderilmesi için Trabzon ili limanının inşasına başlanmasının, soğuk hava, et ve konserve, sun'î gübre ve balıkyağı fabrikaları temellerinin atılmasının, "Karadeniz" adıyla bir fuar kurulmasının bir an önce devlet tarafından yapılmasını istemektedir⁷³. Devlet, demiryolunun yanı sıra dağlık bir bölge olmasına rağmen Dersim (Tunceli) yoluna sarf edilmek üzere bütçeden on bin lira verilmesini de kabul etmiştir⁷⁴.

Demiryolu yapımının yanı sıra 1930-1939 yılları arasında Doğu Anadolu'da köprü yapımı ve bayındırlık, okul yapımı gibi çalışmalar devam etmiştir.

⁷¹ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 82.8.12, T: 7.2.1938.

⁷² BCA, FK: 30.10.0.0, YN: 67.447.3, T:20.6.1939.

⁷³ BCA, FK: 30.10.0.0, YN: 67.447.3, T:20.6.1939.

⁷⁴ BCA, FK: 30.18.1, YN: 1.12.18, T: 9.1.1929.

Van-Bitlis yolu üzerindeki 101 adet menfez ve köprü'nün yapımı ve onarımı için Van Hususi İdaresi'ne 40 bin L. yardım edilmesi kararlaştırılmış⁷⁵, aynı yılın ekim ayında Van-Bitlis yolunda yapılacak köprüler için Nafia Bütçesi'nden 30.000 L. yardım yapılması kararlaştırılmıştır⁷⁶. Bundan başka Siirt-Diyarbakır yolu üzerindeki Gezer Köprüsü'nün ikmal ve inşası için şose ve köprüler tahsisatından Siirt Vilayeti Özel İdaresi'ne 10.000 L. verilmiştir⁷⁷. Bunlardan başka 12 Mart 1930 tarihli bir kararnamede Sivas-Malatya-Elaziz-Diyarbakır yolunda ve Fırat Nehri üzerindeki ahşap İzoli köprüsünün yapımına tahsisat ayrılmakta ve şunlar söylenmektedir: "... ahşap izoli köprüsünün geçen sene fezeyanlarda harap olmasına binaen nakliyat şimdiye kadar sallarla idame edilmiş ise de şark vilayetleriyle garp aksamını birbirlerine bağlayacak başka köprü bulunmaması hesabıyla idarî ve iktisadi noktai nazardan fevkalade ehemmiyetli ve Fevzipaşa-Diyarbakır hattının Fırat'tan ilerdeki aksamının inşaatından malzeme inşaiye nakli için pek ziyade lüzumu olan bu köprü'nün yeniden inşasına zaruret görülmüş... ahşap bir köprü sisteminin kabulü halinde... bu köprü'nün tayanlar sebebiyle her zaman yıkılmak tehlikesine maruz kalacağı... halbuki yapılan köprü'nün on iki kilometre kadar şarkında Kömürhan boğazında 120 m açıklığında Betonarme köprü inşasına elverişli bir mahal mevcut ve burada betonarme olarak ecnebi müteahhis şirketler marifetiyle esaslı bir köprü'nün inşası... İcra Vekilleri Heyeti'nin 12.3.1930 tarihli içtimasında görüşülerek tasvip ve kabul olunmuştur"⁷⁸.

Bir diğer belgede ise müteahhit ile yapılan antlaşma neticesi Ankara civarı şoselerinin yapımı için (42 km'lik kısmı için) 1.179.000 ve 40 km'lik Kızılcahamam yolu için de 750.000 L. masraf kabul edildiği toplam 3.919.000 L. inşaattan 1.929.000 L.

⁷⁵ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:8.8.9, T: 12.2.1930; Başkale-Çölemerik yolunun inşası için Van'a 1939 mali yılı şose ve köprüler tahsisatından 12.000 L.verilmiştir. Bkz. (BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 87.50.20, T: 3.6.1939).

⁷⁶ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:14.67.14, T: 15.10.1930.

⁷⁷ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:9.13.16, T:23.3.1930.

⁷⁸ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:9.11.5, T: 12.3.1930.

inşaat yapıldığını ve kalan kısmının tasarrufunun mümkün olabileceğini söylemektedir. Yani Kızılcahamam yolunun yapılmayarak 2.755.000 L paranın Trabzon-Erzurum-Karaköse ve Erzurum-Sarıkamış yolları inşaatının yaptırılması 17.11.1930 tarihinde karara bağlanmıştır⁷⁹. Devlet merkezî Ankara'nın yapılması planlanan yollarının yapımından tasarruf ederek bu paranın Doğu'nun en sınır bölgelerine yapılacak yollar için harcanması için karar alması daha öncede belirttiğimiz gibi devletin Milli bütünlük yani Misak-ı Milli'nin doğusu ve batısı arasında ayırım yapmadığının göstergesidir.

Meclis'in 7 Temmuz 1939 günü oturumunda Tunceli vilayetine idaresi hakkında ki 2884 sayılı kanun hükmünün uzatılmasına dair kanun layihası görüşmelerinde şehirde yapılan imar çalışmaları hakkında bilgi veren Dâhiliye Vekili Faik Öztürk, Elazığ-Mameki (100 km) şosesinin bittiğini Nazmiye-Mameki, Memeki-Sin, Sin-Ovacık, Sin-Hozat yolları otomobil işletmesine açıldığını Pertek-Çemişgezek yolunun açılmak üzere olduğunu söylemektedir⁸⁰.

İmar Alanında Yapılan Yatırımlar

Köprü yapımı yanı sıra farklı inşaat yapımı, okul yapımı, hastahane tamiri hükümet konağı yapımı, yolun kullanıma açılması için gereken çalışmalar gibi devlet tarafından yapılan birçok yatırımın (harcamanın) olduğunu da görüyoruz.

1934 yılında 9. Kolordu mıntıkası ile Elazığ, Kağızman, Kars, Sarıkamış, Erzincan, Erzurum, Bayburt ve Karakös'deki garnizonlarla, hastahanelerin kışla, anbar, cephanelik, depo, hangar ve orta mektebe ait yeni inşaat ve tamiratın, bu mıntikalarda inşaat mevsimi olan Eylül sonuna kadar (müzayede ve pazarlık usulüyle yaptırılmasının mümkün olmadığı anlaşıldığından) kış bastırmadan evvel sanatkar halkında yardımıyla emaneten yaptırılması

⁷⁹ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 15.76.13, T: 17.11.1930.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 4, s. 176.

kararlaştırılmıştır⁸¹. 4. Umumî Müfettişlik Bölgesinde yaptırılacak Elazığ-Mamiki yolu ile köprü, karakol ve kışlalar için İktisad Vekaleti Bütçesi'nden Nafia Vekaleti Bütçesi'ne 1.650.000 L. aktarma yapılması⁸² 1931 yılında Erzurum Hastahanesi'nin emaneten tamir ettirilmesi⁸³, Yanarak tahrip olan Diyarbakır Numune Hastahanesi inşası için 1938 yılında yapılmak üzere sözleşme yapılması⁸⁴, 1937 yılında Bitlis Hükümet Konağı'nın tamir edilmesi işinin (eksiltme ve pazarlık usulüyle tamir edecek isteklisinin çıkmamasından dolayı) emaneten yaptırılması⁸⁵ gibi inşaat ve imar işlerinin kısıtlı bütçelere rağmen yaptırıldığını görüyoruz. Örneğin 1939 yılında İstanbul-Dağyenice-Saray Yolu ve Tekirdağ-Malkara-Keşan yolu için iki milyon lira ayrılırken Tunceli şehrinin inşası için bir milyon lira ödenek verilmiştir⁸⁶. Bu imar işlerinin yanı sıra bazı illerde göçmenler için konutlar yaptırıldığını da görüyoruz. Örneğin 1932 yılında Van, Muş ve Elazığ'a yerleştirilecek 140 aileye konut yaptırılması istenilmiştir. Hatta bu evlerin "İhalât (İhaleler) Kanunu" gereğince emaneten yaptırılmasına imkân görülmemekte ancak bu evlerin her halükarda pazarlıkla yaptırılması yönünde karar alınmaktadır⁸⁷. Bu göçmenler için 200.000 L'lık bir ödenekte Dahiliye Vekaleti'ne aktarılmıştır⁸⁸. Bunların yanında 5 Temmuz 1937 tarihli bir kararname ile Tunceli mıntkasında yaptırılacak binaların "arttırma-eksiltme" yöntemi ile inşasına izin verildiği

⁸¹ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 47.51.2, T:14.7.1934.

⁸² BCA, FK: 30.18.1.2, YN:77.63.3, T:12.7.1937.

⁸³ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 17.10.8, T: 11.2.1931.

⁸⁴ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 73.27.10, T: 6.4.1937.

⁸⁵ BCA, FK: 30.18.1.2, YN:81.104.6, T:23.12.1937.

⁸⁶ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 88. 82.2, T: 25.8.1939.

⁸⁷ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 31.61.8, T:13.9.1932.

⁸⁸ Birinci Umumi Müfettişlik mıntkası olan buraya, muhacirlerin celp, sevk, iaşe ve arazi tevzii masraflarıyla bu işte kullanılacak memurların masraf ve ücretleri için ayrılan 50.000 L.'nin yetersizliği nedeniyle idare bütçesi (toplam 8.500.000 L. olduğu belirtilmekte) ve 200.000 L. Dahiliye bütçesine aktarılması kararlaştırılmıştır. Bkz.(BCA, FK: 30.18.1.2, YN:31.61.9, T:14.9.1932).

bildirilmektedir⁸⁹. Dahiliye Vekili Faik Öztırak 7 Temmuz 1939 tarihinde Tunceli de yapılan bina inşaatı, köprüler, yollar, memur ve subay evleri hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre yapılan çalışmalar şunlardır⁹⁰:

Bina İnşaatı	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pülümür, Nâzımiye, Mameki, Sin ve Ovacık'da 9 kışla 2. Nâzımiye Maamemki, Hozat, Ovacık ve Pertek'de 5 Hükümet konağı 3. Daziđ, Hakis, Seyidhan, Tüllük, Karaođlan ve Amutkada 6 karakol 4. Nâzımiye, Mazkird, Sahsik, Tümüşmek, Dervişcemal, İncik, Türktanır ve Ovacık'ta 8 mekteb yapılmıştır.
Köprüler (Betonarme)	<ol style="list-style-type: none"> 1. 60 m. uzunluğunda Alişan Köprüsü 2. 180 m. uzunluğunda Külüşkür Köprüsü 3. 60 m. uzunluğunda Cip Köprüsü 4. 106 m. uzunluğunda Pertek Köprüsü 5. 60 m. uzunluğunda Sürgeç Köprüsü ve Pülümür'de ayrıca dört beton köprü, 6. 100 m. uzunluğunda Mazkirt Köprüsü 7. 80 m uzunluğunda Türüşmek Köprüsü 8. 120 m. uzunluğunda Mameki Köprüsü 9. 80 m. uzunluğunda Seyidhan Köprüsü 10. 80 m. yüksekliğinde Ovacık Köprüsü yapılmakta olduğu söylenmektedir.
Ahşap Köprüler	<ol style="list-style-type: none"> 1. 180 m. uzunluğunda Dinar, 2. 120 m. uzunluğunda Mameki 3. 60 m. uzunluğunda Seyithan köprüleri de yapımı devam eden köprülerdir.
Memur ve Subay Evleri	Nazmiye'de 6, Mameki'de 48, Sin'de 8, Ovacık'da 10 toplam 72 adet yapılmıştır.

⁸⁹ BCA, FK: 30.18.1.2, YN: 77.62.14., T: 5.7.1937.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 4, s.176.

Bölgenin geçmişi ve yapılması gerekenler hakkında yapılan konuşmalardan bölgede alınan olağanüstü önlemlerin kanunun uzatılmasına karar verilmiştir. Dâhiliye Vekaleti'nin Başbakanlık'a verdiği bilgilendirme mahiyetindeki yazıda Erzurum Aşkale kazasındaki asfalt istasyonunun, Ağrıdaki depo yapımının devam ettiği, Erzurum'da yüz bin liralık bir doğum evinin temelini atıldığının Üçüncü Umumî Müfettişlikten, Ardahan kazasının Yalnızçam Nahiyesi, Hükümet konağı ile Karaman köyü eğitim okulunun temellerinin atıldığının da Kars Vilayetlerinden bildirildiği yazılmaktadır⁹¹. Doğal afetlerin bu bölgeye verdiği zararlarda devlet tarafından giderilmeye çalışılmıştır. 10 Aralık 1930 tarihinde meydana gelen deprem Doğu Anadolu'nun birçok ilinde hissedilmiştir⁹². Bu depremin verdiği zararın Erzincan merkez kazasında resmi binalar hariç 800 bin L. olduğu tespit edilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak bu bölge halkına 9000 L. gönderilmiştir. Bu miktarın Sıhhat Ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nin bütçesinden ayırdığı ve ayırabileceği miktar olduğu anlaşılmaktadır⁹³. Ayrıca 1939 yılında meydana gelen deprem sebebiyle zarar gören Erzincan'da da şehrin hemen hemen tamamı yıkılmış, şehrin her yerle iletişimi kesilmiştir⁹⁴. Bu depremden zarar görenlere de devlet tarafından çeşitli yardımlar yapılmıştır.

⁹¹ BCA, FK: 30.10.0, YN:159.113.22,T:15.8.1938.

⁹² Erzincan ilinden alınan telgrafta deprem ve verdiği hasar hakkında şu bilgiler verilmektedir: *"Bu gün iki buçukta şimali şarkiden cenubu garbiye müteveccih ve çok uğultulu bir hareket vaki olmuştur. Ve takriben elli saniye devam etmiş halk bundan pek ziyade tahası etmiş fakat nüfusça hamdolsun zayıfat vuku bulmamıştır. Mecruhların miktarı tespit edilmekte üçüncü ordu müfettişliği binası azim miktarda hasara uğramış hapishane ve ekseriyet itibariyle yıkılarak mahbusundan birinin bacağı yaralanmış diğerleri açıkta kalmıştır... Hükümet Konağının üst katı hemen kamilen zedelenecek içinde ifayı vazife edilemeyecek bir hale gelmiştir. İzzet Paşa Camii namıyla maruf muhteşem kubbeleri ve diğer bazı aksanı yıkılmıştır. Gazi Paşa ve İsmet Paşa mektepleri küllü hasara uğramış diğer mekteplerde bir çok hasar çatlaklıklar ve şehirde ufak tefek başka inhidam görülmüştür..."* Bkz. (BCA, FK: 30.10.0, YN: 119,837,16, T:16.12.1930).

⁹³ BCA, FK: 30.10, YN:119.837.17, T:5.1.1931.

⁹⁴ Telgrafta şu ifadeler depremin yaptığı hasar hakkında bilgi vermektedir: *"Bu gece saat iki raddelerinde çok şiddetli bir yer sarsıntısı oldu ve bu sarsıntıda hükümet konağı ordu müfettişliği ordu evi, postane ve şehrin en sağlam binaları dahil olmak*

Yapılan bayındırlık çalışmalarının ödenek yetersizliği nedeniyle sıkıntılarla karşılaştığı da olmuştur. Üçüncü Umumî Müfettişliği'nin İsmet İnönü'ye arz ettiği projede yapılması planlanan Umumî, Müfettişlik, Kolordu Komutanlığı, Müfettişi Umumî Evi, Kolordu komutanı evi, Mevkii müstahkem komutan evi, Mıntıka Jandarma Müfettişliği, Posta-Telgraf binası, İlk okul, 22 çift memur ve subay evi, otel ve gazino binalarının yanı sıra bu mahallenin sokakları, meydanları, bahçeleri ve diğer ilaveleri için birinci kategoride 720 bin L., yollar, meydanlar ve bahçelerle subay ve memur evleri için de 150 bin L. verileceği kararlaştırılmasına rağmen bu miktarın yukarıda adı geçen işlerin yapımına yetmeyeceği, zirâ bu işler için 2 Milyon lira gerekli olduğunu bildirmekte ve Nafia Vekaleti'nin kendilerine ayırdığı 603 bin lira ile ancak altı bina yapılabileceği bildirilmekte ve bunun yanında yol, meydan, bahçe yapımının olmayacağı söylenmektedir. Ayrıca yapılacak binaların Erzurum'da görevli subay, memur ve ailelerinin çok büyük sıkıntıya düşmesini engelleyecek yapılar olduğunu da söylemektedir⁹⁵.

Birinci Umumî Müfettişlik tarafından yazılan raporda ise Doğu illerine bazen gelişigüzel binalar yapıldığı ve bu binaların plansızlık nedeniyle kullanılamadığını söylemekte ve yapılması gerekenler hakkında bilgi vermektedir. Raporda Diyarbakır ilinde yapılan binalardan da uyulması lazım geldiği halde uyulmayan bazı kurallardan bahsedilmektedir. Öyle ki, bazı müteahhitlerin ihmali yüzünden inşaatların daha tamamlanmadan arızalar gösterdiğini söylemektedir. Bu gibi istenilmeyen durumların önlenmesi için merkezde oluşturulacak bir uzman kurumun bu işe ehil kılınması

üzere bütün evleri ve dükkanları yıkılmıştır. Şehir başdanbaşa enkaz yığını halindedir kendini kurtarabilenler sokaklara dökülmüşlerdir. Şimdiden bir çok ölü ve yaralı tesbit edilmiştir bir çok nüfus enkaz altındadır. Pek az hasarata uğrayan ve zaiyat vermiyen piyade ve topçu kışallarından gelen askerlerle enkaz altında kalanların kurtarılmasına... çalışılmaktadır... şehir kamilen yıkılmış olduğundan ekmek ihtiyacı olduğu gibi enkaz altından kurtarılanların ve tedavileri için ilaç ve doktor ve halkı barındırmak için çok miktarda çadırı ihtiyaç vardır. Tahribat yalnız şehre münhasır olmadığı köylere de geniş milyasda tahribat ve zaiyat olduğu anlaşılmıştır...". Bkz. (BCA, FK: 30.10.0, YN: 119.843.4, T:27.12.1939).

⁹⁵ BCA, FK: 30.10.0, YN: 71.466.85, T: 30.7.1937.

gerektiğini bildirmekte ve bu sayede daha ucuza çok daha güzel ve dayanıklı binaların inşasının mümkün olacağı düşünülmektedir. Bu inşaat ve tesisatların müfettişler tarafından teftiş edilmesi gerektiğini ayrıca herhangi bir devlet müessesesine alınacak mühendis veya fen memurlarının Nafia Vekaleti tarafından tayin edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu gibi tedbirler sayesinde Erzurum'da, Hasankale'de yapılıp yarım kalan ve ne için kullanılacağı bilinemeyen büyük binaların, Van'da yapılıp istifade edilemeyen kırk kadar dükkân, Diyarbakır'da önceden inşasına başlandığı halde sonradan Müskirat İdare-i Umumiyyesi'ne satılıp Fabrika haline getirilen ve birkaç defa şeklini değiştiren okul, Urfa'da beş yıl önce başlanıp tamamlanamayan otel ve sinema binası ve Umumî müfettişlik mıntıkası haricinde yarım bırakılan birçok bina ve tesisat gibi zarar ve ziyanın önüne geçileceği anlatılmaktadır⁹⁶. Birinci Umumî Müfettiş'in yazdığı bu rapordan bölgeye plansız bir şekilde yapılan binaların olduğunu da anlıyoruz. Ne yazık ki, bu durum Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında da görülmüş ve atıl vaziyette kalmış birçok büyük yatırım devlet bütçesine zarar olarak geri dönmüştür.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlam bir millet oluşumuna geçilmesi Osmanlı döneminde Anadolu'nun doğu ve güneydoğu sahalarında serbest yaşamaya alışmış olan ve merkezî disiplin istemeyen unsurların tepkisine yol açmıştır. Bunlar halk üzerindeki egemenliklerinin sürdürülmesinde dinî öğeyi kullandıklarından dolayı aşiret toplumunda halifeye bağlılık bir gelenek halini almış ve dine bağlılık esas olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürt İsyanlarının çıkmasında bu durum önemli ölçüde etkili olmuştur. Ayrıca ulaşım açısından yoksun bu arazi parçası üzerinde meskûn halk, daha çok ilkel hayat şartları içinde varlığını devam

⁹⁶ BCA, FK: 30.10.0, YN: 69.455.16, T:19.1.1932.

ettirmektedir. Bu durum, halkın devlete karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesi hususunda kayıtsız kalmasına yol açmıştır.

Osmanlı'nın bölgedeki görevlilerinin asayişsizliğe karşı etkili önlemler alamaması, yapılan mahalli ve mevziî hareketlerin yetersizliği, itaatsiz halkı Cumhuriyet idaresine miras bırakmıştır. Bu doğrultuda bölgede yaşanan asayişsizlik meselesi Cumhuriyet Türkiye'sinin en güncel, maddi ve anlamsal olarak siyasî yaşamını etkileyen sorun alanı olmuştur. Bu doğrultuda güvenlik tedbirlerinin bir parçası olan iskân çalışmaları hükümet programlarının en temel konularından birisidir. Bir yanda muhacir ve mültecilerin akınlar halinde sınırlara yığılması, göçerlerin ülkenin her tarafına dağılıp düzensiz bir biçimde yaşamaları, feodal unsurlara bağlanmış olan aşiret halkının dinî söylemlerle kolayca kışkırtılabilmesi temel sorunlar arasındadır. Diğer açıdan, sınır boylarında hangi devlete tabii olduğu belirsiz olan unsurların yaşamaması, ülkenin her yerinde asker, vergi ve ceza kaçaklarının, casusların, çingene gezici unsurların bulunabilmesi gibi sorunlar ülke gündemini belirlemiştir. Ayrıca, olağanüstü koşullar altında son yıllarını savaşarak geçirmiş nüfusunun %30'unu kaybetmiş, toprakları, mülkleri evleri yağmalanmış, fakat her şeye rağmen ulusal bir zafer kazanmış olan, salgın hastalıklar, üretim düşüklüğü, işsizlik gibi sorunlarla baş başa kalan ve devletin kendilerinden, "çağdaş bir ulus" yaratmak istediği asli unsurlar vardır. Nihayetinde, devlet asayiş, iskân çalışmalarıyla, belirtilen sorunları gidermek ve toplumu rahatlatmak istemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sorunları mahiyet itibari ile ortak olmakla birlikte asayiş ve iç güvenlik meseleleri tir. Ayrıca bölgede dil güçlükleri dolayısıyla karşılaşılan halk ve örgün eğitim ihtiyacı da hızla karşılanmaya çalışılmış, altyapı yatırımları gerçekleştirilmiştir. Bölgede bürokratik ve askerî önlemlerin yanında kamu harcama ve yatırımları ile asayiş sorunlarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Sonuç itibariyle, Türkiye’de iskân tarihi ve siyaseti, bağlantılı olduğu diğer sorunlarla ve uygulandığı dönemlerin özellikleriyle birlikte incelenecek olursa, Türkiye tarihinin en önemli sorunlarından birisi de daha sıhhatli değerlendirilmiş olur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA) 030/10/115/804/3; *BCA* 030/10/116/805/1:1-2; *BCA* 030/18/01/02/76/60/19; *BCA* 030/18/01/02/76/60/19; *BCA* 030/10/116/805/26: 1-2; *BCA* 030/18/01/02/87/47/14; *BCA* 030/11/1/153/14/17; *BCA* 030/18/0/03/123/53/20; *BCA*, FK: 30.10.0, YN: 71.466.85, T: 30.7.1937.; *BCA*, FK: 30.10.0, YN: 69.455.16, T:19.1.1932.; *BCA*, FK: 30.10.0, YN: 119.843.4, T:27.12.1939.; *BCA*, FK: 30.10, YN:119.837.17, T:5.1.1931.; *BCA*, FK: 30.10.0, YN: 119,837,16, T:16.12.1930.; ¹ *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 47.51.2, T:14.7.1934.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN:77.63.3, T:12.7.1937.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 17.10.8, T: 11.2.1931.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 73.27.10, T: 6.4.1937.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN:81.104.6, T:23.12.1937.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 88.82.2, T: 25.8.1939.; *BCA*, FK: 30.18.1.2, YN: 31.61.8, T:13.9.1932.

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s. 67.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s.26.

Telif ve Tetkik Eserler

Akçura, Y. (1987). *Üç Tarz-ı Siyaset*. (2. Baskı), Ankara: TTK Basımevi.

Akdağ, M. (1959). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. Ankara: ADTCF Yayınları.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.

Armaoğlu, F. (2005). *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal (1989). *Nutuk-Söylev*. Ankara: TTK Yayınları.

Aziz, M. A. (2013). *Irak Kürtleri*. (Çev.: Z. Kılıç), Ankara: Kitap Yayınları.

Balcı, R. (2010). *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*. İstanbul: Hazine Yayınları.

- Başar, E. (1963). "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor", *Sosyal Adalet*, (2): 1-12.
- Bayar, C. (2006). *Şark Raporu*. (Sadeleştirme: N. Bayramoğlu), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Baydur, M. (1997). "Sivil Territorial Ulus-Devlet Modeli Bağlamında Ayrılıkçı ve Çizgi Dışı Hareketler Örneği Olarak Şeyh Sait Olayı" *Türk Yurdu*, 17(122): 87-102.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller I*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1997). *Bilim yöntemi Türkiye'deki Uygulama Kürtlerin Mecburi İskânı*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Bruninessen, M. v. (1993). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. (Çev.: N. Kırac vd.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2006). "Terörizm ve Terörizmle Mücadelenin Paradoksal Olguları". *Avrasya Dosyası*, 12(3): 5-20.
- Dinler, Z. (2001). *Bölgesel İktisat*. (5. Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doğanay, F. (1995). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Toplumsal Yapısında Dönüşme Süreci (Sosyal ve Antropolojik yaklaşım)*. Ankara: DPT Yayınları.
- Ekizer, Süleyman, "Terörle Mücadelede Bilimsel Yaklaşımlar", *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu Bildiriler (27-28-29 Mart 2000 Elazığ)*.
- Elphinston, W. G. (1946). "Kurdish Question", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 22(1): 86-98.
- Eröz, M. (1992). "Kürt Adı Üzerine". *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Boğaziçi, s. 73-85.
- Erkal, M. (1972). *Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*. İstanbul: Şamil Yayınları.
- Evans, L. (2004). *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*. (2. Baskı). İstanbul: Örgün Yayınları.
- Göktaş, H. (1991). *Kürtler İsyan-Tenkil*. (3. Baskı), İstanbul: Alan Yayınları.
- Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

- Halaçoğlu, Y. (1996). "Osmanlı Belgelerine göre Türk-Etrak Kürt-Ekrad Kelimeleri üzerine Bir Değerlendirme". *Belleten*, 60(227): 127-141.
- Halford, J. M. (1996). "The Geographical Pivot of History", *Democratic Ideals and Reality*. Washington, DC: National Defence University Press, s. 175-194.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Ankara 1972.
- Hanioğlu, Ş. (1981). *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Jaeshke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. (Çev.: Cemal Köprülü), Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları.
- Jwaideh, W. (1999). *Kürt Miliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. (Çev.: İ. Çekem-A. Duman), Ankara: İletişim Yayınları.
- Kop (Sevengil), K. K. (1982). *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu*. (Yay. Haz.: H. K. Türközü). 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları..
- Kalafat, Y. (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *Kürt Meselesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kardaş, A. (2016). "Cumhuriyet Dönemi'nde Sason İsyanları ve Alınan Tedbirler". *The Journal of Academic Social Science Studies*, (43): 49-70.
- Koca, H. (1998). *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*. Konya.
- Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kodaman, B. (1983). *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. İstanbul: Orkun Yayınevi.
- Kurat, Y. T. (1986). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Minorsky, V. (1967). "Kürtler". *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, ss.1089-1114.
- Ozankaya, Ö. (1969). "Doğu Anadolu Sorunu". *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(24): 67-75.
- Öcal, E. E. (2010). *Kazım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

- Ögel, B. vd (1989). *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Öke, M. K. (1995). *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*. İstanbul: İz Yayınları.
- Özoğlu, H. (2009). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. (Çev. N. Özok-Gündoğan, A. Z. Gündoğan), 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztürk, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. 5. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Pehlivanlı, H. (1996). "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, s.565-577.
- Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar*. Rapor No: 27, İstanbul: Bilgesam.
- Savaş, T. (2000). "Terörizm: Psikolojisi ve Hedefleri", *Terörizm İncelemeleri*. (Ed: Ü. Özdağ, O. M. Öztürk), Ankara: ASAM Yayınları.
- Saydam, A. (1999). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. 2. Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Süslü, A. (1993). Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa, 28 Ekim – 2Kasım 1991, ss. 159-165.
- Şimşir, B. (2009). *Kürtçülük II (1924-1999)*. 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Jenkins, B. M. (1975). "International Terrorism: A New mode of conflict", *International Terrorism and World Security*, ss. 1-21.
- Therniton, T. P. (1964). "Terror as a Weapon of Political Agitation". *Internal war: problems and approaches*. (Ed: H. Eckstein) New York: Free Press, 71-99.
- Türkdoğan, O. (2008). *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türkmen, İ. (2010). "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar", *AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (45): 117-156.
- Türkmen, İ. (2013). *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu illerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*. Konya: Kömen Yayınları.

- Yalçın, E. S. (2000). *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Yalçın, E. S. (2009). *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1960-1980)*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Yeğen, M. (1999). *Devlet Söylemiyle Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2012). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*. Ankara: Dipnot Yayınları.

TARİHÎ SÜREÇ İÇERİSİNDE DİCLE VE FIRAT NEHİRLERİ HAKKINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME

İbrahim YILMAZÇELİK

Prof. Dr.; Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü
iycelik@firat.edu.tr

Özet

Nehirlerin insanlık tarihinde her zaman önemli roller oynadığı ve sundukları fırsatlarla, insan nüfusunun yoğunlaştıkları yerler oldukları bilinmektedir. Bu cümleden olmak üzere tarihin her döneminde, Dicle ve Fırat nehirlerin bölgeye önemli ekonomik katkılarının olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra bu nehirlerin bulunduğu bölgenin tarihin her döneminde siyasî açıdan da büyük bir önem taşıdığı bilinmektedir. Geçmişte bu derecede önemli olan ve Türklerin Yakınoğu'ya gelişlerinden itibaren Türk tarihini ve kültürünü doğrudan etkileyen bu bölgenin günümüzde ve gelecekte de, Türkiye'nin güvenliği açısından büyük bir önem arz ettiği ve edeceği de aşikârdır. Bu yazımızda bu nehirlerin tarihî süreç içerisindeki durumları kısaca her iki açıdan da değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fırat, Dicle, Türkiye, Ortadoğu

Abstract

It is known that rivers always play an important role in the history of humanity and they are the places where the human population is concentrated with the opportunities they offer. It can be said that the Tigris and Euphrates rivers have important economic contributions to the region in every period of history. In addition, it is known that the region where these rivers are located is of great political importance in every period of history. The first great civilizations of the world were established in Mesopotamia, which was irrigated by

the Euphrates and Tigris. In the past, this is very important since the arrival of Turks and Turkish history and culture of the Near East also directly affect the present and future of this region, in terms of great importance that Turkey's security and would also be obvious. In this article, the status of these rivers in the historical process is briefly evaluated from both angles.

Keywords: The Euphrates, Tigris, Turkey, Middle East

Cezîre, Asya'da Fırat ile Dicle Nehirleri arasında bir bölgenin adı olup, Ancak bu bölgenin sınırları tarihî süreç içerisinde sürekli değişiklik göstermiştir¹. Abdulgani Bulduk'un ifadesine göre, kuzey yarımkürenin 33° 50' ile 39° leri arasında yer alır. Buraya Eski Yunanlılar *Mezopotamya*, Araplar ise *el-Cezîre* derler. Cezîre'nin sınırları, kuzeyden Keban Kasabasının önünden geçen Fırat nehrinden başlar ve güneye doğru, Samsat, Rumkale, Birecik, Rakka, Rahbe ve Hille beldelerinden geçerek güneyde bulunan Divaniyye'ye yaklaştıktan sonra doğuya yönelir. Burası Cezîre'nin, Fırat hududunu teşkil eder. Bundan sonra doğuya dönerek, Dicle hudut kabul edilerek, doğuya yönelir ve İmare, Bendar, Tikrit, Hadise, Musul, Cezîre-i İbn-i Ömer ve Hasankeyf taraflarını içine alarak, Tepe Horbus (Batman) şehrine ulaştıktan sonra kuzeye yönelir. Oradan Meyyâfârikîn (Silvan), Tercil (Hazro), Atak (Lice) ve Hani kasabalarından geçerek, Palu önünden Murad Nehrine ulaşır. Bu sınırlar Cezîre'nin en geniş sınırlarını teşkil eder. İslâm fetihleri sırasında ise Diyarbakır'dan başlayarak, Tikrit'e kadar uzanan kısma *Cezîre* adı verilmiş, ondan ötesi de, *Irak-ı Arab* dairesine ilhak edilmiştir. Eyyubîler zamanında ise Musul, Cezîre'den ayrılarak, Diyarbakır vilayetinin sınırları, (Harput, Urfa ve Re'sü'l-'Ayn) Cezîre olarak sayılmıştır².

¹ Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA VII*, s. 509-511, İstanbul, 1993

² Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk; İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi Orta-doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:8, s.1-2

Görüldüğü üzere Cezîre bölgesi bugünkü Irak'ın kuzeyi, Anadolu'nun güneyi ve kısmen de Suriye'nin kuzey-doğusunu içine alan ve Fırat ile Dicle gibi önemli nehirler ile bu nehirlerle dökülen Habur, Çağçağ ve Anyar çayı gibi çayların suladığı zengin, ziraata ve iskâna elverişli bir bölgedir. Bu konumu ile Cezîre bölgesi, kıtalar arası geçiş noktalarının da merkezi durumundadır. İran'dan Suriye ve Mısır'a, Basra ve Bağdat'tan Anadolu'ya giden ticaret yolları Cezîre bölgesinden geçmektedir. Bu yönüyle de önemli bir ticarî merkez durumundadır.

Bu önemli iktisadî konumdan dolayı Cezîre bölgesi, askerî ve siyasî bakımdan da çok hareketli bir bölge olmuştur. Ulaşılabilen en eski çağlardan itibaren büyük güç merkezlerinin kesişme noktasındadır. Doğuda Pers, batıda Roma ve güney-batıda Mısır gibi tarihin en büyük imparatorlukları arasında devamlı olarak bir mücadele sahasını oluşturmuştur. Bugün dahi Cezire bölgesinin bu özelliğini devam ettirmesi ilginç olup, bu ise Cezîre'nin coğrafi ve tarihî özelliğinden ileri gelmektedir.

El-Cezîre yani Fırat ile Dicle Nehirleri arası sadece bir geçiş noktası olmakla önem kazanmamakta olup, aynı zamanda kendisi de bir zenginlik kaynağıdır. Zengin verimli ovaları, dağlarındaki altın, gümüş, bakır, demir ve kurşun gibi madenlerin işletilmesine ve ticaretine ait bilgilerin, Babil ve Asur çağlarına kadar gitmiş olması bunu göstermektedir. Nitekim "El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi" adlı eserin yazarı Abdulgani Bulduk bu konuda "...bu Cezire ile mülhakatı Asur ve Bâbil devletlerinin ellerinde iken menbâ '-ı servetinden edilen istifade her cihetini güzläre çevirtmiş, medeniyetin ümrânın son derecesine ulaştırılmıştı. Sâir devletlerin, kavimlerin bu havaliye âit olan arzu-yı hırs ve zabtları hicret-i seniyyeden mukaddem ki on dördüncü asrın ortasında şiddet kesb etmekle, Asur devleti aleyhine büyük bir muharebe vukû'una sebeb oldu..." demektedir³. Daha önce de belirtildiği üzere, Cezire bölgesi sadece bir geçiş noktası değil aynı zamanda bir zenginlik

³ Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, s.2-3

merkezi idi. Cezîre'yi fethetme kalkışan kavim ve milletlerin iki hedefi vardı. Birincisi, bu zengin bölgeye sahip olmak, ikincisi de, bu bölge üzerinden daha uzak ülkelere ulaşmaktı.

Tarih boyunca El-Cezîre bölgesinin ülkeler arasında bir mücadele sahası olmasının sebebi de budur. En eski çağlardan itibaren Cezire bölgesinin, Roma-Pers mücadelesine sahne olduğu görülmektedir. Bölgenin merkezi konumundaki Diyarbakır, iki ülke arasında sürekli el değiştirmiştir. Nihayet Romalıların, Diyarbakır surlarını inşa etmeleriyle İran'ın istilâları durdurulabilmiştir. Diyarbakır surlarının yapımına Hicretten 284 sene Önce (M.S.338) başlanmış ve Hicretten 118 sene Önce yani M.S.504 tarihinde tamamlanmıştır. Buna göre Diyarbakır surlarının 166 yıl zarfında tamamlandığı anlaşılmaktadır⁴. Surların tamamlanması ile Diyarbakır doğudan gelen tecavüz ve tahriplerden kurtulmuş ve başka, bir ifade ile Diyarbakır, Roma'nın doğudaki en kuvvetli üssü haline gelmiştir.

Daha sonraki dönemde Roma İmparatorluğunun yerini alan Doğu Roma (Bizans)-Sasani mücadelelerinde el-Cezîre bölgesi önemli rol oynamıştır. Sasani-Bizans mücadelelerinde de hem bir hedef hem de bir geçiş bölgesi olmuştur. M.S. VII. yüzyıldan itibaren Hicaz'da doğup gelişen, İslâm fetihleri VII. yüzyılın ortalarında el-Cezîre bölgesine de ulaşmıştır. Böylece bu tarihten itibaren İslâm-Sasani-Bizans mücadeleleri halinde devam eden siyasî gelişmelerden kısa bir müddet sonra bölge Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Artık bölge üzerinde günümüze kadar kesintisiz devam edecek olan İslâm Hâkimiyeti ve dolayısıyla da İslâm kültürü başlamış oluyordu. Ancak, İslâm tarihindeki istikrarsızlık Cezîre'ye de yansımış ve bölge sürekli el değiştirmiştir. Bu durum Emevî ve Abbasî hilafetleri dönemleri boyunca da sürmüştür. IX. yüzyıldan itibaren bölgede Abbasî hilafetinin hizmetinde başlayan Türk hâkimiyeti kısa bir süre sonra Abbasî hilafetine de ve aynı zamanda bölgeye de hâkim

⁴ Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, s.9-10

olmaya başlamış ve aralıksız olarak günümüze kadar devam etmiştir⁵.

Abbasî hilafeti döneminde başlayan Türk hâkimiyeti kısa bir süre sonra, sadece el-Cezîre bölgesi ile sınırlı kalmamış ve bütün Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar uzanmıştır. Bu tarihlerde Mısır'da Tolunoğlu Ahmed, Abbasî hilâfetinden bağımsız olarak devletini ilân (M.868) etmiştir. Ardından İhşidîler, Mısır ve Suriye'yi içerisine alan devletlerini (M.934) kurmuşlardır. Böylece bu tarihlerden itibaren bölgenin tek hâkimi Türk unsuru olmuştur. Bugüne kadar da Türklerden başka hiçbir siyasî otorite bölgeyi hâkimiyeti altına alamamıştır. Ancak Türk hâkimiyeti sadece bir hanedan veya bir birlik olarak tezahür etmemiş olup, çağın gerek ve gerçeklerine uygun olarak değişik Türk hanedanları tarafından bu hâkimiyet sağlanmıştır. İhşidîlerden sonra bölgeye Selçuklular hâkim oldu. Daha sonra Selçukluların komutan ve Atabeylerinin bölgede kurdukları devletler, bölgeye hâkim oldular. Bunlar Musul Atabekleri, Suriye Selçukluları, Şam Atabekleri, Filistin Selçukluları gibi devletlerdir. Daha sonra siyasî bakımdan bölgede derin tesirler bırakacak olan Selahaddin Eyyübî devleti XII. yüzyılda Cezîre'de, Suriye ve Mısır'a kadar olan bölgeye hâkim olmuştur. Tam bu sırada devam eden Haçlı seferlerine karşı Selahaddin'in yapmış olduğu başarılı müdafaa savaşları onu Türk-İslâm ve dünya tarihinde haklı bir üne kavuşturmuştur⁶.

Eyyübîler'den sonra Doğu ve Güney-doğu Anadolu ile İran'da kurulan Türk devlet ve beylikleri Cezîre'nin kaderine hükmetmeye başladılar. Bu bağlamda Celâyirîler, Harzemşahlar, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safevîler zaman zaman ya bölgenin tamamına veya belli vilayetlerine hâkim olmuşlardır.

El-Cezîre bölgesi bu dönemlerde iki büyük istilâ hareketi ve felaketle karşılaşmıştı. Bunlardan ilki XII. yüzyılın ortalarında Moğol hükümdarı Hülâgu'nun istilâsı, ikincisi de, XIV. yüzyılın

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*

sonları ile XV. Yüzyılın başlarındaki Timur istilasıdır. Bu istilâlar esnasında Cezîre bölgesi oldukça zarar görmüştür. Daha çok Doğu Akdeniz ve Anadolu'ya kadar uzayan Haçlı seferlerinin yıkıcı etkileri ise bölgede fazla tesirli olmamıştır.

1514 Çaldıran zaferi ile bölgede Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmeye başlanmıştır. Safevî hükümdarı Şah İsmail'e karşı kazanılan Çaldıran Zaferi ile *el-Cezîre* bölgesinin kuzey vilayetleri olan başta Diyarbakır olmak üzere, Harput, Mardin, Urfa ve bağlı kazalar, Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Öte yandan Osmanlı hâkimiyeti güneyde Suriye'yi içine alacak şekilde Mısır ve Hicaz'a kadar uzanmıştır. El-Cezîre bölgesinin güney vilayetlerinin fethi ise 1534 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi ile tamamlanmıştır. Bu zafer ile bütün Doğu Anadolu'ya ilâve olarak, Bağdat, Musul, Kerkük, Süleymaniye kısacası bütün Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Kûhistan ve Lûristan, Türk-İran sınırını oluşturmuştur⁷.

Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam edecek olan Osmanlı hâkimiyeti ile bölge en uzun istikrar dönemini yaşamıştır. Eski dönemlerdeki kargaşalar ve iç mücadeleler bu dönemde görülmez. Osmanlı devletinin bölgeye has kurduğu idare tarzı ile uzun bir barış ve istikrar dönemi yaşanmıştır. Aslında bu uzun barış ve istikrar dönemi sadece bu bölgeye has bir özellik değildir. Osmanlı devletinin hâkim olduğu bütün bölgelerde bu barış ve istikrar dönemi yaşanmıştır. Bu yüzden Osmanlı yönetimine, *Osmanlı Barışı* (Pax Ottomana) denmektedir.

Bölgenin antik çağları hariç tutulursa 1200 yıldan beri, bölge Türk hâkimiyetindedir. Sadece Cezire bölgesine değil, İran'dan Mısır'a kadar, Osmanlı öncesi dönemde bölgede Türk varlığından başka siyasî bir varlık görünmemektedir. O kadar ki, Mısır hükümdarı ile Musul hükümdarları veya Musul hükümdarları ile Haleb hâkimleri birbirlerine akrabadırlar. Bu akrabalık sadece kız alış-verişi ile kurulan bir akrabalık olmayıp, ata-erkil bir

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*

akrabalıktır. Mesela 1063 yılında vefat eden Diyarbekir Hâkimi Sa'id'in kardeşi Nasr da bu sırada Meyyafarikin'de hüküm sürmekteydi. Melikşah'ın kardeşi Tutuş 1093 yılında Amid'i zabt etti ve on sene sonra Dimaşk Atabeyliğini kuran Tuğ Tekin adlı bir Türk emirini, Amid'e vali tayin etti. 1095'te meydana gelen bir ihtilal neticesinde Tutuş, Amid'in idaresini oğlu Dukak'a ve o da, bir müddet sonra İnal adlı bir Türkmen beyine havale etmiştir. Öte yandan İnallılar ile Mardin Artukluları arasında da akrabalık bağları bulunmaktaydı. Halep hükümdarı Rıdvan bin Taceddin Tutuş ile Diyarbekir Hâkimi Dukak kardeştir. Suruç hâkimi Emirüddin Sokman ise ikisinin de dayısıdır. 1130 yılında Harput valisi Belek'in amca-zadesi Emir I. Hüsameddin Timurtaş, Belek'i Menbiç'in fethine gönderdi. Aynı zamanda Hüsameddin'in bir amcası oğlu da Ruknü'd-Devle Davud olup, o da bu sırada Hasankeyf hâkimi idi. Görülüyor ki, bölgedeki bütün şehirlerin hâkimleri veya devletlerin sultanları bir şekilde birbirlerine akraba Türk Beyleridir⁸.

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bölgedeki hanedanların hepsi ya Türktür veya Türklerle akrabadır. Bazı hükümetlerin menşei üzerinde bazı tereddütler var ise de bunlar, müstakil devletler değildir. Selçuklu veya Eyyübî dairesine bağlı vasal idarelerdir. Meselâ, 905-979 yılları arasında bölgede hüküm sürmüş olan Hamdan oğulları Ben-i Tağleb kabilesinden olup Arap'tırlar. Abbasî devletine bağlıdırlar. Bir kolu Musul, diğer bir kolu da Halep, Meyyafarikîn ve Diyarbekir'de hüküm sürmüştür. 905-906 yılında Diyarbekir ve Cezire Valiliği Ebu'l-Heycâ Abdullah bin Hamdan'a verilmiştir. Bunun kardeşi Hüseyin aynı tarihte Bağdat Serdarı idi. Öte yandan 990-1087 tarihleri arasında yaklaşık yüz yıl bölgede hükümran olan Mervanoğulları hükümetini ayrı bir devlet olarak addetmek yanlıştır. Bunlar da aynı şekilde Halifeye bağlı idiler⁹.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulgani Bulduk, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*

Görüldüğü gibi bölge, çok erken çağlardan itibaren Türkler tarafından fethedilen ve Türk kültürünün ikame edildiği bir bölgedir. Esasen bu bölgenin tarihini iyi bilmeden Yakın Doğu'daki Türk tarihini detaylı olarak bilmenin imkânı yoktur. Bu eksiklik her alanda hissedilmektedir. Tarihçiliğimiz daima bölgesel kalmıştır. Osmanlı öncesi dönem hakkında etraflı araştırmalar bulunmamaktadır. Bölge ile ilgimiz en fazla Selçuklu ile başlatılmaktadır. Oysa görülüyor ki, Selçuklulardan çok önce de bölgede yoğun bir Türk varlığı söz konusudur.

Uzun tarihi süreç boyunca devam eden siyâsî çalkantılar, nüfus hareketleri, bölgenin nüfus yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Günümüzde bu uzun ve şanlı tarihî geçmiş unutturulmuş görünse de, bu zengin geçmiş her şeye rağmen tarihteki yerini almış bulunmaktadır. **Tarihin hafızası, milletlerin hafızasından daha kuvvetlidir.** Zaman içerisinde milletler tarihi unutulabilirler. Ama tarih asla unutmaz. Nitekim bölgedeki maddi kültür unsurları, cami, mescit, han, hamam, kitabeler, köprüler, surlar, kaleler ve benzer kültür varlıkları bu büyük Türk kültürünün canlı delilleridir. Bu eserler belki Anadolu'dan çok daha fazla ve daha canlı olarak, Cezire bölgesinde bulunmaktadır. Bağdat'ın kuzeyinden Doğu Akdeniz'e kadar olan bölge tarihte hiç bir zaman Arap olmamıştır. Bölgedeki en son Arap hâkimiyeti 9. yüzyılın ortalarında sona ermiştir. Nüfus bakımından da bölge hiç bir zaman Arap olmamıştır. Bin yılı aşkın bir zamanda onlarla ifade edilecek sayıdaki Türk devlet ve beylikleri dâhilinde oluşan yoğun bir Türk nüfusu bölgenin en büyük nüfus kitlesidir.

Cezire bölgesi denilince, salt ideolojik mülâhazalarla, bölgenin bir Kürt bölgesi veya merkezi olduğu ön plana çıkarılmak istenmektedir. Burada Türk-Kürt birlikteliği veya ayrılığına girmeyi lüzumsuz addediyoruz. Sadece şunu hatırlatmak lâzımdır ki, tarihi kaynaklarda bölgede, Kürt-Ekrad tabirine Türklerin bölgede görülmesi ile başlanmaktadır. Türk hâkimiyetinden önceki kaynaklarda, Ekrad tabirine rastlanmamaktadır. Bu da Kürtlerin Türklerle birlikte bölgede tarih sahnesine çıktıklarını

göstermektedir. Devam eden araştırmalarımızda, bütün kaynaklarda Kürtlerin Türklerden farklı olmadıkları, hep onlarla birlikte hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bölgedeki bir Mervanoğuları ve Eyyübîleri Kürt olarak nitelendirmek tarihî gerçeklere uymamaktadır. Özellikle Eyyübîler'in Kürt oldukları yolundaki yaygın kanaat dikkat çekicidir. Bu konudaki tartışmaları ise Ramazan Şeşen'in, *Selâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, adlı meşhur eserine (s. 411-418) havale etmek gereklidir. Buna göre, dönemin Emevî taraftarı tarihçiler, Eyyübî ailesini Emevî, Abbasî taraftarı tarihçiler ise Abbasî sülâlesine bağlayarak, Araplaştırmaktadırlar. İlk defa Memluklu devri tarihçileri, Eyyübî sülâlesini Kürt olarak göstermektedir. Oysa Eyyübîler devrindeki tarihçiler ve edibler, Eyyübî devletini bir Türk devleti olarak kaydetmişlerdir. Selâhaddin'in ağabeyinin adının Turanşah ve kardeşlerinin de Tuğ Tekin ve Böri olmaları, bu ailenin Türk olduğuna şüphe bırakmayacak bir husustur. Bütün bunlar da göstermektedir ki, Cezîre bölgesinde 1200 yıl kesintisiz olarak Türk hâkimiyeti sürmüştür.

Beşeri coğrafyanın bir parçası olarak, özellikle nehirlerin insanlık tarihinde her zaman önemli roller oynadığı ve sundukları fırsatlarla, insan nüfusunun yoğunlaştıkları yerler oldukları, bilinen bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Dicle ve Fırat nehirlerinin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu nehirlerin arasında bulunan ve el-Cezire olarak adlandırılan coğrafi mekân, uzun bir dönem Osmanlı toprakları arasında yer almış ve ekonomik açıdan bölgenin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır.

Osmanlı Salnamelerindeki kayıtlarda, **Dicle Nehri** hakkında şu bilgiler verilmektedir. Nehrin bir miktarı Lice kazasında bulunan Piçar dağından ve bir miktarı da Ergani Madeni'ne on saat mesafede bulunan Keydan köyünden çıkar. Eğil nahiyesinde birbirine karışarak, Diyarbakir'den geçtikten sonra birçok su ile birleşir. Cizre, Musul ve Bağdat'tan geçip, Bağdat ve Basra arasında Fırat Nehri ile birleşir ve Basra Körfezine dökülür. Uzunluğu 1240 kilometredir. Maden'den gelen nehir üzerinde bir

taş köprü ve çeşitli ahşap köprüler vardır. Diyarbakır'den geçen nehir üzerinde, Diyarbakır'e yarım saat mesafede on bir kemer üzerine yapılan büyük bir köprü bulunmaktadır. Emeviler döneminde inşa ettirilmiştir. Nehir üzerinde Hasankeyf ve Cizre'de harap bir köprü vardır¹⁰.

Dicle Nehri birçok verimli araziden geçmekle birlikte bu dönemde, bu nehirden, Fırat Nehri kadar istifade edilmemiştir. Özellikle Diyarbakır vilayeti dâhilinde geçtiği yerlerin dağlık olması bunun başlıca sebebi olarak görülmektedir. Hatta bu yüzden ulaşım bazı yerlerde sadece "kelekler" vasıtasıyla yapılmaktaydı¹¹. XIX. yüzyılın ilk yarısına ait kayıtlardan, Kelekçi Esnafının, Diyarbakır esnaf grupları arasında önemli bir yere sahip olduğunu tespit etmek mümkün olmaktadır¹².

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Dicle üzerinde taşımacılık faaliyetlerine devam edildiği ve devletin bundan önemli bir gelir sağladığı görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde, Bağdat'tan Basra'ya kadarki coğrafyada bulunan nehirler üzerinde vapur İşletme imtiyazı, Sultan II. Abdülhamid'in Hassa Hazinesi adına Kazım Efendi'ye 10 yıllığına verilmişti. Bu süre zarfında Hazine-i Hassa adına olan Musul, Fırat ve Meskene adlı vapurlar ile civarda akan nehirler üzerinde ulaşım temin edilecek, emaneten verilen vapurların bakım ve onarımı müteşebbis tarafından yapılacaktır. Yapılan masrafin bedeli ödenecek ve yıllık vergiden düşülecekti¹³.

Ayrıca tahsis edilen vapurlardan işlerliğini kaybeden olursa, onun bedeli de ödenecek ve yıllık vergiden kesilecekti. Müteşebbis

¹⁰ Diyarbakır Vilayet salnameleri, 1999 tarihinde Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından 5 cilt halinde tıpkıbasım olarak bastırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz, *Salname-i Diyarbakır*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999. C.I, s.374 vd., C.II, s.106-229-362, C.III, s.178, C.IV, s.62-271, C.V, s.85.

¹¹ *H.1316 Tarihli Diyarbakır Salnamesi (1901-1902)*, s.271.

¹² İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, 1790-1840 (Fizikî, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.306-311.

¹³ BOA. *İmtiyaz Defteri 2*, H. Gurre-i Zilkade 306 (29 Haziran 1889). BOA. *İmtiyaz Defteri 2*, H. 9 C 1308 (20 Ocak 1891), s. 156.

Kazım Efendi, nehirde yapacağı ulaşım sırasında, yeni vapurlar satın alabilecekti. Bu yeni nakliye araçları ile yapılacak ulaşım, devlete ödeyeceği kira bedeli %100 olmayıp, %50'ye düşürülmüştü. Her yeni vapur için aynı durum söz konusuydu. İmtiyaz süresi sonunda devletten kiralanan vapurlar, aynı şekilde devlete teslim edilecek, yeni alınan vapurları ise değeri oranında devlete satabilecekti. Devlet alamayacağını belirtirse, İşletmeci, bu gemileri sadece yolcu nakliyatında kullanacak ancak yük ve eşya nakline uygun olmayacaktı. İmtiyaz süresince devletin bütçesine girecek olan yıllık bedel 300.000 kuruştur.

Devlet bu zaman dilimi sırasında Dicle nehrinde Osmanlı Sancağı altında ister devlet adına olsun, isterse bireysel olarak olsun, herhangi bir kimseye yolcu ve eşya nakline dair bir imtiyaz vermeyecekti¹⁴. Bu süre bitiminden sonra, Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Efendi ve Padişah memnun kalmamış olacak ki, daha sonra imtiyaza verilmeyerek, Nazır başkanlığında oluşturulan bir şirket tarafından işletilmeye devam edilmiştir. Gemiler, Basra Körfezi'nden Meskene 'ye kadar ve Dicle Vadisi'nden Musul'a doğru, eşya ve yolcu nakline mahsus olarak halka hizmet sunulmuştur¹⁵.

Osmanlı Salnamelerindeki kayıtlarda, *Fırat Nehri* hakkında ise şu bilgiler verilmektedir.. Bir kolu Bingöl'den, büyük bir kolu Erzurum vilayetindeki Tercan kazasında Yeniköy'den çıkarak, Bingöl'den çıkan Murad Nehri adıyla bilinen kola dâhil olur. Diğer bir kolu Eğin kazasından başlar. Murad Nehri, Çapakçur ve Zikti nahiyeleri arasından ve Palu-Pertek kasabaları önünden gelir. Eğin ve Ağın'dan gelen nehirle Keban Madeni civarında birleşerek Fırat Nehri adını alır. İzoli-Çüngüş ve Gerger'den geçer. Siverek kazasına bağlı Bucak nahiyesini de geçerek, Birecik tarafından

¹⁴ BOA. Y. PRK. TNF. 1/29, H. 1299 M. 1 (23 Kasım 1881).

¹⁵ BOA. İmtiyaz Defteri 3, H. 7 Cemaziyel-ahir 318 (2 Ekim 1900), s. 91.

Meskene ve Ane tarafına doğru ilerler. Bağdat, Basra arasında Dicle Nehri ile birleşir. 1800 kilometredir¹⁶.

Özellikle Osmanlı Devleti döneminde Diyarbakır vilayetinin ihtiva ettiği alanlarda pek çok nehir bulunmaktaydı. Ancak bu nehirlerden Diyarbakır sancağı dâhilinde bulunanlardan tarımda fazla istifade edilmemiştir. Dicle nehrinden, sadece Diyarbakır şehri dâhilinde sulama amaçlı istifade edilmiştir. Bununla birlikte Malatya ve Mamuretü'l-aziz sancakları dâhilinde bulunan nehirlerden tarımda daha çok istifade edildiği dikkat çekmektedir. Yine bu sancaklarda sulama amaçlı kanalların yapıldığı da tespit edilmiştir.

Bölgede bulunan nehirler üzerinde, gerek Osmanlı öncesi ve gerekse Osmanlı döneminde pek çok köprünün yapıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle yol ve köprü yapımı çalışmalarının XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir yoğunluk kazandığı ve bu cümleden olmak üzere, Sultan II. Abdülhamid döneminde oldukça fazla sayıda köprü yaptırıldığı söylenebilir. Bazı nehirlerin suları temiz olduğundan içme suyu olarak da kullanılmış olmakla beraber, nehirler özellikle tarım arazisini sulamak amacıyla kullanılmıştır. Nehirler üzerindeki en önemli ticari faaliyet ise taşımacılık olarak görülmektedir. Özellikle Diyarbakır Sancağı dâhilinde, nehirler üzerindeki ulaşım kelekler vasıtasıyla yapılmakta olup, kelekçi esnafı bu işi yürütmekte idi. Bunun haricinde bazı göllerden sülük çıkartıldığı ve bir gölden de kibrit çıkartıldığı tespit edilmiştir. Bölgede, Nehirler ile ilgili iktisadi faaliyetler bunlarla sınırlı kalmış, özellikle balıkçılık alanında hiçbir faaliyete tesadüf edilememiştir. Ancak balıkçılık ile ilgili faaliyetlerin çok dar manada sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Bu arada yine nehirler üzerinde bazı değirmenlerin bulunduğunu da ilave etmek lazımdır. Bu bölgede bulunan

¹⁶ *Salname-i Diyarbakır*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul,1999. C.I, s.374 vd., C.II, s.106-229-362, C.III, s.178, C.IV, s.62-271, C.V, s.85

nehirlerden gerek sulama ve gerekse enerji sahasında istifade edilmesi Cumhuriyet dönemi sonrasıdır.

Cumhuriyet sonrası Ortadoğu bölgesindeki önemli bir anlaşmazlık kaynağı da “Suların Paylaşımı” meselesidir. Suriye başta olmak üzere bölgedeki pek çok ülke ile Türkiye arasında gerginliğe neden olan asıl mesele sınır aşan suların kullanımından doğan anlaşmazlıklardır. Türkiye'nin GAP kapsamında kurduğu Atatürk Barajı, önemli bir kısmı Suriye'den geçen Fırat'ı kontrol altına almaktadır ve Suriye'nin bu suya hayati derecede ihtiyacı vardır. Her ne kadar Türkiye, 1987'de Özal döneminde imzaladığı protokole bağlı kalarak, Atatürk Barajından yılda 15 milyar metreküp suyu aksatmadan vermişse de, suyun kontrol altına alınmış olması bu ülkeyi diplomatik açıdan Türkiye'ye bağlamıştır. Aslında verilen bu miktar Suriye'nin 11 milyar metreküplük ihtiyacından daha fazlasını oluşturmuştur. Ancak ifade bu durum, Türkiye'nin bu ülkeye karşı her zaman caydırıcı olmasını sağlayan diplomatik avantaj anlamına geldiğinden, Suriye bu durumu kabullenmek istememiştir.

Suriye Devleti, Fırat Nehrini uluslararası nehir olarak görmüş ve yapılacak bir anlaşmada paylaşım esasının kabul edilmesindeki ısrarında değişiklik yapmamıştır. Türkiye ise bu yaklaşımın yerine tahsis kavramının iki tarafça da benimsenmesi yolunu zorlamıştır. Bu meselede, önceleri Sovyetler Birliği'nin desteğini yanında bulan Suriye, Sosyalist blokun dağılması ile Türkiye karşısında diplomatik açıdan çok önemli ölçüde gerilemiştir. Türkiye su ve diğer kaynakların paylaşımı konusunda oldukça avantajlı durumdadır. Zira su ve diğer kaynakların paylaşımı konusu da henüz uluslararası hukuk çerçevesinde kesin ifadelerle tespit edilmemiştir. Dolayısıyla Türkiye, öncelikle Fırat, Dicle ve Aras'ın sularını ortak kaynaklar olarak değil, sınır aşan sular olarak kabul ve tescil ettirmesi gerekmektedir.

Yine geçmiş dönemlerde, bölge devletlerinden sınır komşularımız Irak ve Suriye'nin özellikle sınır aşan sular

konusunda Türkiye ile bir çatışma içerisinde buldukları malumdur. Türkiye'nin bütün iyi niyetli çabalarına rağmen komşularımız bu politikalarından henüz vazgeçmiş değillerdir. Su meselesi sadece Türkiye ve Irak-Suriye arasında değil, Suriye ile Irak arasında da Fırat'ın sularının paylaşılması konusunda da önemli bir problem olarak durmaktadır¹⁷.

Fırat ve Dicle'nin suladığı Mezopotamya ile Nil'in suladığı Mısır'da Dünya'nın ilk büyük medeniyetleri kurulmuştur. Sümer, Babil ve Eski Mısır medeniyetleri de bu bölgede belirmiştir. Dünya tarih ve medeniyetine yön veren kaynaklık eden bu büyük medeniyetler sadece Ortadoğu'nun gelişmesine tesir etmemiş, aynı zamanda Dünya tarih ve kültüre de hizmet etmiştir. En eski yerleşmeler, ilk ziraat ve yazının icadı bu bölgede olmuştur. Üç büyük kitabî din (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet) burada doğmuştur. Öyle ki, Ortadoğu ile ilgisi olmayan, Ortadoğu siyasetinden, siyasî ve kültürel tarihinden etkilenmeyen hiç bir oluşum veya bölge yok gibidir. Nerede ise İnsanlık Tarihi, Ortadoğu tarihi ile paralellik arz etmektedir¹⁸. Geçmişte bu derecede önemli olan ve Türklerin Yakındoğu'ya gelişlerinden itibaren Türk tarihini ve kültürünü doğrudan etkileyen Ortadoğu'nun günümüzde ve gelecekte de günümüz Türkiye'sinin güvenliği açısından büyük bir önem arz ettiği ve edeceği de aşikârdır.

Sonuç

Yukarıda da ifade dildiği üzere, uzun tarihî süreç boyunca devam eden siyasî çalkantılar, nüfus hareketleri, Cezire bölgesinin nüfus yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Günümüzde bu uzun ve şanlı tarihî geçmiş unutturulmuş görünse de, bu zengin geçmiş her şeye rağmen tarihteki yerini almış bulunmaktadır.

¹⁷ Cemal ZEHİR, "Son Gelişmeler Işığında Ortadoğu'daki Su Meseleleri", *Milletlerarası Ortadoğu Kaos mu, Düzen mi? Konferansı Bildiriler Ocak,2004*, İstanbul,2004, s.277-314.

¹⁸ Mustafa ÖZTÜRK, *Tarih Felsefesi*, Elazığ, 1999, s.57.

Tarihin hafızası, milletlerin hafızasından daha kuvvetlidir. Zaman içerisinde milletler tarihi unutulabilirler. Ama tarih asla unutmaz. Nitekim bölgedeki maddî kültür unsurları, cami, mescit, han, hamam, kitabeler, köprüler, surlar, kaleler ve benzer kültür varlıkları bu büyük Türk kültürünün canlı delilleridir. Bu eserler belki Anadolu'dan çok daha fazla ve daha canlı olarak, Cezire bölgesinde bulunmaktadır.

Kaynakça

- BOA. İmtiyaz Defteri 2, H. 9 C 1308 (20 Ocak 1891).
- BOA. İmtiyaz Defteri 2, H. Gurre-i Zilkade 306 (29 Haziran 1889).
- BOA. İmtiyaz Defteri 3, H. 7 Cemaziyel-ahir 318 (2 Ekim 1900).
- BOA. Y. PRK. TNF. 1/29, H. 1299 M. 1 (23 Kasım 1881).
- Bulduk, A. (2004). *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*. (Yayına Hazırlayanlar: M. Öztürk; İ. Yılmazçelik). Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- H.1316 Tarihli Diyarbakir Salnamesi (1901-1902).
- Öztürk, M. (1999). *Tarih Felsefesi*. Elazığ.
- Salname-i Diyarbakir, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C.I-V, İstanbul,1999.
- Şeşen, R. (1993). "Cezîre", DİA VII, s. 509-511, İstanbul.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, 1790-1840 (Fizikî, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zehir, C. (2004). "Son Gelişmeler Işığında Ortadoğu'daki Su Meseleleri". İstanbul: Milletlerarası Ortadoğu Kaos mu, Düzen mi? Konferansı Bildirileri.

KAPİTALİZMİN ULUSLARARASI HÂKİMİYET MÜCADELESİ VE ÇİN

Ömer KUL

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
omer.kul@istanbul.edu.tr

Özet

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan "tek kutuplu dünya düzeni" yeniden kurulmakta, ABD başta olmak üzere yeni dönemde başat rol almak isteyen kapitalist devletler pay savaşına girmiş görünmektedir. ABD'nin yaklaşık 30 yıldır sürdürdüğü tek hegemon güç pozisyonu ve bu pozisyonu koruma içgüdüğü birçok yanlış siyaset yürütmesine yol açmış, Çin gibi gelişmekte olan ülkeler ise yeni dönemde pastadan pay alabilmenin hummalı çalışması içerisine girmiş durumdadır. Önümüzdeki süreçte başta Afrika, Orta Doğu, Kafkasya, Hazar Havzası, Orta Asya, Güney Çin denizi olmak üzere yeni mücadele alanları olarak ortaya çıkmış ve bu gölgelerde güçlü devletlerin birbirleriyle direk mücadelelerinden ziyade ekonomik ve teknolojik anlamda geri kalmış ülkeler üzerinden yeni mücadele alanları açarak ilerleyen bir hal almış durumdadır. Bu çalışma ile Kapitalizmin uluslararası hâkimiyet mücadelesinin alanları belirlenerek bu alanlardaki rekabetin şekli, taraf ülkelerin pozisyonları, muhtemelen yaşanabilecek senaryolar değerlendirilmiştir. Yeni mücadele alanlarında başta ABD, Çin ve Rusya'nın uygulamakta olduğu siyasetleri eleştirilere tabi tutularak gelecek senaryolar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Çin, Rusya, Orta Doğu, Orta Asya, Afrika

Abstract

The unipolar world order which emerged with the dissolution of the Soviet Union in 1991 is being re-established, and the capitalist states, especially the US, who want to take a dominant role in the new era

seem to have entered into a war of share. The only hegemonic power position and the instinct to maintain this position, which the US has maintained for nearly 30 years, has led to many wrong policies, while developing countries such as China have entered into the feverish work of getting a share of the pie in the new period. During the forthcoming period, Africa, the Middle East, the Caucasus, the Caspian Basin, the Central Asia, and the South China Sea has emerged as new areas of conflict, and the powerful states got into an indirect struggle via the underdeveloped countries by means of economy and high-tech rather than a direct one. With this study, the areas of the struggle of capitalism's international domination have been determined and the form of the struggle in these areas, the positions of the party countries, and the possible scenarios have been evaluated. In the new the conflict areas, the policies of the USA, China and Russia have been criticized and the possible future scenarios have been tried to be evaluated.

Keywords: USA, China, Middle East, Russia, Middle Asia, Africa

Giriş

Afganistan'ın 1979 yılında işgali sonrasındaki gelişmeler, başta Ortadoğu olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde etkisini göstermiş, 1991 sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılması ile "tek kutuplu bir dünya" ortaya çıkmış, ABD dünya siyasetini domine eder hale gelmişti. 11 Eylül 2001 tarihinde İkiz Kulelere yapılan saldırı ile dünya yeni bir döneme girmiş, ABD'nin fikir babası olduğu "Büyük Ortadoğu Projesi" ile yakın bölgemizde yaşanan gelişmeler Doğu Türkistan'dan Afrika'nın kuzeybatısının en uç noktasına kadar birçok devleti etkilemiştir.

ABD, 1991 sonrası yeni dönemin hegemon gücü olmak için kendince planlarını uygulama sahasına koyarken, Çin Devleti'nin 1976 yılında Mao'nun ölümü ile başlatmış olduğu kapital dünyanın bir parçası olma mücadelesini sessiz ve derinden yürütmeye başlamasını gözden kaçırmıştır. Büyük nüfus yoğunluğu Batı kapitalistleri için hem bir pazar hem de ucuz işgücü anlamına gelmiş, birçok dünya devi firma arka arkaya Çin'de fabrikalar

açarken, Batı'da ortalama 2000 Dolar'a çıkan bir işçi maliyetini Çin'de 100 Dolar'a karşılamanın keyfini sürmeye başlamışlardı.

Son 30 yılda aşırı derecede büyüyen Çin ekonomisi, zamanla başta ABD olmak üzere Batı dünyasının hiçte hesap etmedikleri şekilde aleyhlerine gelişmeye başlamıştır. Büyüyen ekonomisinin sürdürülebilirliği için hammadde, enerji ve yeni pazarlara ivedilikle ihtiyaç duyan Çin'in, 2009 sonrası dönemde Batı Kapitalizmine nazire yaparcasına emperyal bir siyaset içine girmesi akıllarda soru işaretleri doğurmuştur.

Ortaya çıkan yeni tablo Çin'in Batı dünyasında rakip olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. Lakin işin görünen kısmı olan demokrasilerin olmadığı bölgelerde halkların daha müreffeh yaşam standardına kavuşturulması hikâyesinde radikal dinî terörle (!) mücadele adına hegemon ülkeler karıştırılmakta, her kesimin kendi terör örgütleri üzerinden vekâlet savaşları yürüttüğü bir dönem kendisini hissettirir olmaktadır. Yaşananlar bir bütün halinde değerlendirildiğinde ise asıl mücadelenin halklara demokrasi getirmek veya diktatörleri tahtlarından indirmek değil, vahşi kapitalizmin dünyayı yeniden dizayn etme sevdası olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Küresel Mücadelede ABD, Çin ve Diğer Devletlerin Durumu

Son dönemlerde ABD'ye karşı Çin rakip olarak gösterilse de ticaret, ekonomi, bilim ve teknoloji alanları ile kültürel cazibesi ABD'yi halen daha dünyanın hegemon gücü konumunda tutmaktadır. Son 10 yıllık veriler baz alındığında da yakın gelecekte Çin'in ABD gücünü yakalamasının veya geçmesinin mümkün olmadığı analistler tarafından dile getirilmektedir. Nitekim Çin, ekonomisinin büyüklüğüne rağmen, bu durumu bireylerin hayat standardının yükseltilmesine yansıtılmaktan uzak bir ülke görünümündedir. Çin

yanında Rusya¹, AB ülkeleri², Hindistan³ ve Japonya'nın⁴ da ABD ile mukayese edilemeyecek kadar geride oldukları bir gerçektir. Bu özel durum ve konumu ABD'nin yeni dönem hegemon güç gösterisine dönüşebilir. Bu güç gösterisi çatışma veya uzlaşma şekline hangisiyle devam edeceği belli olmayan fakat yeni çatışma veya işbirliği alanları açabilecek bir görüntü sergilemektedir. ABD'ye rakip gösterilen Almanya, Rusya, İngiltere ve Çin'in GSMH'lerinin toplamı neredeyse ABD'nin GSMH'si

¹ Geniş bilgi için bkz. Bkz. Sercan Durmuşoğlu, "21. Yüzyılın Enerji Denklemi ve Türkiye", *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, Bahar 2016/2, s.283-303

² Durmuşoğlu, "a.g.m." s.300-302; Emine Akçadağ Alagöz, "Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9/S.2, 2016 ss.33-56, s.51. AB'nin Orta Asya politikalarının genel çerçevesi, Almanya'nın 2007 yılının ilk yarısındaki dönem başkanlığında hazırlanan, "Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Strateji" adlı belge ile belirlenmiştir. Ekonomik ve güvenlik politikaları alanındaki hedeflerin öncelikli tutulduğu belgede, AB'nin bölgede varlığının sağlamaştırılması hedeflenmiştir. Ancak AB'nin siyasi hedeflerini bölgede gerçekleştirmesinin uzun vadede dahi mümkün olamayacağı, siyasi aktör olarak da ABD, Rusya ve Çin'in arkasında tâli derecede rol oynayacağı söylenebilir. Bkz. Osman N. Özalp, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası", *Civilacademy*, s.34.

³ Hindistan, ABD ve Çin arasındaki çatışma ve rekabet karşısında dış politikasını büyük güç olma yolunda şekillendirmek istemektedir. Küresel meselelerde daha fazla rol almak, BM'de daimi üye olmak, ekonomik anlamda pazarını genişletmek ve aktif diplomasiyle prestijini yükseltme çabasıdır. Hindistan, hem ABD hem de Çin ile ilişkilerinde aşırı yakınlık veya aşırı sertlik göstermemektedir. ABD, Hindistan'ı Çin karşısında bir "set duvarı" olarak kullanmak, Çin ise "Batı karşıtı" çok kutuplu dünya düzeni kurma yolunda birlikte hareket edebileceği bir ülke olmasını arzu etmektedir. Hindistan'ın kültürel ve dinler mozaigi olarak öne çıkması, içerisinde barındırdığı farklı kimliklerin kendilerini tanımlama noktasında yaşadıkları problemler iç siyasetinin zaafı olarak durmaktadır. Mesela Hindistan sınırlarında kalan Keşmir hattı, Pakistan ve Çin ile ilişkilerin gerilmesine yol açmaktadır. Bütün olumsuzluklarına rağmen Hindistan, ABD-Çin rekabeti arasında tarafların stratejik ortak veya müttefik olarak yanlarına çekmek istedikleri yükselen bir güç haline gelmiştir. Bkz. Abdulkadir Aksöz, "ABD-Çin Rekabeti Arasında Hindistan'ın Süper Güç İdeali",

⁴ 17 Aralık 2010'da bir açıklama yapan Japon hükümeti, "Çin'in bölgede artan gücü ve Kuzey Kore'nin nükleer silah tehdidi" nedeniyle "aktif savunma sistemini" öngören ulusal bir savunma programı hazırlama kararı almıştır. Japonya'nın bu oranda savunma sistemini güçlendirmek istemesi bölge dengeleri açısından Çin tarafından kaygı ile karşılanmıştır. Bkz. Ergin Güneş, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin, Rusya Örneğinde Asya Politikaları", *NWSA*, Vol.6, Nu.2, (2011), s.250.

düzeyindedir. Mesela ABD'nin üretimine en yakın olan Çin'in GSMH'si ABD'nin neredeyse yarısı kadardır. Her ne kadar Çin, Amerikan küresel borcunun önemli bir kısmına sahip olsa da, dünyada rezerv ve ödeme birimi olarak halen daha ABD Dolarının kullanılması bir nevi Çin'in ABD'ye kredi açması anlamı taşımaktadır. ABD Dolarının değer kaybetmesi veya dünya piyasalarında geçerli olmayacak konuma gelmesi belki de en çok Çin ekonomisini etkileyecektir. Askeri harcamalar ve askeri güç açısından büyük devletleri karşılaştırdığımızda yine ABD'nin diğer devletlerden önde olduğu görülecektir. ABD'nin 5.113 nükleer savaş başlığı varken Çin'in savaş başlığı sayısı 250'dir. Temel savaş teçhizatı açısından da ABD diğer devletlerden oldukça ileridedir. Devletlerin GSMH'den ARGE'ye harcanan yüzdelik oranda ABD'nin payı % 41,24, Japonya'nın % 15, Almanya'nın % 8 iken Çin'in payı % 12,51'dir⁵. Çeşitlendirilebilecek diğer verilerle beraber ABD'nin diğer devletlere nazaran 21. yüzyılın neredeyse ilk çeyreğinde de halen hegemon güç konumunu koruduğu söylenebilir. Bu verilerden ABD'nin dünyanın hegemon gücü olduğu gerçeğine rağmen diğer devletlerin güçsüz olduğu anlamı çıkarılmamalıdır⁶.

Yüzyılın ana gündemi ve nedeni olan enerji kaynakları üzerinde yaşanan güç mücadelesinde küresel ve bölgesel aktörlerin enerji politikaları belirleyici olacaktır. ABD, Soğuk Savaş döneminden sonra yakaladığı tek hegemon güç konumunu kaybetmemek için kendisine rakip olabilecek her yapılanma ile mücadele etme görüntüsündedir. ABD'nin Irak'ı işgali ile başlayan yeni süreçte ilk

⁵ OECD (2011), "R&D expenditure", *OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2011*, OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/sti_scoreboard-2011-16-en; Nejat Doğan, "21. Yüzyılda ABD'nin Sistemdeki Konumu ve Küresel Güvenlikteki Rolü", s.6-7.

⁶ Nejat Doğan, "Demokrasi ve Ortadoğu'nun Geleceği," *38th International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS), International Relations - Vol. II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2011, ss. 601-620; Nejat Doğan, "21. Yüzyılda ABD'nin Sistemdeki Konumu ve Küresel Güvenlikteki Rolü", s.8; Nejat Doğan, *Pragmatic Liberal Approach to World Order: The Scholarship of Inis L. Claude, Jr.* University Press of America, Maryland, December 2012; Nejat Doğan, "21. Yüzyılda ABD'nin Sistemdeki Konumu ve Küresel Güvenlikteki Rolü", s.11-12.

dönemeç George W. Bush'un 2001 yılında iktidara gelmesi olmuştur. Bu yeni dönemde dünyaya yeni düzen verme çalışmaları savaş-demokrasi⁷ düzleminde yürütülmüş, bu durum ABD'nin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Teknolojik üstünlük noktasında yeni rakipleri ortaya çıkan ABD, hegemonik gücünü kaybetmemek adına askeri caydırıcılığını devreye sokmaya başlamıştır. Bu dönem ABD'yi sadece kendi çıkarlarını korumak isteyen bir devlet görüntüsü içine sokmuştur. Gözle görülür hale gelen bu siyaset ABD'nin müttefikleri tarafından da sorgulanmasına yol açmıştır⁸.

ABD, enerji merkezlerini kontrol edebildiği takdirde, dünya ekonomisinin gelişimini ve buradan da Çin, Hindistan, Almanya ya da Rusya gibi kendisine rakip olabilecek diğer devletlerin ekonomik, teknik ve sosyal gelişimini etkileyebileceği düşüncesindedir. Buna mukabil Çin, Hindistan ve Japonya, Asya ve Ortadoğu'daki enerji kaynaklarını kontrol ve kullanmayı hedeflemektedir. Rusya da bu enerji yollarını hem kontrol etmek hem ekonomisini güçlendirmek hem de zikredilen bölgelerde nüfuz kazanmak istemektedir. ABD'ye göre bunun en önemli ayağı ise

⁷ ABD stratejik bölgelerdeki etkinliğini demokrasi aracılığıyla arttırmak isterken, Çin diğer mekanizmaları kullanmaktadır, bkz. Ainur Nogayeva, "ABD'nin Orta Asya'daki Demokratikleştirme Politikaları: Araçlar, Devrim Denemeleri ve Sonuçlar", OAKA, C.5/S.10, ss.59-91, 2010, s.85-86. ABD'nin 11 Eylül sonrası aldığı kararlar ve uygulamaları dünya üzerinde pek çok bölge ve ülkede tıkanmaya veya krizlere yol açmıştır. Özellikle ABD'nin tek başına hegemon güç olma arzusu, dünyayı ilgilendiren konularda terör örgütleri ile müttefiklik ilişkileri geliştirmesi, pek çok dünya ülkesinin tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler neticesinde yalnızlaşan ABD saldırgan politikalar üretmeye başlamıştır. Bkz. Murat Ercan-Ali Ayata, "Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği", *Akademik Bakış Dergisi*, S.69, Eylül-Ekim 2018, s.127-128.

⁸ Murat Alakel-Ahmet Safa Yıldırım, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Irak İşgali Sürecinde Hegemonya-Emperyalizm Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2014-Ekim 2014, s.152, 159-160. Ayrıca bkz. <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=9&ArsivAnaID=11634/17.6.2014>. 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'de kabul edilmeyen tezkere bu durumun en bariz örneğidir.

Ortadoğu, Kafkaslar ve Hazar⁹ çevresindeki enerji kaynakları ve geçiş yollarının güvenliğinin sağlanması ile Türkiye üzerinden Batı'ya aktarılmasıdır. ABD ordusu söz konusu bu hedeflere ulaşmak için uluslararası arenada anahtar rol oynamaktadır. ABD, 1991'deki Irak savaşında olduğu gibi BM ile eşgüdümlü hareket etmekte ancak Afganistan¹⁰'ın işgalinde olduğu gibi BM desteğini alamadığı durumlarda ise NATO ve NATO üyesi ülkelerle işbirliği yapmaktadır. Gerektiğinde, 2003'deki Irak savaşında olduğu gibi, sadece İngiltere ile hareket etmiştir. ABD'nin Mayıs 2010'da kamuoyuna duyurduğu yeni güvenlik stratejisi ve akabinde Lizbon'da aynı yıl yapılan NATO toplantısı göz önüne alındığında da bölge politikalarında yeni bir dönem başlattığı söylenebilir. Bu minvalde İran'a karşı hayata geçirilmek istenen "Füze Savunma Sistemi", Rusya'nın bu projeye dâhil edilmesi ve Afganistan'da Taliban'a karşı eşgüdümlü hareket, ABD-Rus ilişkileri ve bölge politikası açısından bir dönüm noktasıdır. Aynı dönemde Japonya, Çin'in bölgede yayılmasını neden göstererek savunma giderlerini II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa ciddi anlamda arttırmıştır. Bütün bunlar bir bütün halinde değerlendirildiğinde "Radikal İslam'la Mücadele"nin (!) yanı sıra Çin'in gelişip kendisine rakip olmasının

⁹ Gerek Avrupa'nın gerekse ABD'nin 21. yüzyıldaki petrol ve gaz ihtiyacını karşılamada Hazar bölgesi kaynakları hayati öneme sahiptir. Günümüzde zikredilen enerji kaynaklarının elde edilmesi süreçlerinde olduğu kadar, uluslararası pazara ulaştırılmaları konusunda da büyük bir rekabet söz konusudur. Bu rekabet bölgesel ve küresel güç çekişmelerinde başat rol oynamaktadır. Son yıllarda, Hazar bölgesinde oynanan oyun İngiltere ve Rusya'nın 19. yüzyılda Afganistan üzerinde yaşadığı çekişmeyi anlatmak için kullandığı "Büyük Oyun" adlandırmasına atıfla "Yeni Büyük Oyun" olarak da nitelendirilebilir. Bkz. Engin Ayan, "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.1/S.1 2010, s.38-39.

¹⁰ Çin yönetiminin ABD'nin Afganistan'daki askerî yapısından bir açıdan memnun olduğu söylenebilir. Çünkü Çin, Müslüman Uygur Türklerinin Taliban tarafından kışkırtıldığı iddiasıyla ABD'nin Taliban'a karşı olan mücadelesini, Doğu Türkistan'daki uygulamalarına meşruiyet kazandırmak için destekler görmektedir. Ancak diğer bir açıdan ise ABD'nin Afganistan, Irak ve İran'a ilişkin politikalarıyla askeri olarak çevrelediğini düşünmektedir. Bununla da yetinmeyen Çin, ABD'nin enerji ve hammadde merkezlerine ulaşmasını engellemek istediğini düşünmektedir. Ayrıca Tayvan'ı siyaseten desteklemesinden ve Tayvan'a silah satışından da rahatsızdır. Bkz. Güneş, "a.g.m.", s.250.

engellenmesinin dış politikasının önceliği olacağı, diğer bir deyimle ABD-Çin arasında yeni bir Soğuk Savaş rüzgârının işaretini vermektedir. Bütün bu gelişmeler bir yandan Rusya-Çin ve Rusya-İran işbirliğini yakinen etkilemekte, öte yandan ise Türkiye'nin bölgedeki stratejik önemini artırmaktadır¹¹.

Soğuk Savaş sonrası jeo-askeri, jeo-ekonomik ve jeo-politik faktörler Afrika, Basra Körfezi, Doğu Avrupa, Güneybatı ve Güneydoğu Asya, Orta Asya ve Kafkaslara hatta Çin'e kadar olan bölgeyi ABD dış politikasının merkezine oturtmuş durumdadır. ABD'nin izlediği politikalar değerlendirildiğinde hedeflerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren "siyasal İslamcı" El Kaide ve Taliban üyelerinin etkisizleştirilip, İran'ın bölgede nükleer bir güç olmasının önüne geçmek,
2. Rusya'nın kendisini toparlayıp tekrar güneye yayılmasının ve Çin'in bölgede süper bir güç olup kendisine rakip olmasının engellenmesi,
3. Çin ve Rusya ile bölgede yeni oluşan devletleri, batılı değerlere entegre etmek,
4. Bölgedeki pazar ve enerji kaynaklarının güvenliği sağlamak ve pazar ekonomisinin gelirlerini Batı ekonomisine aktarmak.

Çin'in Ekonomik Durumu ve Geleceği

Çin uzun bir tarihi geçmişe, kendine has medeniyete ve dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip ülkesi olması yanında, son 30 yıl içerisinde hızlı büyüyen ekonomisiyle dünyada son yıllarda en çok dikkat çeken ve konuşulan ülke haline gelmiştir. 19. yüzyılda Batı'daki hızlı gelişmelere ve sanayileşme-modernleşme trendine ayak uyduramayan Çin, tarihi ticaret yollarının da önemini

¹¹ Ergin Güneş, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin, Rusya Örneğinde Asya Politikaları", *NWSA*, Vol.6, No.2, (2011), s. 250-251, 253-254. Türkiye'nin bu süreçte en önemli avantajı jeopolitik konumu olacaktır. Türkiye özellikle bölge ülkeleri ile olan tarihsel ve kültürel yakınlığı sayesinde yeni dönemin başat aktörleri arasına girebilir.

kaybetmesiyle dünya siyasetinde arka planda kalmıştır. 1949 yılında Mao Ze-dong liderliğinde kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, Mao'nun 1976 yılında ölümüne kadar büyük facialar yaşamıştır. Çin, Mao'nun ardından Deng Xiao-ping döneminde uyguladığı ekonomik modeller ile kısa sürede yükselişe geçmiştir¹². Deng Xiao-ping döneminde, yüzölçümünün büyüklüğü dolayısıyla Çin'de farklı bölgelerde farklı ekonomik modeller denenmiş ve ülkeye yabancı sermaye girişlerinin önü açılmıştır. 1995 yılına gelindiğinde Çin'in dünya üretimindeki payı % 11'e ulaşmıştır. 1995-2002 arası dönemde bocalayan Çin ekonomisi, 2003 sonrası Başbakan Jia-bao'nun kararlarıyla mali disiplini sağlamış, Çin ekonomisi kendisini toparlamış ve 2002 sonrası dönemde ABD'nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi durumuna gelmiştir. Çin, bugün, ABD ve Almanya'yı geçerek dünyanın büyük ihracatçı ülkesi olması yanında enerji¹³ ve hammadde ihtiyacı ile yatırım ve ihracat açısından dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir¹⁴. Ciddi bir siyasi, ekonomik, sosyal bunalım veya doğal felaket çıkmaması ve

¹² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Atilla Sandıklı, "Geleceğin Süper Gücü Çin", *Bilge Strateji*, C.I/S.1, Güz 2009; Ozan Örmeci, "21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, Ağustos 2013, s.1-14.

¹³ <https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.GNFS.CD/4.10.2019>; Ekonomik anlamda 30 yıldır sağladığı büyümeyi sürdürerek hegemon devletlerden olmayı amaçlayan Çin, hali hazırda dünya enerji tüketiminin % 40'ını tek başına harcayan bir ülkedir. Enerji ihtiyacının % 43'ünü, Ortadoğu'dan temin eden Çin için ihtiyacı olan enerjinin güvenliği ve uzun vadeli temini en önemli önceliği durumuna gelmiştir. Ekonomisinde düşük ücret ile eksikliklerini aşmaya çalışan Çin'in sosyal yapısında ise aşırı eşitsizlikler nedeniyle önemli sosyal rahatsızlıkları barındırmaktadır. Rusya ile stratejik işbirliği yapma çabasında olan Çin'in en önemli sorunu, globalleşme ve ABD ile olan rekabetinde, mevcut otokrat yapısıdır. ABD ve Japonya aleyhine gelişen dış ticaret fazlalığı, Çin'in uluslararası piyasadaki rakipleri açısından ciddi bir "dış tehdit" olarak algılanmasına yol açmıştır. Diğer yandan büyük stratejik seçenekleri olmayan Çin'in Asya-Pasifik ve Avrasya coğrafyasındaki hamleleri ABD dış politikasında "stratejik ortak" değil "stratejik rakip" olarak görülmesine yol açmıştır. Bkz. A. Ersin Dedekoca, "ABD-Çin İlişkilerinin Ekonomi Politikası ve Yeni Dünya Düzeni Oluşumuna Etkileri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.134-137.

¹⁴ Çin ekonomisi üzerine bir değerlendirme için bkz. Köken Güneş, "Çin Açılımı: Türk Çin Politik ve Ekonomik İlişkilerinde Yeni Boyut", *Uluslararası Politika Akademisi* (2012), <http://politikaakademisi.org/?p=630/15.04.2012>.

büyümenin sürdürülebilir kılınması durumunda, Çin'in 2050'de bu alanda çok daha ileri seviyede bir ülke konumunda olabileceğini bazı analistler ifade etmektedir¹⁵. Ekonomik büyümesine rağmen Çin'in dünya siyasetindeki ağırlığı ise henüz hegemon bir güç adayı ülke görüntüsü vermemektedir. Bu durumun temel nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Askeri kapasite ve teknolojisinin ABD'ye kıyasla yetersiz olması,
2. Büyümesinin ABD'ye, dolayısıyla dış yatırıma bağımlı olması,
3. Henüz dış politikada dünya liderliğine soyunabilecek bir birikiminin olmaması,
4. Komünist Parti yönetimi, Hong Kong, Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan, insan hakları ihlalleri, gelir adaletsizliği gibi devasa iç sorunları,
5. ABD gibi dünyaya sunabileceği ileri bir kültürel veya siyasi modelinin olmayışı¹⁶.

Tüm bu olumsuz durumlara son dönemlerde Çin dış politikasındaki müteakabiliyet, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, başka devletlerin iç işlerine karışmama prensiplerine sadık kalmayan bir devlet görüntüsü eklemiş görünmektedir. Çin'in dış politikada takip ettiği stratejiyi ise şu şekilde ifade etmek mümkündür;

1. Temkinli davranarak ABD ve Batı dünyası ile çatışmaya girmeden ekonomik ve askeri gelişimini tamamlamak,
2. Hong Kong'da başarıyla uyguladığı taktikle Tayvan'ı¹⁷ da bünyesine katmak,

¹⁵ Ozan Örmeci, "21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, Ağustos 2013, ss.1-14, s.3.

¹⁶ Ergin Yıldızoğlu, "ÇKP 90 Yaşında", <http://erginyildizoglu.blogspot.com/2011/07/ckp-90-yasnda.html/> 17.04.2012; Örmeci, "a.g.m", s.4.

¹⁷ ABD-Çin karşılıklı ilişkilerindeki en önemli problemlerden birisi de Tayvan'ın statüsü sorunudur. Çin, Tayvan problemini ulusal güvenlik sorunu olarak görmekte ve bölgeye yönelik siyasi ve askeri açıdan da özel önem vermektedir. 1,25 milyon askeri personelinin yaklaşık 400.000 kadarını Fijuen bölgesinde konuşlandıran Çin, bölgede olası bir saldırıya karşılık da 490 savaş uçağını hava üstünde hazır tutmaktadır. Çin ayrıca Aralık 2009'da Tayvan'ın tam karşısına kısa menzilli

3. Artan enerji ihtiyacını karşılamak için Orta Doğu'da söz sahibi olmak ve Afrika, Orta Asya ve Latin Amerika gibi yeni enerji pazarlarına girmek,
4. ASEAN, APEC, BCIM ve ŞÖ18 gibi uluslararası kuruluşlarla bölgesinde üstünlük tesis edebilmek¹⁹.

balistik füze de konuşlandırmıştır. Tayvan'ın askeri modernizasyonu ve teçhizat kapasitesinin ABD'ye bağımlı olması, Tayvan'ın uzun süreli askeri savunma planlaması yapmasını da engellemektedir. Çin iç savaşı sonrası Guo-Min-Dang yönetimini 1949 itibarıyla Tayvan'da ABD garantörlüğünde sürdürmesi, Tayvan'ın Çin ile birleşme sorununu günümüze kadar taşımıştır. Tayvan'ın muhtemel bağımsızlık iddiasına, Çin'in askeri müdahalede bulunabileceği ihtimali bölgede tansiyonun her geçen gün yükselmesine yol açmaktadır. Çin, bir gün Tayvan'ın da Hong Kong gibi hâkimiyet altına alınacağına inanmaktadır. Çin'in hegemon bir güç olmasının önündeki en büyük engellerden birisi de Tayvan'ın birleşme sorununu kendi lehine çözüp-çözemesiyle mümkün olacaktır. Ancak Tayvan halkının Çin egemenliğine karşı düşünceleri ve ABD'nin bölgedeki askeri ve siyasî gücü göz önüne alındığında, adadaki mevcut durumun hâlihazırdaki statüde devam edeceği söylenebilir. Bkz. İshak Turan, "ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 6, S.1, s.100-101.

¹⁸ Bangladeş, Çin, Hindistan ve Myanmar bir araya getiren BCIM Ekonomik Koridoru, Güney ve Güneydoğu Asya'da son yıllarda sayısı artan bölgesel girişimler arasındadır. Çin öncülüğünde yürütülen proje ile Güney Asya'da ticaretin kolaylaştırılmasını, ulaştırma altyapısının geliştirilmesini hedeflemektedir. Çin'in "Kuşak ve Yol" girişimi ile Orta Asya'dan Akdeniz'e, Güneydoğu Asya'dan Batı Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada ekonomik ve siyasî etkisini arttıracığı bir gerçektir. Bununla birlikte projenin önünde jeopolitik ve finansal bir dizi sorunlar bulunmaktadır. "Kuşak ve Yol" girişiminin karadaki altı ana koridorundan biri olan BCIM'in henüz emekleme aşamasında olması yanında Hindistan'ın jeostratejik çekinceleri yüzünden alternatif rotalara yönelik arayışları proje için bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Bkz. Kerem Gökten, "Güvenlik İle Bölgesel Ekonomik İşbirliği Arasında: Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar (BCIM) Ekonomik Koridoru", *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.3/S.1, Haziran 2019, ss. 99-113, s.110-111. Bugün Myanmar'ın içine bulunduğu durum Dünya hegemon gücü olma özelliğini korumak isteyen ABD'nin Asya-Pasifik ekseninde Çin'le giriştiği rekabetin bir sonucu olduğu söylenebilir. Hem ABD hem de Çin'in Myanmar'a duydukları ilgi ülkenin kaynaklarından ziyade stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. Myanmar'ın bulunduğu bölge Çin, Japonya ve Güney Kore için hayati öneme sahip denizyollarının geçtiği Hint Okyanusu ile Bengal Körfezi bölgelerinden oluşmaktadır. Çin, yıllık 600 milyon varil olan petrol ihtiyacının 400 milyon varilini Ortadoğu'dan alarak bu yollar üzerinden ülkesine getirmekte, dahası AB ile olan ticaretini de bu yolla sağlamaktadır. Myanmar'ı tampon bir bölge olarak kullanarak Bengal Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na inen Çin'in bu hedefine ulaşmasında ABD'nin Myanmar yönetimi ile iyi olmayan ilişkileri neden olmuştur denilebilir. Soğuk Savaş sonrasında Bengal Körfezi ve Hint

Çin'in çekinceleri ise şu şekilde sıralanabilir;

1. Batılı ülkeler açısından büyük bir pazar olmasına karşın, hegemon güç pozisyonunu kaybetmek istemeyecek olan ABD ile henüz tam anlamıyla güçlenmeden bir çatışma ortamına girmek,
2. Otoriter siyasi modeli nedeniyle iç karışıklıklar yaşamak,

Bu eksikliklerine rağmen Çin'in daha şimdiden dünya liderliği konusunda hamleler yapmaya başladığı görülmektedir²⁰.

ABD'nin Düşüşü-Çin'in Yükselişi

Son dönemlerde strateji analizlerinde ekonomik açıdan "Çin'in yükselişi" kadar "ABD'nin düşüşü" kavramı da sıkça kullanılmaktadır. ABD, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası izlediği birçok hatalı politikalarının da etkisiyle giderek, dünya siyasetindeki başat konumunu kaybetmektedir. Bu gidişatta temel etken ABD'de 2000'li yılların başında iktidardaki yeni-muhafazakâr (neo-con) çevrelerin ekonomik çok kutupluluğu öngöremeden, askeri üstünlüklerine dayalı olarak uluslararası hukuk ve müttefiklik ilişkilerini aşar ölçüde kendi çıkarlarına odaklanması olmuştur. Bu durum ABD'nin dünya çapında prestij kaybına ve

Okyanusu'na inerek bölgedeki ABD ve Hint varlığını kırmak isteyen Çin, vakit geçirmeden Myanmar'la ekonomik, teknik ve askeri işbirliği antlaşmaları imzalamıştır. Bu antlaşmalar çerçevesinde Myanmar'a ekonomik yardımlarda bulunan Çin, askeri işbirliği kapsamında da ülkeyi silahlandırmış ve bazı askeri üslerin de kullanım hakkını elde etmiştir. Çin son dönemlerde ülkede son model silah sistemleriyle donatılmış deniz üsleri inşa etmeye başlamıştır. Çin'in bölgedeki diğer ülkeler olan Kamboçya, Laos ve Tayland'la yapmış olduğu işbirliği de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bkz. Turgut Turhan, "ABD-Çin Kıskacında Myanmar", http://www.kibrisgazetesi.com/index.php/cat/2/news/53761/PerPage/Ic_Haberler

¹⁹ Örmeci, "a.g.m", s.4.

²⁰ Mesela Çin Ulusal Petrol İşletmeleri Irak'ta El Ahdab petrol alanında üretime başlamasını veya BM Güvenlik Konseyi'nde Rusya ile beraber Suriye konusunda uluslararası bir müdahaleye kapıları kapatan "hayır" kararını bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Çin'in yükselmesiyle ilgili en büyük çekince ise güçlendikçe kendi otoriter siyasal modelini dünyaya dayatabilecek olmasıdır. Bkz. Yıldızoğlu, a.g.m.; Örmeci, "a.g.m", s.3-4.

müttefiklerinde hayal kırıklıklarına yol açmıştır. ABD'nin Irak'taki girişimi İran'ın bu ülke ve bölge üzerindeki etkisini arttırmış, bir Şii hilalinin oluşmasına neden olmuştur. Daha da önemlisi Amerikan hegemonyasının başat ayağı olan askeri gücünün fazlalığı, ABD'nin ekonomik gücünün azalmasına ve ekonomisinin büyük cari açıklar vermesine yol açmıştır. Birçok araştırmacıya göre dünyanın gidişatı farklı coğrafyalarda güçlenen ekonomilerin (Çin, Türkiye, Brezilya, Hindistan, Rusya) yeni kutuplaştırmaları beraberinde getireceğini, bunun da ABD'nin süper güç konumunu zayıflatırken, Çin'in yükselen güç konumunu pekiştireceği yönündedir. Ancak ABD'nin de liderliğini korumak adına elinde hâlâ ciddi kozları bulunmaktadır²¹.

ABD-Çin rekabeti askeri, siyasi, ekonomik, teknolojik ve kültürel alanlarda rakip olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel noktada bu rekabete ışık tutar şekilde ABD'nin stratejik güvenlik değerlendirmesinde Asya-Pasifik²² ilk sıraya yerleştirilmiş, Ortadoğu ise ikinci sıraya düşmüştür denilebilir. ABD'nin yeni stratejisinde askeri müdahaleler yerine, kendisine rakip olabilecek ülkeleri zayıflatmaya yönelik reel-politik manevralara dayalı bir güçler dengesi uygulaması yer almaktadır. Bu bağlamda ABD'nin yeni dönemde bölgesel çatışmaları kaşıyacağı ve Çin'i bu şekilde zayıflatmaya çalışacağı söylenebilir. Takriben 1.4 milyarlık bir nüfusa sahip olan Çin, her ne kadar alışveriş yapabilecek zenginliğe sahip olmayan devasa halk kitlesine rağmen, bugün Avrupa ve Amerikalı firmalar için bulunmaz bir pazar niteliğindedir. Öte yandan Çin'in Avrupa'ya doğrudan yatırımları ve Amerikan bonusu alımları da sistem açısından kilit bir devlet haline getirmiştir. Bu durum ABD ile Çin arasındaki muhtemel sıcak çatışma potansiyelini kısa ve orta vadede mümkün kılmamaktadır. İlişkilerin sorun

²¹ Örmeci, "a.g.m.", s.4-5.

²² ABD'nin "İleri Konuşlandırılmış Diploması" vizyonu Amerikan hegemonyasını güçlendirmeyi amaçlayan reel-politik bir döneme girmiş görünmektedir. Bkz. Fikret Birdişi, "ABD'nin Yeni Dış Politikası: "İleri Konuşlandırılmış Diploması" ve Uluslararası Sistemin Yeniden Yapılanması", 1. International Interdisciplinary Social Inquiry Conference, Uludağ University, Bursa, 17-21 June 2012, s.10-11.

yaratabilecek ikinci önemli niteliği ise Çin'in hızlı büyümesi nedeniyle zorlanan Avrupa ve Amerikalı firmaların Çin'e karşı geliştirdikleri tehdit algılamasıdır. Çin iç pazarının henüz dünya piyasalarıyla birebir örtüşmemesi, önümüzdeki yıllarda yeni sorunlara ve DTÖ ve benzeri uluslararası kuruluşlar kanalıyla Çin'i zayıflatma çalışmalarına sahne olabilir. Ekonomik açıdan diğer önemli bir sorun da ABD'nin Çin lehine olan ticaret açığı ve bu bağlamda Çin'e yaptığı siyasi baskılardır²³.

Büyük güçler arasındaki mücadelenin en önemli ayaklarından birisi de teknolojik mücadeledir. Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasındaki uzay rekabeti buna örnek gösterilebilir. Bu alanda ABD'nin üstünlüğüne karşın Çin'in hızlı yükselişi dikkat çekmektedir. Çin bütün bu gelişmelere rağmen halen ABD'nin oldukça gerisinde bulunmaktadır. ABD'nin Çin'e üstün olduğu bir diğer alan da kültürel rekabettir. Bütün bu değerlendirmeler Çin ve ABD arasında önümüzdeki yıllarda bir güç mücadelesinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Tarihteki kanlı örneklerinin aksine ABD-Çin mücadelesi belki de ilk kez daha barışçıl bir mücadele örneği gösterebilir. Yine de iki ülkenin çıkarları mutlaka bir mücadele durumu doğuracaktır. Analistlere göre ikili ilişkilerde en tehlikeli ve savaşa müsait konu Tayvan'ın durumu olacaktır. ABD'nin Tayvan'a silah satışları Çin tarafından kınanmakta ve ikili ilişkilerde gerginlik yaratmaktadır²⁴.

²³ ABD-Çin rekabeti 21. yüzyıl dünyasını şekillendirecek en önemli siyasal bir konu halini almış durumdadır. Bu rekabette Çin ekonomik gücüne, kalabalık nüfusuna, gelişen teknolojik ve askeri gücüne güvenirken, zayıf yönleri olarak siyasal modeli ve kültürünün cazibe eksikliği, geliştikçe kendi içerisinde ortaya çıkacak siyasal ve sosyal sorunlar, askeri gücünün yetersizliği ve güçlü müttefiklerinin olmayışı olarak durmaktadır. Hâlihazırdaki süper güç ABD ise muazzam askeri gücü, siyasal ve kültürel cazibesi, liderlik tecrübeleri ve NATO vb. uluslararası kuruluşlarla oluşturduğu güçlü müttefiklik ilişkilerine güvenirken, zaf noktaları olarak da gerileyen siyasî ve ekonomik gücü, yanlış tercihleri nedeniyle müttefiklerinin kendisine güveninin azalması ve kendisini yenileyememe riski bulunmaktadır. Bkz. Örmeci, "a.g.m." s.12. İki ülke arasındaki avantajlı durumlar için bkz. Zafer Akbaş-Esra Pala, "ABD'nin Küresel Hâkimiyet Rekabetinde Kaya Gazının Yeri: Engeller ve Avantajlar", *Bilgesam*, s.244-245.

²⁴ Örmeci, "a.g.m." s.5 vd.

Rusya-Çin Yakınlaşması ve ABD'nin Tutumu

ABD'nin Rusya'ya enerji üzerinden sıkıştırma stratejisi, Moskova-Pekin arasında daha önce fiyat anlaşmazlığına takılan gaz aktarımı sorununun çözülerek, 30 yıllık bir anlaşma yapılmasına neden olmuştur. Rusya bu hamlesiyle Avrupa'nın gaz almama tehdidini bertaraf ettiği gibi, Moskova-Pekin arasında yeni bir ortalık zemini oluşturmuştur. ABD'nin 2010 sonrası önceliğinin Asya-Pasifik olduğunu ifade etmesi, Rusya'nın cezalandırılmasının Çin-Rus yakınlaşmasını hızlandıracağı kaygısı ve Almanya'dan gelen itirazlar, şimdilik askeri operasyon seçeneğini gündem dışına itmiş gözükmektedir. Bu durum, tıpkı Gürcistan'da yaşananlar gibi, Rusya'ya karşı Ukrayna'nın da kaderine terk edilmesine ve sınırlı mali destekten öte bir yardımın yapılamamasını neden olmuştur²⁵.

Çin'in enerji ihtiyacını karşılamada sürekliliği sağlamak istemesi hapsoldüğü Sed'din dışına taşmasına yol açmış, ilk çıkış noktası olan Orta Asya'da ise ABD ile karşılaşmıştır. Rusya ise bölgedeki etkisini 1991 sonrası ABD ve Çin'e kaptırmış görünmektedir. Çin'in zikredilen bölgede nüfuzunu yatırımlar, ticari ve askeri işbirlikleri ile artırma yoluna gittiği bilinmektedir. Bu anlamda Çin'in Batı Bölge Teorisi'ni²⁶ uygulamaya koyduğunu lakin Doğu Türkistan sorununa adil ve kalıcı bir çözüm bulamamış olmasının teorinin hayata geçirilmesine set çektiği söylenebilir. Sorunun devamı Çin'in bölgeye yönelik açılımlarını sekteye uğratabileceği gibi, bölgede etkili olmak isteyen diğer büyük güçlerin meseleyi yeri geldiğinde Çin'e karşı kullanabileceği bir ortam ortaya çıkacaktır. Bölge ülkelerinin ise başta ABD ve Çin olmak üzere Rusya ile de denge siyaseti izlediklerini söylemek mümkündür. Ancak ABD'nin coğrafi uzaklığa rağmen askeri üsleri sayesinde bölgedeki etkili güçlerden

²⁵ Mühdan Sağlam, "21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 69 (2), s.42-44. Putin'in Şubat 2007'de 43.

²⁶ <http://www.sinoturknews.org/bati-bolge-teorisi-cinin-buyuk-turkistan-politikasi/24.8.2019>

biri olma özelliği halen devam etmektedir²⁷. Buna rağmen önümüzdeki süreçte bölgenin bu üç emperyal güç arasında bir mücadele sahasına dönme ihtimali ciddi olarak kendisini hissettirmektedir.

Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası hâkimiyetinden çıkan alanlarda yeniden aktif siyaset gütmeye çalışan Rusya Federasyonu'nun, Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu'da etkinliğini sürdürme çabası da gözlemlenmektedir. Zikredilen bölgelerde yeniden inisiyatif alma düşüncesindeki Moskova'nın Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkan çatışma bölgeleri ile stratejisi sekteye uğratılmışsa da Suriye olayları ile Esed rejimine verdiği destek sayesinde Orta Doğu'ya hatta tarihi hedeflerinden olan "sıcak denizlere inme" hedefine bir adım daha yaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında Rusya, İran ile ABD ve müttefiklerine karşı işbirliği içerisine girmiş, belli bir sonuç da almıştır denilebilir²⁸. Orta Asya'da kartların yeniden dağıtıldığı ve muhtemelen makyavelist bir bakış açısıyla hareket etmekte olan hegemon güçler, Avrupa, Afrika²⁹, Asya, Hazar Havzası ve Orta Doğu

²⁷ Selçuk Çolakoğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", OAKA, C.1/S.2, 2006, s. 58-59.

²⁸ Çin, artan enerji ihtiyacını karşılamak üzere özellikle Hazar havzası çevresindeki ülkelerle görüşmelere başladığı bilinmektedir. Kazakistan ve Türkmenistan'dan petrol ve doğal gaz satın alma konusunda anlaşan Çin'e karşı ABD'nin olası bir bölgesel ticari blok kurulmasına da mani olabileceği öngörülmektedir, bkz. Emin Gürses, "11 Eylül ve Uluslararası Sistemde Jeopolitik Rekabet", *Aydınlanma2023*, s.51, 63-64.

²⁹ ABD'nin stratejik hedefleri çerçevesinde, Afrika kıtası İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. 2000'li yılların başlarından itibaren Afrika jeopolitiği ABD için kesintisiz bir yükseliş trendine girmiştir. Bu yükselişin itici unsurları olan Afrika'nın hidrokarbon rezervlerinin, Çin'in Afrika politikalarının ve kıtadaki terör örgütleri ile mücadele stratejisi olduğu söylenebilir. Çin'in Cibuti'de üs kurarak Afrika'daki çıkarlarını koruyacak bir askeri mevcudiyet tesis etme çabası, kıtada birbiri ardına büyük miktarda hidrokarbon rezervlerinin ortaya çıkartılması ve radikalizmi tetikleyen sorunlara yönelik kayda değer çözümlerin üretilememesi Afrika'nın ABD politikalarındaki öneminin artacağına yönelik beklentiyi yükseltmiştir. Küresel güçlerin Afrika'ya yönelik stratejileri çerçevesinden Afrika'nın gelecekte terör örgütlerinin varlığı bahane edilerek kuvvetlendirilecek terörle mücadele söyleminin ön plana çıkartıldığı, reel-politikte ise enerji kaynakları üzerinde bir güç mücadelesinin yaşanacağı bir jeopolitiğe

coğrafyalarında yeni istikrarsızlıkların ortaya çıkmasını arzulamaktadır. Bu durum yeni vekâlet savaşlarının ama yine insan hakları, demokrasi ve radikalizmle mücadele adı altında sürdürüleceği anlamına gelmektedir.

Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya'da Hâkimiyet Mücadelesi

Sovyetlerin dağılma süreciyle ortaya çıkan ve Kafkasya ile Orta Asya'da 1991-2001 arasında yaşanan hegemon boşluğu doldurmak gayesiyle ABD, 11 Eylül sonrası, Orta Asya'ya yerleşmiştir. Bilindiği üzere zikredilen bu iki bölge, Avrasya'nın güçlü devletleri Rusya, İran, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın tehdidi altındaydı. Orta Asya'daki bir ABD varlığı, Avrasya'daki bölgesel güçleri hem kontrol etmede hem de bölge devletlerinin diğer güçlü devletlere bağımlı olmaksızın ayakta kalmalarını sağlayabilirdi. Bu ise ABD'nin hegemon güç olmasına katkı yapacak stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir.

Rusya'nın Afganistan'a müdahalesini bahane ederek Özbekistan ve Kırgızistan'daki üslerine yerleşen ABD, bölge politikasını güvenlik, enerji ve demokrasi ekseninde şekillendirmeye devam etmektedir. ABD'nin İslâmci terör tanımlamasını başlangıçta çıkarlarına uygun bulan Rusya ve Çin terörizm karşıtı koalisyonun önemli birer aktörü olarak karşımıza çıkarmıştır. Çin ayrıca Kırgızistan'da askerî güç konuşlandırmadığı halde bu ülke ile terörizmle mücadele ya da ŞİÖ üzerinden askerî tatbikat ve

sahip olması muhtemeldir. Bkz. Mehmet Ali Yüksel, "*Afrika Jeopolitiği ve ABD'nin Afrika Politikası*", *Turkish Studies*, Vol.11/2 Winter 2016, s.1405-1406. Sürekli talebi ve yüksek fiyatları koruyarak Çin'in Afrika kaynak pazarına gelişi ve eş zamanlı olarak ABD'nin Afrika petrol ve madenlerine yönelik artan ilgisi yeni zorlukları beraberinde getirmiştir. Ne var ki, Afrika kaynakları için dünyanın iki en büyük ekonomisinin birbirleriyle olan rekabetinden elde edilen avantajlara rağmen, kaynak zengini Afrika ülkelerinin, nihai olarak Batı ülkeleri gibi Çin'in de kendi stratejik çıkarlarını korumak için Afrika'ya geldiğini, zaman geçmeden bilmeleri önem arz etmektedir. Bkz. Alexis Habiyaremye, "*Afrika'nın Doğal Kaynakları ve Sino-Amerikan Jeo-strateji Rekabeti*", *Ortadoğu Analiz*, C.4/S.46, Ekim 2012, s.50.

güvenlik güçleri arasındaki işbirliğini, çıkarlarının farklı olmasına rağmen, arttırmaktadır³⁰.

Orta Asya'da ABD hegemonyasını dengeleyen en önemli bölgesel güç, 2001 yılında kurulmuş olan ŞİÖ'dür. Örgüt, Nisan 1996'da Çin'in sınır problemlerine çözüm getirmek üzere Çin ve komşu dört devletle birlikte oluşturulmuş bir platform iken, Haziran 2001'de Özbekistan'ın katılmasıyla bölgesel ekonomik ve güvenlik işbirliği örgütüne dönüşmüştür. 2004'te Moğolistan ve 2005'te Hindistan, Pakistan ve İran'ın da örgüte gözlemci üye ülke olarak kabul edilmesiyle adı geçen örgüt artık Avrasya'nın en büyük ekonomik ve güvenlikle ilgili bölgesel teşkilatı haline dönüşmüştür. Rusya bu platform vasıtasıyla uluslararası siyasî gücünü artırmayı, Çin ise ekonomik ve güvenlik çıkarlarını sağlamayı amaçlamış görünmektedir.

Pakistan ve Hindistan, Rusya ile Orta Asya'da enerjiye sahip olmak, güvenlik çıkarlarını sağlamak ve ikili ilişkilerinin gelişmesi için ayrı bir ortam yaratma peşindedir. İran ise uluslararası güçler tarafından gelen baskıya karşı Rusya ve Çin gibi güçlerin bulunduğu ŞİÖ'nün desteğine ihtiyaç duymaktadır. Orta Asya ülkeleri ise ABD'nin aksine, en azından şimdilik kendi iç siyasî problemlerine karışmayan bu dış güçler arasında varlıklarını devam ettirme gayretindedir. ABD ise bir taraftan Afganistan'a yerleşmek için üs olarak Orta Asya ülkelerini kullanmak ve alternatif petrol ve doğalgaz rezervleri üzerindeki kontrolü sağlamak, diğer taraftan da Orta Asya ülkelerinde serbest piyasa ekonomisini hâkim kılarak bu pazarlara serbestçe nüfuz etmek istemektedir. Rusya ise ABD hegemonyası karşısında bölge aktörlerini harekete geçirerek kendi nüfuz alanını genişletme çabasıdadır.

İnsan hakları, demokratikleşme veya güvenlik tehdidi ise ABD ile Rusya arasındaki mücadelede sık sık gündeme getirilen içi boşaltılmış kavramlar olarak karşımızda durmaktadır. Orta Asya'daki bağımsız devletlerin oldukça zayıf olmaları Çin, Rusya ve ABD gibi

³⁰ Ayan, "a.g.m.", s.41-43

büyük güçlerin bölgeye nüfuz etmesini kolaylaştırmaktadır. Rusya ve Çin'in, tarihte olduğu gibi günümüzde de, Orta Asya'nın kaderi üzerinde etkili iki büyük güç olduğu söylenebilir. Rusya'nın Orta Asya'daki nüfuzunu kısa vadede kıramayacağını farkında olan Çin, bu çerçevede ŞİÖ vasıtasıyla bölgesel işbirliğine ağırlık vermektedir. Çin aynı zamanda uluslararası alanda büyük güç statüsünü pekiştirerek bu konumunu Orta Asya'ya da yansıtmak istemektedir. ABD'nin Orta Asya'ya yerleşmesinin radikal dinî örgütleri sınırlamanın yanı sıra Rusya ve Çin'i dengeleme amacı taşıdığı hususunda yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Çin ayrıca ABD'nin Hazar enerji kaynakları için bölgede olduğunu ve Washington'un Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı gibi projelerle hem Basra Körfezi kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmak hem de rakip devletler olarak gördüğü Rusya ve İran'ı devre dışı bırakmak istediğini düşünmektedir. Bu yüzden 2001 sonrası ABD'nin bölgeye yerleşmesi, Çin'in Rusya ile olan işbirliğini daha da artırmıştır.

ABD ve Hindistan arasındaki ilişkilerin gelişmeye başlamasıyla, Pekin-Moskova ile hem ŞİÖ bünyesindeki ilişkilerini hem de petrol ve doğalgaz konusundaki ikili işbirliğini geliştirme yoluna gitmiştir. NATO'nun Doğu Avrupa ve Karadeniz havzasına doğru genişlemesini Rusya tehdit olarak algılamak, Çin de ABD'nin insan hakları konusundaki baskısından ve Tayvan'la olan silah ticaretinden rahatsız olduğunu ifade etmektedir. 11 Eylül sonrası değişen Avrasya dengeleri ve Çin-Orta Asya ilişkileri tartışmaları halen bir çözüme kavuşmuş değildir. Pekin, Orta Asya'da söz sahibi olmak isteyen ülkeler arasında ABD'yi ve bölge halklarının akrabası konumundaki Türkiye'yi tehlikeli görmekte ve bu ülkelerin nüfuzunu sınırlandırabilmek için ayrı bir çaba harcamaktadır³¹.

³¹ Ayan, "a.g.m.", s.43 vd. Her ne kadar Türkiye ile Çin arasında asırlık tarihe dayanan ilişkiler olsa da, bünyesinde önümüzdeki yıllarda belli konularda görüş ayrılıkları çıkma potansiyeline sahiptir. İkili ilişkilerin yoğunlaştığı 1980'li yıllardan itibaren Kıbrıs, Ege Sorunu, PKK ve FETÖ terörü ve Ermeni sorunları gibi meselelerde Çin'den yeterli desteği göremeyen Türkiye, Arap Baharı sürecinde özellikle Suriye'nin geleceği noktasında Çin'in gerçek tutumunu görme fırsatı yakalamıştır. Çin'in dış politika stratejisi Rusya ile uyumluluk üzerine kurulmuş

ABD'nin küresel egemenliğini devam ettirebilmesi, ekonomik üstünlüğüne ve bu ekonomik ilişkileri etkin bir şekilde yönlendirmesine bağlıdır. ABD'nin iktisadi egemenliğini devam ettirebilmesinde petrol, doğalgaz ve diğer değerli kaynakların merkezi durumundaki Ortadoğu ve Orta Asya bölgesine nüfuz edebilmesi şarttır. Bu gayeye matuf olarak Büyük Ortadoğu Projesi'nde Ortadoğu ve Orta Asya bir bütün olarak gösterilmiştir. 1991 yılında Sovyetlerin dağılması sonrasında ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri iki farklı tarihsel süreci başlatmıştır. İlki Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da ulusal devletlerin inşası, diğeri ise zikredilen ülkelerin sınırları dâhilinde Orta Asya Bölgesi'nin oluşmasıdır. Bu ülkelerin Çin, Hindistan, Afganistan ve İran gibi uluslararası dengeler açısından stratejik ülkelere komşu olmaları, önemlerini arttırmaktadır³².

Orta Doğu'daki gelişmeler ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan süreç, sadece iç ya da bölgesel dinamiklerle açıklanamaz. Bölgedeki saflaşmayı küresel saflaşmalarla birlikte değerlendirilmek gerekir. Ortadoğu'da bugün ABD öncülüğündeki Atlantik güçleri ve bölgedeki müttefikleriyle Rusya ve Çin'in öncülük ettiği Avrasya güçleri ve bölgedeki müttefiklerinin rekabeti söz konusudur. Suriye'de yaşananlar bu saflaşmanın net tezahürüdür. ABD ve Avrupa'nın sadece siyasî açıdan değil, iktisadi ve askeri açıdan da gerilemesine karşın Rusya ve Çin'in yükselişte olması da bu rekabeti keskinleştirmiş durumdadır. Bölgenin enerji kaynakları

olup, bu durum Suriye meselesi üzerinde ortak hareket etme zorunluluğu doğurmuştur. Türkiye-Çin ilişkilerindeki en hassas noktalardan biri de Doğu Türkistan'ın durumu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Türkiye, Doğu Türkistan meselesinde tarihi, millî ve dîni birliktelikler dolayısıyla taraf durumundadır. Fakat Pekin yönetimi meselenin çözümü noktasında somut adımlar atmada pek de istekli görünmemektedir. Türkiye ile Rusya arasındaki politik diyalogun Türkiye-Çin ilişkilerine de etki edeceği ise bir gerçektir. Bkz. Sina Kısacık-Furkan Kaya, "21. Yüzyılda Avrasya Bölgesinde Yeni Bir İttifakı Mı Doğuyor? Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri", <https://www.researchgate.net/publication/332704406/23.07.2019>

³² Ayan, "a.g.m.", s.39-41.

açısından zenginliği de bu hesapları karmaşık dahası verilen mücadeleyi kanlı hale getirmiştir³³.

Sonuç

Kapitalizmin uluslararası hâkimiyet mücadelesinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmemiş ülkelerin de etkilendiği bir dönem yaşanmaktadır. Meselenin halen daha dünya hegemon gücü olan ABD'nin kendisine rakip olabileceğini düşündüğü devletlerle olan ilişkilerini şekillendirdiği yeni bir döneme doğru evrilmektedir. Bu yeni dönem "demokrasi ve insan hakları" kelimelerinin sıkça kullanıldığı fakat gerçekte kapitalist dünya düzeninin yeniden kurulmak veya kurulu olan düzende kendi menfaatlerini kaybetmek isteyen devletlerin bütün insani değerleri yok sayması ile açıklanabilir.

Teknolojik ve askeri güç açısından halen daha başta Çin olmak üzere kendisine rakip olabilecek devletlerin açık ara önünde bulunan ABD'nin, 1991 sonrası dönemde yakaladığı "tek kutuplu dünya" statüsünü korumak istediği görülmektedir. Buna mukabil Çin'in ise son 30 yıllık sürede elde ettiği ekonomik büyüme ile kabuğunu kırmak yolunda ilerlediği görülmektedir.

Kapital dünyanın yeni hegemon gücü olmak isteyen Çin'in iç sorunları, sisteminin dünya siyaset sahnesinde bir karşılığının olmayışı, ekonomik büyümesini sürdürülebilir halde tutma riskleri, enerji ve hammadde ihtiyacından dışa bağımlı olması ve totaliter rejiminin vatandaşına karşı tutumu ile çevre ülkelerle ilişkilerinde sadece kendi menfaatlerini düşünen yapısı devletleri olduğu kadar başta çevre ülkelerde yaşayan halkları da tedirgin etmektedir.

Önümüzdeki süreç güç mücadelesinin merkezinin Ortadoğu'dan Asya-Pasifik ve Güneybatı Asya bölgesine kayacağını göstermektedir. Yeni dönem diyalog imkânlarının kesilmesi durumunda sıcak çatışmaların da yaşanabileceği bir aşamaya gelme

³³ Barış Doster, "Arap Baharı Üzerinden Avrasya-Atlantik Rekabetini Yorumlamak", *Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye*, s.189-190.

ihhtimalini uhdesinde barındırmaktadır. Kapitalist yeni dünya düzeninin kurulmasında bir tarafta kazanımlarını kaybetmek istemeyen ABD merkezli Batı ile Çin merkezli batı karşıtı güçlerin stratejik ortaklıklarını göreceğimiz bir dönemi beraberinde getirecektir. Görünen halen daha ABD'nin imkânları itibariyle bu güç mücadelesinde önde olduğu yönündedir. Çin veya Rusya'nın ise bu mücadelede tamamen kabuğuna çekilme ihtimali ise neredeyse yok gibidir. Yeni mücadele alanları ve vekâlet savaşları üzerinden belli bir süre daha devam edeceği anlaşılan kapitalist sistemi ve aktörlerini belirleyecek süreç, öngörülebildiği kadarıyla yine mazlumların gözyaşlarına gebe durmaktadır.

Kaynakça

- "*R&D expenditure*", OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2011, OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/sti_scoreboard-2011-16-en
- Akbaş, Z. ve Pala, E. (2014). "ABD'nin Küresel Hâkimiyet Rekabetinde Kaya Gazının Yeri: Engeller ve Avantajlar", *BİLGESAM*, s. 231-247 (http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-363-2014122346guvenlik_kongresi_bildirileri-18.pdf/)
- Akçadağ Alagöz, E. (2016). "Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri". *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2): 33-56.
- Aksöz, A. (2018). "*ABD-Çin Rekabeti Arasında Hindistan'ın Süper Güç İdeali*", (https://www.academia.edu/37143174/ABD-%C3%87%C4%B0N_REKABET%C4%B0_ARASINDA_H%C4%B0ND%C4%B0STANIN_S%C3%9CPER_G%C3%9C%C3%87_%C4%B0DEAL%C4%B0/)
- Alakel M. ve Yıldırım, A. S. (2014). "11 Eylül Sonrası ABD'nin Irak İşgali Sürecinde Hegemonya-Emperyalizm Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8): 135-165.
- Ayan, E. (2010). "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 37-54.
- Birdişi, F. (2012). "ABD'nin Yeni Dış Politikası: "İleri Konuşlandırılmış Diplomasi" ve Uluslararası Sistemin Yeniden Yapılanması". 1. International Interdisciplinary Social Inquiry Conference, Uludağ

- University. Bursa, 17-21 June 2012, s.1-12
(https://www.researchgate.net/publication/269038379_ABD'nin_Yeni_Dis_Politikasi_Ileri_Konuslandirilmis_Diplomasi_ve_Uluslararası_Sistem_Yeniden_Yapilanması/)
- Çolakoğlu, S. (2006). "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri". *OAKA*, 1(2): 38-55.
- Dedekoca, A. E. (2011). "ABD-Çin İlişkilerinin Ekonomi Politikası ve Yeni Dünya Düzeni Oluşumuna Etkileri". (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, N. (2011). "Demokrasi ve Ortadoğu'nun Geleceği". 38th International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS), International Relations - Vol. II, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s. 601-620.
- Doğan, N. (2012). *Pragmatic Liberal Approach to World Order: The Scholarship of Inis L. Claude, Jr.* Maryland: University Press of America.
- Doğan, N. "21. Yüzyılda ABD'nin Sistemdeki Konumu ve Küresel Güvenlikteki Rolü", (https://www.academia.edu/8223520/21._Y%C3%9CZYILDA_ABDN_%C4%B0N_S%C4%B0STEMDEK%C4%B0_KONUMU_VE_K%C3%9CRESSEL_G%C3%9CVENL%C4%B0KTEK%C4%B0_ROL%C3%9C?auto=download).
- Doster, B. (2014). "Arap Baharı Üzerinden Avrasya-Atlantik Rekabetini Yorumlamak". Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye, (<http://www.bilgesam.org/images/dokumanlar/0-327-2014090439arap-bahari-uzerinden-avrasya-atlantik.pdf/>), s.167-191.
- Durmuşoğlu, S. (2016). "21. Yüzyılın Enerji Denklemi ve Türkiye". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29: 283-303.
- Ercan, M. ve Ayata, A(2018). "Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği". *Akademik Bakış Dergisi*, 69: 114-129.
- Gökten, K. (2019). "Güvenlik İle Bölgesel Ekonomik İşbirliği Arasında: Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar (BCIM) Ekonomik Koridoru". Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1): 99-113.
- Güneş, E. (2011). "Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin, Rusya Örneğinde Asya Politikaları". *NWSA*, 6(2): 342-355.

- Güneş, K. (2012). "Çin Açılımı: Türk Çin Politik ve Ekonomik İlişkilerinde Yeni Boyut". *Uluslararası Politika Akademisi*, <http://politikaakademisi.org/?p=630/>
- Gürses, E. "11 Eylül ve Uluslararası Sistemde Jeopolitik Rekabet", *Aydınlanma2023*, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5399/>), s.165-188.
- Habiyaremye, A. (2012). "Afrika'nın Doğal Kaynakları ve Sino-Amerikan Jeo-strateji Rekabeti". *Ortadoğu Analiz*, 4(46): 39-51.
- Kısacık S. ve Kaya, F. (2015). "21. Yüzyılda Avrasya Bölgesinde Yeni Bir İttifakı Mı Doğuyor? Türkiye- Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri", <https://www.researchgate.net/publication/332704406/>.
- Nogayeva, A. (2010). "ABD'nin Orta Asya'daki Demokratikleştirme Politikaları: Araçlar, Devrim Denemeleri ve Sonuçlar". *OAKA*, 5(10): 59-91.
- Örmeci, O. (2013). "21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 29: 1-14.
- Özalp, O. N. (2011). "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası", *Civil Academy*, 9(3): 15-38.
- Sağlam, M. (2014). "21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(2): 435-444.
- Sandıklı, A. (2009). "Geleceğin Süper Gücü Çin". *Bilge Strateji*, 1(1): 40-50.
- Turan, İ. (2016). "ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1): 80-105.
- Turhan, T. (2008). "ABD-Çin Kısacasında Myanmar". *Kıbrıs Gazetesi*, http://www.kibrisgazetesi.com/index.php/cat/2/news/53761/PageName/Ic_Haberler (<http://i-rep.emu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11129/777/TurgutTurhanGazete1.pdf?sequence=1/>)
- Yazhou, L. (2018). "Batı Bölge Teorisi (Çin'in Büyük Türkistan Politikası)". *Sinoturknews*, <http://www.sinoturknews.org/bati-bolge-teorisi-cinin-buyuk-turkistan-politikasi/>
- Yüksel, M. A. (2016). "Afrika Jeopolitiği ve ABD'nin Afrika Politikası". *Turkish Studies*, 11(2): 1389-1408.

SEVR'DEN LOZAN'A KADAR OLAN DÖNEMDE TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİ

Fatma Çalik ORHUN
ftmcalik@gmail.com

Özet

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-Macar ilişkilerini belirleyen, Türklerin I. Dünya Savaşı'ndan sonra sergiledikleri çaba ve mücadele paralelinde bir bağımsızlık savaşına girişmeleri olmuştur. Savaşın sonra imzaladıkları Trianon Barış Antlaşmasıyla büyük bir şok yaşayan Macarlar, galip devletlerin sözde barış antlaşmasını yerle ederek kendi yönünü çizen tek ülke olan Türklerle yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Macarların, Türklerle olan ilişkisi oldukça uzun tarihsel bir geçmişe sahiptir. Türklerin, 1526 yılında Mohaç Savaşı'yla Macarları hâkimiyeti altına alması, Macarlarda hasmâne bir tutuma neden olmuşsa da, Mülteciler evresiyle ilişkilerinde dostluk havası oluşarak, dünya savaşlarından ilkinde müttefik olarak aynı cephede savaşmaları ilişkilerini ileriye taşımalarına neden olmuştur. Bu çalışmada ilk olarak Türk-Macar ilişkilerinin tarihsel arka planı açıklandıktan sonra Macarların, Millî Mücadele döneminde Türklerle olan ilişkisi irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Macaristan, Turancılık, Revizyonizm, Türk-Macar İlişkileri, Millî Mücadele

Abstract

After the First World War, the Turkish-Hungarian relations were determined and the Turks started a war of independence in parallel with the efforts and struggles made after the First World War. After the war, the Hungarians, who had a great shock with the Trianon Peace Treaty, destroyed the so-called peace treaty of the victorious states and had close relations with the Turks, the only country that drew its own direction. The relationship of the Hungarians with the Turks has a long history. Although the Turks took over the Hungarians with the Mohaç War in 1526, the Hungarians had a hostile attitude, but in the relations

with the Refugees phase, friendship emerged and they led their relations to fight on the same front as an ally in the first world wars. In this study, firstly the historical background of Turkish-Hungarian relations will be explained and then the relationship between Hungarians and Turks will be examined.

Key words: Hungary, Turanism, Revisionism, Turkey and Hungary Relations, National Struggle

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde dünya üzerinde yeni bir dönem başlamış, savaş sonunda toplanan Paris Barış konferansı, barışı tesis etmek yerine, galip devletlerin paylaşım konferansı olarak toplanmış, müttefikler, “savaşa son veren savaştan” sonra “barışa son veren barış”ı tesis etmede oldukça başarılı olmuşlardır. (Gürün,1986:13) Birinci Dünya Savaşı’nda müttefik olarak birlikte yer alan Türk ve Macarlar, savaştan ağır yenilgilerle çıkmış, savaşın sarsıntılarını hem iç hem de dış siyasette fazlasıyla yaşamışlardır. Her iki ülkede de rejimler yıkılmış, toprak bütünlükleri bozulmuştur. İmparatorlukların son bulmasıyla sonuçlanan bu savaş yüzünden iki millet arasındaki ilişkilerini bir süre askıya alınmak zorunda kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendi iradesiyle kendi yönünü çizen tek ülke olan Türkiye, vermiş olduğu Millî Mücadele savaşıyla, yirminci yüzyılda emperyalizme ve sömürgecilğe karşı verilen en büyük savaş olarak, Türk ulusunun egemenliğine dayanan, çağdaş ve özgür bir Türk devleti yaratarak, tarihte çok özgün bir mücadele olarak yerini almıştır. Mustafa Kemal’in önderliğindeki bu savaş tüm dünyada büyük bir yankı uyandırmış ve Türklerin vermiş olduğu bu Millî Mücadele birçok millete umut kaynağı olduğu gibi savaş sonrası ağır şartlar içeren Trianon Barış Antlaşmasıyla parçalanarak, büyük bir travma yaşayan Macarlar için de *çarmıha gerilip parçalanan Macaristan’ı* kurtarmak için bir umut ışığı olmuştur.

Savaş sonrası Macarların imza ettiği Trianon, Cihan harbini resmen sona erdiren ve yeni bir Orta Avrupa düzenini belirleyen Paris Barış Konferansı'nın birçok barış antlaşmasından biri olmuş fakat Macarlar için tarihlerinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu süreçte, Macarlar, Avusturya-Macaristan monarşisindeki imparatorluk ortaklığından önce yeni bir devlete daha sonra ise Trianon'la Karpatlara sıkıştırılmış, yeni bir Orta Avrupa devletine geçtikleri bu ilginç ve zor süreç, Macar hafızasında izlerini hâlâ koruyan derin bir iz bırakmıştır. (Frank,1995:227) (Várdy, 1983:21)

Millî Mücadele döneminde Türkiye ve Macaristan dış politika amaçları ve çıkarları örtüşmekteydi. Söz konusu dönemde iki ülkenin de dış politikasının temel parametreleri, dış güçlerin toprak taleplerine karşı durmak, uluslararası işbirliğini desteklemek ve ayrılıkçı hareketleri engellemek oluşturmaktaydı. Macaristan, savaştan mağlup çıkan ve ağır şartlar içeren Trianon Barış Antlaşması'nı imzalamasından sonra yeniden oluşum gayreti içindeyken, savaş müttefiki ve dost olarak gördüğü Türkiye'deki gelişmelerden kendisine bir örnek mücadele arayışında olmuş, Türkiye, Macarlar için ilişki kurabileceği tek devlet olmuştur.

Çizilen bu genel çerçeveden hareketle Millî Mücadele dönemi Türk-Macar ilişkileri değerlendirilirken hem köklü tarihi geçmişleri hem de yukarıda bahsedilen arka plan göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmada, iki ülkenin arasındaki tarihsel geçmişten ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki ilişkilerden genel hatlarıyla bahsedildikten sonra, Millî Mücadele dönemindeki ilişkileri incelenecektir. Bu çalışma hem Türk-Macar ilişkileri literatürüne hem de Türk Millî Mücadelesinin Macarlar tarafından nasıl algılandığı hakkında katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Türk-Macar İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Türklerle Macarların ilişkileri, tarihin en eski dönemlerine kadar uzanmakta ve birbirinden ayrılmayacak kadar iç içe geçmiş kadim bir ortak geçmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. (Antal,1943:3) Eski

dönem Türk-Macar ilişkilerinin en güzel özeti, ünlü Macar Türkolog Prof. Dr. László Rásonyi tarafından “*Türkler Macarların babası, Fin-Ugor’lar ise anasıdır*” sözleriyle yapılmıştır. (Rásonyi,1988:22)

Macarlar, Orta Asya’daki yurtlarından bugünkü Macar topraklarına geçtikten sonra, Avrupa’nın ortasında Slavlarla çevrilmişler, Batı kültürünün tam ortasında, Asyatik kökleriyle var olma mücadelesi içine girmişlerdir. Bu var olma mücadelesi Macarları, Prenslere Vajk önderliğinde 1001 yılında Hıristiyanlığı kabul etmeye itmiştir. Artık Macarlar, Avrupa’nın doğu sınırlarını Hıristiyanlığın hamisi ve kalkanı olarak korumaya başlamış, Müslümanlığı kabul ederek İslam dünyasının bayraktarlığını yapan Türklerle bundan sonraki karşılaşmaları ise Hıristiyan ve Müslüman aleminin en güçlü iki temsilcisi sıfatıyla olmuştur. (Antal,1943:4)

Hıristiyanlığın hamisi ve Avrupa’nın koruyucusu olan Macarların Türklerle ilk karşılaşması 1396 tarihinde Niğbolu Savaşı’nda karşı karşıya gelmeleriyle olmuş ve Macar hakimiyetinde olan Haçlı ordusu dağıtılarak Tuna boylarındaki birçok kale Türklerin eline geçmiştir. (Baştav, 1991:2) bu tarihten sonra, Türkler Macar ovasına akıllar düzenlemeye devam etmişlerdir. (Molnár,2009:60)

Dönemin kabiliyetli Macar liderleri Osmanlıların Macaristan’ı fethini yaklaşık yirmi yıl durdurmuşsa da bu dönemde Balkanlara yayılan Osmanlılar, 1526 yılında Sultan Süleyman önderliğinde Mohaç Zaferiyle Macar topraklarına girmişlerdir. (Baştav, 1991:12) Macar ovasında sadece iki saat süren savaşta büyük Macar ordusu darmadağın edilmiş, Macar Kralı Lajos savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Ortaçağ Macar Krallığı yıkılmış, 1541 yılında Budin’in ele geçmesiyle birlikte, krallık üçe ayrılmıştır. 1699 yılın kadar Macar topraklarının büyük bir kısmı Osmanlı hakimiyeti altında yer almış, Macar toprakları üzerinde Osmanlı-Hasburg çekişmesi başlamıştır. (Molnár,2009:

Mohaç Savaşı hem Osmanlı hem Macar hem de Osmanlı-Macar ilişkilerinde önemli ve yeni bir dönemeç olmuştur. Mohaç Zaferiyle

birlikte artık Osmanlıların Avrupa'daki siyaset arenasında ağırlığı daha fazla hissedilmeye başlanmış ve bölgedeki varlığı perçinlenmiştir, Orta Çağ Macar Krallığını sona ermiş ve Mohaç yenilgisi Macar tarihinde travmatik bir iz bırakmış, Mohaç Savaşı'nda Avrupalılardan istedikleri desteği göremeyen Macarlarda güvensizlik duygusunun yerleşmesine zemin olmuş, (Molnár,2009:85) Macarların Türklerle yaklaşık yüz elli yıl sürecek birlikte yaşamaya başlamasına neden olan bu süreç, iki millet arasında yoğun bir ilişki geliştirmesini sağlamıştır.

Osmanlı fetihleri ve Mohaç ile başlayan ve düşman imajı ile çatışma ekseninde süregelen Türk-Macar ilişkileri, Hasburg yönetimi altındaki Macar bağımsızlık mücadeleleri sırasında boyut değiştirerek, dostane bir seyre dönüşmüş ve giderek gelişip güçlenmiştir. (Türker,2013:9) 1682 tarihinde Imre Thököly ile başlayan Macar bağımsızlık savaşları, 1703 tarihinde II. Ferenc Rákóczi ile devam etmiş, ve 19 yy.'da Lajos Kossuth bağımsızlık mücadelesiyle son bulmuştur. Mülteciler dönemi olarak anılan bu evrede Osmanlılar kapılarını “ana şefkatiyle” Macarlara açmış “acıları bal eyle” düsturuyla bağrına basıp, Macarları büyük bir misafirperverlikle ağırlaması, Macarların hafızasındaki en önemli dostluk zemini oluşturmuştur. (Szalai, 2010:593) (Antal,1943:7)

1867'de tarihte “Ausgleich” olarak adlandırılan bir uzlaşma sonucu Avusturya İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan Krallıklarının ortaklığı üzerine kurulu yeni bir birlikteliğe dönüşmüş, ikili monarşi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu adını almıştır. (Molnár,2009:208) Bu tarihten sonra Balkanlarda ortak çıkarlarında kesişmesiyle (Rus tehdidi), Avusturya-Macaristan'ın Dışişleri Bakanı olan Gyula Andrassy'nın Turkophil siyaseti iki imparatorluğun ilişkilerinin daha da güçlenmesine yol açmıştır. (Çolak, 2011:54) 1876'daki Osmanlı-Sırp ve 1877-1878'deki (93 Harbi) Osmanlı-Rus harbinde Osmanlı'yı desteklemiştir. Uzun on dokuzuncu yüzyıl Türk-Macar dostluğunun ilmek ilmek örüldüğü dönem olmuş, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Macar üniversite öğrencileri ve kamu hayatının seçkinleri, Osmanlı aleyhinde

gösteriler yaparak, yaralı askerler için yardım toplaması, II. Abdülhamid’inde Macarların bu jestlerine karşılık Macarlar için önemi son derece haiz olan, Mohaç’la Osmanlı’ya getirelen kornivaların Macaristan’a iadesiyle taçlanmıştır. (Mızrak,2017:91) (Szalai, 2010:594)

İki millet her fırsatta karşılıklı sevgi gösterileri yapmış, Macaristan’daki en küçük yerleşim yerlerinden bile İstanbul’a çeşitli hediyeler vasıtasıyla kardeşlik ve dostluk sevgilerini göstermişlerdir. Debrecen halkı, 1849 yılındaki Lajos Kossuth ve arkadaşlarının himayeleri sırasında göstermiş olduğu kahramanlıklarından dolayı Padişah’a bir taç armağan etmişler (Arşiv Belgelerine Göre, 2016:391), iki köy halkı tarafından Osmanlı topçu askerlerine hatıra olmak üzere Peşte’deki Osmanlı Başşehbenderliği aracılığıyla iki adet madalya İstanbul’a gönderilmiştir. (Arşiv Belgelerine Göre, 2016:397)Uzun on dokuzuncu yüzyıl, Türk-Macar dostluğunun güvenle örülmesine sahne olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılında gelişen milliyetçilik fikri Macarlarda da kendine yer bulmuştur. Özellikle bu yüzyılın ikinci yarısı, bütün Avrupa’da olduğu gibi Macaristan’da da Türkoloji çalışmaları oldukça yoğun olmuştur. Macarların, Avrupalıların Türkoloji çalışmalarına yoğunlaşmasının yanı sıra, bu dönemde Pangermenizm ve Panslavizm arasında sıkışmaları etkili olmakla beraber, iktisadi büyüme gayeleri Onları, Doğu’nun zenginlikleriyle ilgilenmeleri fikrine itmiştir. Asyatik kökenleri Macarları, Avrupa kültürünün bir parçası olmasını engellemiş, Hıristiyanlığa geçmeleri de Avrupalılaştırma konusunda tam manasıyla sağlayamamıştır. Önce Mohaç ardından da mülteciler devrinde Avrupa’nın desteğini yanlarında görememeleri Macarlarda güvensizlik duygusu yaratmıştır. Slav denizin ortasında kendilerini küçük bir ada gibi hissetmelerine yol açan bu “yalnız olma” hissi Macarlarda Turancılık fikri için bir maya olmuştur. (Kövecsi, 2018:26)

1910 yılında Macaristan'da önde gelen bilim ve siyaset insanları *Turáni Társaság* (Turan Cemiyeti) kurmuştur. Turancılık, Macarların içinde bulunduğu yalnızlıktan dolayı ilk önce Macaristan'da ortaya çıkmış, daha sonra ise Turancılık düşüncesi Osmanlı topraklarında Pantürkist düşünceye evrilerek yayılma alanı bulmuştur. Bu dönemde Macar Turancıları ile Osmanlı aydınları arasında oldukça yoğun temaslar kurulmuştur. (Oláh, 2012:70)

Böyle bir atmosferde Balkan Savaşları sırasında Avusturya-Macaristan devlet siyaseti olarak, Edirne'nin Bulgaristan tarafından işgali karşısında Bulgaristan lehinde bir tutum izlemesine rağmen, Macaristan Avusturya'dan ayrı olarak Osmanlı Devleti'nin lehine bir politika takip etmiş, Macar halkı ve Macar kamuoyunda genel bir Türk sempatisi hâkim olmuştur. (Çolak,2009:397-398) Balkanlarda büyük bir hezimet yaşayan Osmanlı askerleri, Karadağ veya Sırp'lara esir olmamak için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na sığınmışlar, hükümet Osmanlı askerlerini gözetim altında tutarak, imparatorluğun iç kesimlerindeki Kaposvár, Lőcsé, Ungvár, Znaim, Miskolc gibi şehirlere nakledilmişlerdir. Macar halkının da Osmanlı askerlerine karşı oldukça yardımsever davrandığı görülmüştür. (Namal, 2013:17) Macarlar, savaş devam ederken Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla da cephe ve cephe dışında Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi sürdürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, Türk ve Macarlar arasındaki ilişkilerin politik eksenenden ziyade kültürel eksen üzerinden oldukça yoğun bir şekilde ilerlediği görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Macar İlişkileri

On dokuzuncu yüzyılda Macar mültecilerle birlikte Türk-Macar ilişkilerinde yaşanan eksen değişikliği, Mohaç yenilgisinin kötü hatıralarını unutturmuş, iki halk arasında yaratmış olduğu bu dostluk havası, Birinci Dünya Savaşı'nda yapmış oldukları kader birliği ile müttefik olmanın yaratmış olduğu atmosferde birbirlerine karşı ilginin daha çok artmasını sağlamıştır. 2 Ağustos 1914

tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında imzalanan ittifak antlaşması neticesinde, Osmanlı'nın 29 Ekim 1914'te Sivastopol ve Odessa limanlarının, Osmanlı deniz altıları tarafından bombalanması ile savaşa girmiş, Osmanlıların savaşa girmesiyle Türk ve Macarlar savaşın aynı cephesinde müttefik olarak yer almışlar, böylece eski iki komşu imparatorluk olan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki kader birlikteliği başlamıştır. (Molnár, 2009:241)

Osmanlıların savaş girmesiyle birlikte, Macar basınında Türklerle ilgili geniş haberler yer almış, Türklerin, Macar mültecilerine kapılarını açarak himaye ettiği dönem ön planda tutularak, Türk-Macar dil ve etnik akrabalığı vurgulanmıştır. (Çolak, 2009:399) Türklerin savaşa Rusları bombalayarak girmesiyle, Macarların büyük düşmanı olan Ruslara karşı bu harekâtı oldukça heyecanla karşılanarak, 12 Kasım 1914'te Salmec Belediye Meclisi, Ruslara savaş ilan ettiği için Kafkas cephesi komutanlarından Abdülkerim Paşa'ya bir kılıç armağan etme kararı almış ve "Dileriz ki Allah Ruslara karşı Türklere yardım etsin" ifadesini kullanmıştır. (Saral, 2016:22)

Macar basınında Türklerin savaşa girmesiyle ilgili bir diğer haber ise 16 Kasım 1914 tarihli *Pesti Napló* gazetesinde yer almış, iki ülke arasındaki ittifak üzerinde sekiz yıldan beri çalışıldığını yazmıştır. Gazetede, Türklerle ilgili oldukça hacimli bir haber yer almış, Budapeşte'de bulunan Türk elçisi Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) ile yapılan bir mülakat yayınlanmış, yayınlanan yazı da Ahmet Hikmet Türk-Macar dostluğuna değindikten sonra, Ruslara karşı ortak bir cephede yer almalarının stratejik öneminden bahsetmiştir. (Çolak, 2009:399)

Çolak'ın, Macar Askeri Tarih Arşiv belgelerinden aktardığına göre, iki ulusun askerleri arasındaki müttefiklik günlerinde sorunsuz geçtiği, "Turanlı kardeş"lerinin, Macarlara olan sempatisinden bahsetmektedir. On dokuzuncu yüzyılın yaratmış olduğu

tarihi ve kültürel atmosfer Türkleri, kardeş Macarlara karşı, diğer müttefiklerden farklı bir yaklaşım sergilemeye itmiştir. (Çolak,2009:400)

Birinci Dünya Savaşı sırasında iki millet arasındaki işbirliği, askeri alanda da kendi göstermiş, Avusturya-Macaristan askerleri Osmanlı cephelerinde savaştığı gibi, Osmanlı askerleri de Rusya'ya karşı Galiciya'da Avusturya-Macaristan saflarında savaşmıştır. Osmanlı askerleri ilk andan itibaren Monarşi karşısında savaşan Rus güçlerinin büyük kısmını durdurmakla kalmamış, aynı zamanda askerlerini Monarşi güçlerine yardım için savaşmak üzere de göndermiştir. (Szalai, 2010:595)

Çanakkale Savaşları'nın devam ettiği sırada bölgeye giden Macar gazeteci Béla Landauer, Alman komutan Liman Von Sanders'le yapmış olduğu görüşmede *"Benim düşüncelerim ilginizi çeker mi acaba? Yani İngilizler, Türklerin değerini bayağı küçümsemişler ki, şu on en ağmndon bunun cezasını çekiyorlar. En kötü durumlarda bile Balkan Savaşlarındaki Türk ordusuyla karşı karşıya geleceklerini sanmışlar herhalde. Farkını zaten görüyorlar. Ve fark sadece İngilizleri şaşırtmadı"*anılarında aktardığı bu ifadeler, Türklerin Çanakkale Savaşları'nda yazmış olduğu destanın o günlerinden habercisi olmuştur. Daha sonra Landauer o zamanlar albay rütbesinde olan Mustafa Kemal ile de bir görüşme yapmıştır. Mustafa Kemal ile aktardığı anekdotla da, Mustafa Kemal'in askeri dehasından bahsetmektedir. (Fodor,2014:85)

İki ülke arasındaki olumlu atmosfer sonucu, Budapeşte'nin ana caddelerinden birisi olan Müze Caddesi'nin ismi Aralık 1915'te Sultan Mehmet Caddesi olarak değiştirilmiştir. İstanbul'da Şişli'de bir caddeye ise Macar Kardeşler Caddesi adı verilmiştir. Macaristan, karşılıklı ilişkilerin her alanda geliştiği bir dönemde, 12 Ocak 1916'da çıkarılan ve 30 Mart 1916'da yürürlüğe giren 1916:VII. sayılı Kanun ile İslam dini Macaristan'da resmen tanınmış, Temmuz 1916'da 5.000 kron maaş ile İmam Abdüllatif efendi Müslümanların

imamı olarak göreve başlamıştır. (Szalai,2010:599-600) (Arşiv Belgelerine Göre, 2016:440)

Çanakkale Muharebelerinde Türklerin kazandıkları zaferde Macaristan'da yankı bulmuştur. (*Pesti Hírlap*, 1915:1) (*Pesti Napló*, 1915:6) Deniz zaferini kutlamak üzere 27 Mart 1915 gecesi Doktor Etienne (Istvan) Chambery'nin teşebbüsüyle Peşte Darülfünun öğrencilerinden oluşan bir heyet Şebenderlik önünden tezahürat yapmış, her fakülteden seçilen öğrenciler Osmanlı'nın Peşte'deki Başkonsolosu Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey'in makamına çıkarak tebrik etmişler; Peşte'deki Hilal-i Ahmer Komitesi'nin teşvikiyle aynı gece Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına Gambrius Lokantası'nda bir yemek tertip edilmiş Türk Kızılayı yararına 380 bin 804,09 korona tutarında yardım toplanmıştır. (Osmanlı Belgelerinde, 2013:184) (Çolak, 2009:402-403)

Avusturya-Macaristan güney cephesinde de Osmanlılara yardımı sürdürmüş, 1917'da Macar Milli Savunma Bakanlığı bir Macar topçu birliğini Osmanlı askeri birliklerine destek olması amacıyla Güney Filistin'e göndermiştir. Yüzbaşı Hauptmann Kodar'ın emri altında birlik, 1918 yılında, savaşın sonuna kadar bölgede kalmıştır. (Çolak,2009:403) Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı'ya yardım ve desteği sadece teknik ve askeri alanla sınırlı kalmamış, Rusya'daki esir kampında yer alan Türk askerlerine de bu ülkenin Kızılhaç vasıtasıyla yardımda bulunulmuştur. (Arşiv Belgelerine Göre, 2016:437) Ayrıca Avusturya-Macaristan ordusu tarafından Türk askerlerine hem sıhhiye hem de levazım birlikleri tarafından cephe gerisinde verilen görevler yerine getirilmiştir. (Çolak,2009:406)

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1918 yılında Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl, Osmanlı'nın başkentine bir ziyaret düzenlemiştir. 3,5 yıldır birlikte savaşan iki imparatorluk arasındaki bu ziyaret, müttefikler arasındaki dayanışmayı pekiştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. İmparator Karl, savaş devam ederken tahta geçmiş ve geçer geçmez İtilaf devletleriyle barış için görüşmelere başlamıştır, müttefikleri

arasında yarattığı hayal kırıklığını bir nebze de olsa azaltması açısından bu ziyaret önemlidir. (Öncü, 2013:73)

Avusturya-Macaristan ve Osmanlı'nın savaştaki müttefikliği, iktisadi alandaki ilişkileri üzerinde olumlu tesir yapmış, iki devlet ticari ilişkilerini daha da arttırmak amacıyla 1917 yılında yeni bir ticaret anlaşması imzalanması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede İstanbul'da yapılacak olan görüşmelere Osmanlı Devleti adına Maliye Nazırı Cavid Bey ve Hariciye Nezareti Umur-ı İdariye Müdür-i Umumisi Suad Bey'in katılması Heyet-i Vükela'ca kararlaştırılmış ve buna dair irade-i seniyye 20 Aralık 1917'de onaylanmıştır. (Ortak,2016:1315) Yapılan görüşmelerden sonra 12 Mart 1918 tarihinde Viyana'da Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında; Şehbenderlik Mukavelenamesi, Mevadd-ı Hukukiyede Himaye-i Adliye ve Devair-i Adliye Beyninde Muavenet-i Mütakabile Hakkında Mukavelename, İade-i Mücrimin Muahedenamesi ile Kuvve-i Müsellaha-i Berriye ve Bahriyeden Davete İcabet Etmeyenlerle Firarilerin Mütakabilen Teslimleri Hakkında Mukavelename imzalanmıştır. Meclis-i Mebusan ve Ayan'da aynen kabul edilen bu anlaşmaların teatisine ve tatbikine dair irade-i seniyye 8 Nisan 1918 tarihinde çıkmıştır. (Ortak, 2016:1315)

Dünya Savaşı öncesi Avusturya-Macaristan ile Osmanlı'nın politik ilişkileri yoğun olmamakla birlikte, ilişkiler kültürel ve ilmi sahada ki çalışmalarının sonuçlarının bir tezahürü şeklinde kendini göstermiştir. Yukarıda bahsedilen Türkoloji ve Turancılık fikri akımları etrafında gelişen ilişkiler savaş zamanında da devam etmiştir. Peşte konsolosu Ahmet Hikmet Bey ile Macar Turancılarının oldukça iyi bir ilişkisi olduğu bilinmektedir. (Oláh, 2012:71)

Savaşın başlamasıyla birlikte, Macar Turan Cemiyeti Başkanı Kont *Béla Széchenyi* tarafından Peşte konsolosu Ahmet Hikmet Bey aracılığıyla Türk Ocağı, Türk Yurdu ve Türk Bilgi Cemiyeti'ne mektuplar gönderilmiş, mektupta *Széchenyi* " *Beraber çarpıştığımız*

büyük savaşın başarıyla bitmesi ve tüm Turanlığa, büyük geçmişimiz yanında daha parlak gelecek bekleyen her alanda ortak büyük başarılar temennimizin ifadesiyle üç kardeş cemiyeti yürekten selamlarız.” dedikten sonra; “ Turan Cemiyeti bugünkü ciddi zamanlarda, barışın daha dingin günlerinde olduğu gibi tüm Türklük ve tüm Turanlık yararına kardeş Türk cemiyetleriyle omuz omuza beraber yorulmaya her daim memnuniyetle hazırdır” sözleriyle mektubunu tamamlamaktadır. Yine *Széchenyi*, Ahmet Hikmet Bey aracılığıyla , Osmanlı Padişahı V. Mehmet Reşat’a da gönderdiği bir mektup kaleme almıştır. Mektupta, “ Türk İmparatorluğu’nun şeref dolu yeniçağının bu anlamlı günlerinde Turan Cemiyetinin en samimi şans dileklerini ve memnuniyet dolu selamlarını, coşkun hislerimizle Türk Sultanı hükümeti huzurunda uygun şekilde tercüman olmanızı rica ederek, lütfen kabul ediniz!” sözleriyle başlamaktadır. (Tekinsoy, 2015:247-248)

Turan Cemiyeti’nin savaş devam ederken üstlendiği bir diğer misyon ise, Türk öğrencilerin Macaristan’da eğitim alma işini üstlenmesi olmuştur. 1916 yılında 186 öğrenci Macaristan’da eğitim görmüşlerdir. Bu öğrenciler ilerleyen dönemde iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesi ve Türkiye’deki Macar imajının güçlenmesini sağlamıştır. (Saral, 2016:24)

İki milletin silah arkadaşlığının yaratmış olduğu dostluk atmosferi Macar bilim dünyasında da kendini göstermiştir. Macaristan Başbakanı’nın teşvikiyle, 1907 yılında Macaristan Akademisi tarafından İstanbul’daki Macar tarihinin Osmanlı dönemi üzerinde incelemelerde bulunması için gönderilen ve yakalandığı bir hastalık sonucu İstanbul’da vefat eden Karácson Imre’nın çalışmaları 1914 senesi Aralık Macar hükümetinin teşvikiyle *Lajos Thallóczy* ve *Szekfű Gyula* tarafından “*Török-Magyar oklevéltár*” (Türk-Macar Belgeleri) hazırlanmıştır. (Szalai,2010:596) Yine 1915-1917 yıllarında *Takáts Sándor* tarafından üç ciltlik “*Rajzok a török vilagbol*” (Türk Aleminden Çizgiler) isimli eser, dünyadaki olumsuz Türk imajını yıkmak ve yüzyıllık Türk-Macar ilişkilerinin olumlu yönlerini görmek olarak açıklamıştır.

(Szalai,2010:596) Macar Kızılhaç'ın görevlendirmesiyle Palôczi Edgar tarafından 1916 yılında, II. Ferenc Rakosi ile Türkiye'ye sığınan daha sonra Fransa'ya giden ve baronluğa yükselen Macar asilzadesi Baron Frenc Tott'un anılarından yararlanılarak, Tott hakkında geniş bir monografisi hazırlanmıştır. (Szalai,2010:596)

I. Dünya Savaşı'ndaki Türk-Macar silah arkadaşlığı iki ülke arasındaki bilimsel faaliyetlere de katkı sunmuş, 1916 yılında Macar Krallığı, Din ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 9764/1916 sayılı kararnamesi ile devlet kurumu olarak "İstanbul Macar Bilim Enstitüsü" kurmuştur. (Arşiv Belgelerine Göre,2016:442) Enstitü, Turan Derneği tarafından, "*Turan halklarını Macaristan üzerinden eğitmeye çalışan*" bir takım Macar enstitüleri ve kuruluşları içinde sayılmaktadır. Enstitü Macarların ülke dışında açmış olduğu ilk enstitü olmuş ve daha sonra Viyana ve Roma'da açılacak olan enstitülere örnek teşkil etmiştir. Derneğin açılışı aynı zamanda Macar ve Türkler arasındaki diplomatik ilişkilerin tesisi için bir adım olarak da görülebilir. Savaş şartları dolayısıyla Enstitü yalnızca iki sene faaliyetlerini sürdürebilmiş, İtilaf devletlerinin baskısı nedeniyle 1918 yılında kapanan Enstitü, faal olduğu dönemde, iki ülke arasındaki ilişkilere katkı sunmuştur. (Oláh, 2012:72)

1916 yılında yine Macaristan İlimler Akademisi Peşte Başşehbenderi Ahmet Hikmet Bey vasıtasıyla Osmanlı Maarif Nezareti'ne Türk-Macar ilişkileri ve Turani kavimlerle ilgili bir takım yayınlar göndermişlerdir. Ahmet Hikmet Bey Maarif Nezareti'ne gönderdiği evrakta, "*.. şu sıralarda ortak menfaatlerden dolayı göstermiş oldukları dostluğun yeni bir örneği olan bu kıymetli hediyeler..*" şeklinde ifade etmektedir. Maarif Nezareti de, İlimler Akademisi'nden gelen bu yayınlara karşılık, Divan-ı Lügat-ı Türk, Milli Tettebbular Mecmuası ve Aşık Paşazade isimli eserleri teşekkür mayetinde göndermiştir.(Arşiv Belgelerine Göre, 2016:429)

Miklós Bánffy, Pál Teleki oluşan bir Turancı heyet, İstanbul'u ziyaret ederek burada bir nevi silah arkadaşlığı derneği

konumundaki Türk-Macar Dostluk Cemiyeti'ni 1916 yılında kurmuşlar, bu cemiyetin Macaristan'daki kardeş kuruluşu ise 1917'de Béla Széchenyi'nin başkanlığında faaliyetlerine başlamıştır. (Saral, 2016:25)(Oláh, 2012:73)

I. Dünya Savaşı ve sonucundaki gelişmeler tüm dünyada olduğu gibi Türk ve Macarların tarihinde de yeni bir dönem başlatmıştır. Yirminci yüzyıl modern dünya tarihine şekil veren Paris Barış Konferansı'nda mağlup devletlerle müzakereye hiç lüzum görmeyen galip devletlerin yapmış olduğu toplantılarla barış antlaşmaları oluşturulmuştur.(Gürün, 1986:87) Trianon ve Sevr antlaşmaları, Versailles'ten bir yıl, mütarekelerden ise neredeyse iki yıl sonra imzalanmıştır.

Trianon'un gecikmesinin nedeni, mütarekeden sonra kurulmuş olan Károlyi hükümetine karşı ülkede komünistler tarafından çıkan ayaklanmayla *Béla Kun* önderliğinde yeni bir hükümet kurulmuş, bu komünist rejim ise Romanya ve Çekoslovakya'nın ortak hareketiyle tasfiye edilmiştir. Sevr'in gecikmesinin nedeni ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi daha savaş devam ederken yapılması müttefiklerin Osmanlıyla barışın en çabuk ve en kolay şekilde olacağı düşüncesine sevk etmiştir. Diğer yandan savaş içindeki gizli anlaşmaların birbiriyle çelişki halinde olması, diğer taraftan savaş sonunda müttefik devlet arasında ortaya çıkan menfaat çatışmaları durumu zorlaştırmıştır. ABD Başkanı Wilson'unda on dört maddeyle müdahil olup, arazi ilhaki yerine, dolaylı ilhak sayılabilecek manda sistemine geçilmesi, mandater devletler ve manda altına alınacak bölgelerin tespitinde çıkan güçlüklerle barış antlaşması gecikmiştir. (Molnár,2009:251-252)

Türkler ve Macarlar sunulan barış antlaşmalarını ilk etapta kabul etmemişler. Macar delegasyonu 10-12 Mayıs tarihleri arasında antlaşmayı reddetme olasılığını tartışmışlar, ancak bunun boşa bir çaba ve tehlikeli sonuçlar doğuracağı düşüncesiyle, Agnost *Bénaerd* ve Alfred Drosche Lazar'ı 31 Mayıs'ta Fransa'ya imza için göndermişler ve 4 Haziran 1920'de kabul ederek imza etmişlerdir.

(Molnár,2009:262) Sevr ise, 11 Mayıs 1920’de eski sadrazamlardan Tevfik Paşa’ya bildirilmiş, Tevfik Paşa’nın bu koşullarda bir antlaşmayı kabul etmeyeceklerini bildirip, görüşmelerden çekilmiştir.(Olca,1980:LXIX) Osmanlı heyetinin bu tavrından sonra, Yunan kuvvetleri, Batı Anadolu’dan saldırıya geçmişler ve Balıkesir, Bursa ve Uşak’ı işgal etmişlerdir. Bu işgal üzerine Tevfik Paşa görevden alınarak, baş delege olarak Sadrazam Damat Ferit Paşa göreve getirilmiştir. (Gürün, 1986:91) Damat Ferit’te antlaşmayı imzalama konusunda tereddütle yaklaşmışsa da Sultan Vahdettin’le birlikte antlaşmayı kabul etmişlerdir. Sevr, antlaşması imzalanmışsa da ne Osmanlı ne Ankara’daki Türk hükümeti antlaşmayı onaylayıp yürürlüğe koymamıştır. Ancak Macarlar, antlaşma imzalandıktan sonra meclislerinde onaylayarak, yürürlüğe koymuşlardır.

Sevres de Trianon’da da mağlup devleti daha da zayıflatmayı amaçladığından ötürü oldukça uzun bir antlaşma metni hazırlanmıştır. Birinci bölümleri, diğer bütün antlaşmalarda olduğu gibi Milletler Cemiyeti Misakı’na ayrılmıştır. Trianon bundan başka on üç, Sevr ise 12 maddeden oluşmaktadır. (Gürün, 1986:87,96) Antlaşmaları genel anlamdan incelemek, Sevr her ne kadar geçerli olmasa da, İtilaf devletlerinin planlarını göstermesi bakımından önemlidir.

14 bölüm ve 364 maddeden oluşan Trianon Antlaşması’nın 27 ila 35 maddeleri yeni Macaristan’ın sınırlarını belirlemiş, 282 bin km’den 92 bin km’ye sınırlar düşürülmüş (Molnár,2009:262), Romanya Erdel, Beserabya, Crisana ve Bukoniva’yı almış, Banat bölünerek bir kısmı Romanya bir kısmı yeni Yugoslav devletinin olmuştur. Trianon’la en fazla toprak kazanımı Romanya’nın olmuş, Romanya, savaş sonunda Macaristan’ın çizilen sınırlarından daha fazla toprak bırakılmıştır. Kuzeyde Slovakya ve Alt Karpatların Rutanya’sı Çekoslovakya’ya bırakılmıştır. Fimume ya da Rijeka olarak adlandırılan ve Macarların tek limanı olan şehir ise İtalyan’lara bırakılarak, Macaristan’ın deniz ile bağlantısı kesilmiştir. (Várdy, 1983:21) Macar nüfusunun neredeyse yarısı,

yeni Macaristan'ın sınır bölgelerinde, herhangi bir milletle karışmadan yaşamaya başlamıştır. (Frank,1995:228) (Molnár, 2009:262) Yeni sınırlarla birlikte Macaristan'dan tahıl ambarı olarak nitelendirilebilecek tarım arazilerini, demir yollarını, ormanları, kömür, demir ve bakır madenlerini, su kaynaklarının yarısından fazlasıyla, altın ve gümüş madenlerinin hepsi alınmıştır. Diğer maddeleri konumuz gereği burada incelememekle beraber, Trianon Antlaşması'nın da Versay'da imzalanan tüm antlaşmalar gibi savaşı adaletsiz bir biçimde sonlandırdığı, Macaristan'ın aleyhine İtilaf devletlerinin lehine çözümlenmiştir. (Várdy, 1983:21)

Osmanlı hükümetinin uzun münazaralar sonucunda Ağustos 1920 yılında kabul ettiği Sevr Antlaşması, 433 madde ve 13 bölümden oluşmaktadır. (Gürün, 1986:93) Birinci bölüm Sevr'de de, Milletler Cemiyeti Misakı'na ayrılmıştır. Sevr'de de 27 ila 35 maddelerde sınırlar tespit edilmiştir. 36. Maddeyle İstanbul başkent olarak sultana bırakılmış, 37-61 maddelerde boğazlarla ilgilidir.

Sevr ile İstanbul'daki Osmanlı hükümdarlığı devam ediyor ama boğazların kontrolü Osmanlı Hükümeti'nin azınlıkla temsil edeceği uluslararası bir komisyona veriliyordu, İzmir'le çevresi gelecek beş yıl süresince Yunanistan tarafından yönetilecek ve mahalli bir meclisin vereceği kararla daha sonra Yunanistan'a bağlanacaktı. Doğu Trakya Yunanistan'a bırakılıyordu. Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'i kapsayan Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kuruluyordu. İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerden oluşan bir komisyon Kürtlere, muhtemelen tam bağımsızlığa varacak olan bir 'yerel özerklik' planı hazırlıyordu. Bu anlaşma Arap Prenslükleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasını öngörüyordu ki, Türk milliyetçileri de bunu büyük ölçüde onaylamışlardı. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın kendi aralarında imzaladıkları bir antlaşmayla İtalya'ya Güney Anadolu'da, Fransa'ya Kilikya'da nüfuz bölgeleri tanımlamışlardı. Bu antlaşmaya göre geleceğin Türk devleti İstanbul'la Orta ve Kuzey Anadolu'ya sıkıştırılıyor, ekonomik bağımsızlığı elinden alınıyordu.

Trianon ve Sevr ile karşılaştırıldığında, her iki antlaşmanın temel motifleri, savaş sonrası diğer barış antlaşmalarıyla aynı mantık üzerine inşa edilmiştir. Sevr’le Türklere, Trianonla Macarlara ya da Versailles ile Almanlara uygulanandan daha ağır bir antlaşma sunulmuş, diğer devletlere sınırları ya da yaptırımları ağır da olsa yaşama şansı verilirken, Türklere yaşama imkânı dahi verilmemiştir. İki barış antlaşmasının arasındaki en temel farklılık, Sevr’in tasdik edilmeyerek, yürürlüğe girmemiş olmasıdır. Trianon ve Sevr Antlaşmaları’nın benzeşen yönü Macar ve Türk uluslarının uluslararası siyasette manevra güçlerinin azaltılmak istenmesidir. (Saral, 2016:41)

Macarların deyimiyle “Tarihi Macaristan”ın (*Történelmi Magyarorszag*) gerek coğrafi, gerek ekonomik, gerekse etnik bakımdan bütünlük gösteren, Macar tarihsel geleneklerinin temelini oluşturan toprak parçaları ve kentlerin İtilaf Devlet’leri eliyle kimisi yapay olarak oluşturulan komşu devletlerin yönetimine bırakılarak bir oldubitti yaşanması Macarları, aslında kökleri geçmiş yüzyıllara uzanan ve aralarında din kardeşliği ve batı kültürünün ortak değerlerini paylaşmanın getirdiği görece dayanışma sonucu Macar kamuoyunda büyük ölçüde unutulmaya yüz tutmuş güvensizlik duygusunun yeniden su yüzüne çıkmasına yol açmıştır. (Frank, 1995:229)

Macarlar, binlerce yıl önce Ural dağlarının yakınında ki yurtlarını terk ederek 896’da bugünkü yurtlarına yerleşmiş, Batı kültürünün bir parçası olmak için 1001 yılında Kral Istvan’ın Papa elinden giydiği taçla Hıristiyan Macar devletini resmen kurmuş ve yüzyıllar boyunca da Avrupa devletlerini yöneten hanedanlarla akrabalık bağları kurarak, Avrupa’ya doğudan gelen saldırıları ön safta göğüsleyerek Batı Avrupa Hıristiyan devletlerine adeta kalkan görevi görmüşlerdir. Fakat Macarlar gerek Mohaç yenilgisi ve sonrasında, gerek Thököly ve *II. Ferenc Rákóczi* gerekse 1848 Özgürlük Savaşı’nın ardından yaşanan sığınmacılar sorununda, Batılı devletleri yanlarında görememişlerdir. Trianonla su yüzüne çıkan bu güvensizlik, Macarları doğulu kardeşleri Türklere

yakınlaştırmış, Trianon benzeri bir antlaşma olan Sevr'i, Türklerin parçalayarak atması Macarlara bir umut olmuştur.

Millî Mücadele Dönemi Türk-Macar İlişkileri

Türkler ile Macarların I. Dünya Savaşı'ndan sonraki durumları birçok açıdan benzerlik göstermektedir. Her iki ulusta savaştan kurtulmuş fakat her iki ulusun toprakları da muzaffer güçler tarafından bölme ve işgal hareketiyle karşı karşıya kalmış, savaş sonunda galip devletler tarafından hazırlanan ağır şartlar içeren, ülkelerini parçalayan barış antlaşmaları imza için dayatılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlıyla imzalanan Mondros Mütarekesinin 23. maddesinin "Osmanlı Hükümeti Merkezi Hükümetlerle münasebeti kesecektir" hükmü gereğince savaşın mağlup müttefikleri olan Türk ve Macarlar arasındaki ilişki 31 Ekim 1918 tarihinde kesilmiştir. (Gürün, 1986:214) Bu tarihten sonra, Macarların Türkler ile ilişkileri Hollanda'nın İstanbul'daki konsolosluğu üzerinden devam ettirirken, Peşte'de bulunan Osmanlı Başşehbenderliği ise Başşehbender olan Ahmet Müfit bey İstanbul'a dönmüşse de kapatılmamış, temsilcilikte kâtip Cevat Osman ve kançılar olarak Enis Behiç görevlerine devam etmişlerdir. (Saral, 2016: 139)

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Macaristan ile Türkiye arasında dış politika da bazı benzerlikler, yakınlıklar ve paralellikler saptamak mümkündür. Her iki devlet de kendilerine zorla kabul ettirilen barış antlaşmalarını temelde haksız bulmuş ve reddetmiş, dış politikalarının merkezine revizyonizmi koymuştur. Türk Millî Mücadelesi, varmak istediği sınırlar rasyonel ve gerçekçi olan, bu dönemde revizyonist bir dış politika takip etmiştir. Türklerin takip etmiş olduğu bu kararlı dış politika, Macarlarda Trianon'un yaratmış olduğu karamsar atmosferde rol model olmuştur. Macar Turan Derneğinin aktif bir üyesi olan ve derneğin desteğiyle 1913 yılında Anadolu'ya bir gezi yapan Béla Horváth, 1928 tarihinde Macaristan'da yayınlanan gezi notlarındaki Türk Kurtuluş Savaşı hakkındaki yazdıkları buna bir örnektir, "... *Dünya*

Savaşı'nın son derece şanssız bir şekilde sonuçlanmasının ardından Anadolu'da olup bitenler ve Türklerin hayranlıkla izlenen bağımsızlık savaşı, onları bütün dünyada haklı olarak ilgi odağı haline getirmiştir.” (Horváth,1996:1) Triannon ve Sevr antlaşmalarının benzerliği Macarları, Türklerin vermiş olduğu bu savaşa karşı büyük bir sempati toplamış ve onları Türklerin milli savaşını desteklemeye itmiştir.

Trianon ile 10 milyonluk bir küçük devlet haline getirilen Macaristan'da hem Macar liderler hem de halkın büyük bir çoğunluğu rövanşist duygularla, kaybedilen toprakların yeniden kazanılmasını dış politikanın temel hedefi olması gerektiği konusunda hemfikir yapmış, (Frank, 1999:229) bu gaye de Macaristan'ın bu dönemdeki diplomatik girişimlerinin arkasındaki itici güç olmuştur. Türkler bu dönemde Macarlar için tek potansiyel ortaklık kurabilecekleri devlet olması sebebiyle Macarlar için son derece önemli olmuş, Türkiye ve Macaristan'ın Millî Mücadele dönemindeki ilişkileri, bu gelişmeler etrafında değerlendirilmelidir.

Millî Mücadele döneminde, iki millet arasındaki ilişkilerin gelişiminde Macar Turancılarının ve Turan Cemiyetinin rolü büyüktür. İki dünya savaşı arası dönemde neredeyse tüm Macar Başbakanları Turancı olduğu görülmektedir. (Tóth, 2009:40) Siyasî bir içeriğe sahip olan Macar Turancıları, Türkiye'yi kendi ülkeleriyle siyasî olarak kader birliği yapabileceği bir memleket olarak görmüşler, bu nedenle Türklerin vermiş olduğu mücadeleyi yakından ve dikkatlice izlemişler, Türklerle ilişki kurmanın yollarını aramışlardır. Macarlar, güçlü bir lidere sahip olamadıkları için Trianon'la kendilerine çizilen kadere razı olmak zorunda kaldıkları fikrine sahip olmuşlar, bu düşünce Macarları Mustafa Kemal'e olan hayranlıklarına neden olmuş ve Mustafa Kemal'i yakından takip etmeye yöneltmiştir. Macar Turancılarına göre Mustafa Kemal, Türk milletinin ruhunu atalardan kalma Turanlı dehasını anlamış ve buna göre harekete geçmiş, önce ulusal bilinci inşa etmiş, sonra askeri direnişin başarı ümidini uyandırmıştır. Macar Turancıları, Türklerin Millî Mücadelesini kendileri için bir yol gösterici olarak

görmüşlerdir. Derneğin resmi yayın organı olan Turan dergisinde 1922 yılında yayılan yazıda bunun izlerini görmek mümkündür: (Çolak,2011b:95)

“ Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarıyla Türk milletinin eski parlak şanı tekrar açılıyor. Küçük Asya'dan bize doğru yayılan taze ve yüreklendirici esintiyi hissediyoruz. Kıyasıya tedirgin edilmiş, eziyet edilmiş, aşağılanmış soylu milletin uzun, acı rüyadan uyanışını hissediyoruz. Hakkında en yakın zamana dek, son zamanlarda da karalayıcı olarak görüş açıklamamızın son haddine kadar varan haksız, küçük düşürmenin serbest olduğu bu kardeş milletin vaktiyle güçlü, efendi, soylu düşünceli olduğunu hissediyoruz.

Seni gönülden selamlıyoruz! Şanlı, muzaffer Başkumandan ve güçlü devlet adamı!.. Bugün hazin, mahzun köleliğimizi seninle hissediyoruz. Yiğit örneğinden güç alıyoruz. Umudumuz kırılmıyor. Çünkü en karanlık geceden sonra, parlayan bereketli gününde gelip çatacağımızı biliyoruz.”

Turan düşüncesinin Macar aydınlar ve devlet nezdinde kurtarıcı bir akım olarak görülmesi sonucu savaş sonrası dönemde ülkede bir çok Turan düşünce merkezli birçok dernek kurulmasına yol açmıştır. Bu dönemde kurulan ÉME, EKSZ, MOVE bu derneklerden en bilinenleridir. (Oláh, 2018:30) Bu derneklerden savaş sonrası dönemde ülke genelinde de oldukça aktif ve etkin rol olan MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület-Macar Milli Savunma Derneği), 1920'li yıllarda Anadolu'daki hareketle iletişim halinde olmuş ve Türk ordusuna istihkam subayı ve askeri teknik konularında en iyi mühendis ve ustabaşlarını göndererek destek vermeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. (Namal, 2013:52)

Millî Mücadele döneminde Macaristan'da yaşayan ve Macar Turancılarıyla da aktif iletişimde olan Türklerin de Türk-Macar ilişkilerine katkıları olmuştur. Macaristan'da yaşayan Abdülatif Efendi I. Dünya Savaşı ve sonrasında iki ülkenin ilişkilerinde oldukça önemli rol oynayan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. (Oláh,2012:71) Osmanlı döneminde Macaristan'daki Müslümanlara imamlık için 1909'da Bosna-Hersek'ten Budapeşte'ye gelen (Szalai, 2010:595) ve ölümüne kadar orada kalan Abdülatif Efendi'nin

Macaristan'daki faaliyetleri, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında, savaşın haklılığını Macar kamuoyuna anlatabilmek üzerine yoğunlaşmıştır. Abdülatif Efendi'nin Anadolu'daki mücadeleyi desteklemesi de Ankara'yla olan temasına da işaret etmektedir. Abdülatif Efendi aynı zamanda Budapeşte'deki Turan derneğinin de aktif bir üyesi olmuş ve Ağustos 1921'de kurulan Turan Haber Ajansı'nın Türk seksiyonun kısa süre içinde faaliyete geçmesinde de katkısı sağlamıştır. 1920'de Sandar Petöfi'yi anmak için düzenlenen toplantıda Turan Cemiyeti başkanının konuşmasının ardından, Türkler adına söz alan Abdülatif Efendi'nin Macarca yaptığı konuşma gayet etkileyicidir:

“Sadece özgürlük mücadelesi başkalarının denediği yollardan geçmeyen bir ulus olan biz Türkler için değil, dünyanın özgürlüğü seven tüm ulusları için Petöfi en saf ve en içten özgürlük simgesi olmuştur. Eğer Petöfi'nin ruhu son yıllarda bizim ülkemizde verilen büyük kavgayı görüyorsa, biz Türk kardeşleriyle gurur duyacaktır. Çünkü O'nun özgürlük için yanıp tutuşan ruhu Anadolu'da şimdi kendisi gibi bir özgürlük şairiyle karşılaştı: O kişi kahramanlık destanını kılıcıyla yazan ve Türk ulusunun özgürlük aşkını kanıtlayan Mustafa Kemal Paşa'dır.”.

Macaristan'da Millî Mücadeleye olan ilgi Macar basınına da yansımış, daha 1920'lerden itibaren Anadolu'daki direniş ile ilgili haberler yer almaya başlamıştır. (*Szeged és Vidéke*, 1920:1) ilk dönem haberler İtilaf devletlerinin yapmış oldukları propagandaların etkisi altında kaldığı görülmektedir. Buna bir örnek, *Népszava* isimli gazetenin, 4 Mart 1920 tarihli haberidir. Haberde Türklerin artık, Türk nüfusunun yoğun olmadığı bölgeleri yönetemeyeceklerinden ve Türk topraklarının İstanbul ve Anadolu ile sınırlandırılacağından ve İtilaf Devletlerinin amacının ülkeyi bölmek olmadığı bunun aksine Türk olmayan nüfusun haklarını koruduğu yöndedir. (*Népszava*, 1920:4) ilerleyen süreçte, Macar basınında Mustafa Kemal artık hakim bir aktör ve Anadolu'daki “milliyetçi direniş lideri” sıfatıyla, haberlerde yer bulmuştur. (Aksel, 2018:62) 1920 yılında Anadolu'daki mücadelenin ne kadar güçlü olduğu fark edilmiş, Trakya ve İzmir'deki işgal konusunda Türklerin

kesin tavrı kabul edilerek, işgali konusunda taviz vermeyecekleri haberlerde yer almaya başlamıştır. (Aksel, 2018:62)

Osmanlı'yla barış için toplanan San Remo konferansı da Macar basınında yerini almıştır. Galip devletlerin Osmanlı Devletini parçalama ısrarının sonucu olan anlaşmaların, Aksel'in ifadesiyle milliyetçiler tarafından "boş bir kâğıt" olarak görüldüğü, milliyetçilerin kızdırılırsa İslam fanatizmini harekete geçirebilecekleri söylenmektedir. Mustafa Kemal'in İtilaf devletlerine karşı meydan okur tavrı güçlendikçe, Macar basının da, "boş bir kağıt" ifadesinde olduğu gibi gerçek refleksleri, destek tutumları haberlere sızmaya başlar. (Aksel, 2018:62)

Millî Mücadele'nin Macarlar için ne kadar büyük bir umut ışığı olduğu, 1921 yılında Macaristan Darüfunun ve Mekteb-i Aliye gençlerinin Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu mektupla anlaşılmaktadır. Macar gençleri üzerinde büyük bir tesir bırakan Mustafa Kemal ve hareketi Macarlar tarafından nasıl bir ilgiyle izlendiğini gösteren güzel bir örnektir. (Namal, 2013:54) Mustafa Kemal'de Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra, 1923 Nisan ayında gönderdiği bir mektupla Macar gençlerine teşekkür etmiştir. (Namal, 2013:55)

1921 yılına doğru artık Türkler Macar basının başlıklarda nesne konumunda değil, savaşan özne olarak yer almış, akışı tersine çeviren "yiğit kardeşler"e dönüşmüşlerdir. (Aksel, 2018:63) 1921 baharında "Kemalist" ifadesi de Macar basınında yerini almıştır. (Aksel, 2018:64) 1922 yılında Anadolu'da Türk ve Yunan orduları arasındaki sert esen savaş rüzgarları Macar basını da bu süreçte Türk-Yunan gerilimine yoğunlaşmıştır. Basında yer alan haberlerde, Türk merkezli aktarım yapıldığı görülmektedir. (Aksel, 2018:65) Türklerin, Yunan ordusu karşısındaki zaferleri, Macar basınında "Türk Yiğitleri", "Türk Kardeşlerimiz", "Yarım Milyon Yiğidiyle Kemal Paşa" şeklinde ifadelerle yer almıştır. (Aksel, 2018:66)

Macar Turancıları, Avrupa’da Türklere yönelik oluşturulmak istenen olumsuz ve haksız algıyı kırmak için 1921 tarihinde Turan Ajansı’nı kurmuşlardır. Yine eski Macar siyasetçilerden Kont Gyula Andrassy maddi destekleriyle *Magyarság* adlı çıkan günlük gazete, Millî Mücadelenin ortasında Türkiye’ye muhabirlerini göndererek, Macar kamuoyunda Anadolu’daki mücadeleye ilişkin diğer gazetelerinkine oranla göreceli olarak daha nesnel haberler ulaştırmaya başlamışlardır. Ünlü Türkolog Rásonyi, bu durumu şu tümceleri kaleme almıştır: “.. yere serilen ve ülkesi üçte bire inen Macar ulusunun geleceği için de bir umut kıvılcımı teşkil ediyordu.” (Rásonyi, 1981:79)

Türk Millî Mücadelesi’nin 26 Ağustos 1922 ile birlikte açıkça ortaya çıkan başarı belirtileri somutlaştıkça, Macar basınına da Türklerin başarıları yansımaya başlamıştır. Macar *Mgyarság* gazetesinin 6 Eylül 1922 tarihli “ Hasta Adam” başlıklı haberindeki hem Türklerin başarılarını hem de Macarların Millî Mücadele hakkındaki genel bakış açısını yansıtmaya bakımından buraya alıyoruz (*Magyarság*,1922:1):

“Bundan tam bir yıl önce, Avrupa basını, Küçük Asya’daki baş döndürücü havalarda uçan, Yunan başarılarını Yunan savaş tebliğlerinden öğreniyorlardı. Yunan Genel Kurmayı her gün gibi yeni yeni zafer haberleri yolluyordu. Anadolu’daki Türk ordusunu çembere almışlar, tümüyle esir etmişler, tepelemişler, dağıtmışlar, sularla boğmuşlar ve daha başka seçme acımasızlıklarla yok etmişler. Bir gün içinde gerçekleştirilen yüz elli kilometrelik Yunan ilerleyişlerine dair masal haberler geliyordu. Öyle ya Sevres, Trianon gibi diğer ayrıcalıklı yerlerde yapılan ve dünyayı mutluluğa boğan barışa saygıda kusur etmeyen bir halkın sonu budur işte! Biz tüm Macar basını olarak kamuoyunu Yunan fantezilerine inanmamaları için ikaz ettik. Bu görüşümüzü sonuçlar doğruladı... hasta adam yorgun kolunu kaldırdı ve mukaddes sayılan barış antlaşmasının temeline, parçalanması için bir darbe indiriverdi. İtilaf devletlerinin diplomasisinin, barış anlaşmalarının bütünlüğüne dair anlattığı masal gerçekse diğerinin de yıkılması gerekir. Sevres yıkıldıysa Trianon da geçerliliğini yitirmiş demektir.”

Türklerin her başarısı Macarlar için umut ışığının güçlenmesi anlamına gelmiştir. Macar Resmi Haber Ajansı MTI (Magyar Távirati Irado) 1922 Kasımında Kral Naibi Miklós Horthy"ın Çekoslovakya sınıra yakın yaptığı bir gezide konuşmasında, Macaristan'dan Trianon ile koparılmış bütün toprakların, tekrar birleşme zamanının geldiğini, Macarların düşmanları kovarak tekrar özgürleşeceğinden bahsettiği yazısında, Türk İstiklal harbinden bahsediyordu. Türkler bu konuda en güzel örnek, ülkelerini kurtarmak ve tüm düşmanları kovmak için silahlı mücadeleye giriştiler. (Kovacs, 2018:35) Macar Kral Naibi Miklós Horthy'in bu sözleri, Macarların Türk Millî Mücadelesini, Trianon zincirlerinden kurtulmak için büyük bir gıpta ile izlendiğinin işaretidir.

Türklerin başarıları arttıkça Macar medyasında da Türklere karşı olan ilginin arttığı ve ortak geçmişin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Türklerle beraber düştükleri "yenilgi girdabında", "Turan efsanesi ortaklığına dayanarak her zaman kardeş bildikleri Türklerin başarısını gıptayla izlediklerini, aynı safta olabilmeyi dilediklerine dair 'sancılı bir iç çekişle' isyan ettiklerini, kaybedenler içinde yalnızca Türklerin "ayakta kalma isteği" taşıdığı ifadeleri yer almıştır. (Aksel, 2018:67)

Türk-Macar diplomatik ilişkileri, 1924 yılına kadar resmi olarak kurulamadığında, bu dönemde iki millet arasındaki siyasî ilişkiler, Sofya ve Roma'daki Türk ve Macar diplomatlar kanalıyla yürütülmüştür. Böylece Türkiye'de başlayan Millî Mücadele esnasında İstanbul ve Anadolu'da yaşanan siyasî ve ekonomik gelişmelerden Macaristan böylece haberdar olmuştur. Aralık 1922-Ekim 1924 tarihleri arasında diplomatik ilişkiler Roma ve Sofya'daki temsilcilikler üzerinden yürütülmüştür. *Macar* hükümeti Savunma Bakanlığı'ndan Binbaşı Ruszkay (Ranzenberger) Jenó'yü ilişkileri tesis etmek için görevlendirilmiş olan Ruszkay'ın, Ankara 1 kod adıyla ve Ticaret Ataşesi sıfatıyla rol aldığı görülmektedir. Türk hükümetinin Roma'daki temsilcisi olan Celaeddin Arif Bey, Macaristan'ın Roma maslahatgüzarı Márffy Mantuano ve Sofya

maslahatgüzarı Sándor Kiss ile irtibatta olmuş, Ruszkay Jenő ile görüşmelerde bulunmuştur. (Kövecsi,2018:35) (Saral,2016:141)

Ruszkay Jenő, Türkiye'nin Roma elçisi Celaleddin Bey ile yaptığı görüşmeden sonra temin ettiği gerekli belgelerle Türkiye Aralık 1923 tarihinde gelmiş, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki millet arasındaki ilk diplomatik temas olmuştur. Bu sırada İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'ne katılan Ruszkay ilk defa da Mustafa Kemal'le bu sırada, 15 Şubat'ta bir araya gelmiştir. Görüşmelerinde Kral Naibi Miklós Horthy'in "*Macar milletinin kardeşliği ve Türk zaferinden duydukları coşku*" içeren mesajını ilettikten sonra görüşmeye geçmiş (Kövecsi, 2018:35) Jenő Ankara hükümeti ile ilişki kurmaya başlamış, çeşitli Türk yetkililerle birtakım görüşmeler yapmıştır. Bu dönemde ileride Ankara'da kurulacak olan Macaristan elçiliğinin kurulma hazırlığında yapılmıştır. (Kövecsi, 2018:35) Saral,2016:141)

Macaristan'ın eski başbakanlarından *István Friedrich* 23 Mart 1923'te Türkiye'ye gelerek, Afyon'da Mustafa Kemal ile görüşerek kendisi ve Macar halkı adına bir kılış taltif etmiş, Atatürk'te kendisine ve Macar milleti için imzaladığı iki fotoğrafını hediye etmiştir. Türk ve Macarların yoğun diplomasi trafiğinin önemli şahidi olan, Friedrich'in tamamen kuşatılmış Türkiye hakkında şöyle der; " Bu zor durumdan kendilerini kurtaracak bir kahraman bulurlar". Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere başarılı bir lidere sahip olmak, Mustafa Kemal imgesi, Macarlar için kurtuluşun anahtarı ve hayranlık duyulan mimarıdır. (Aksel, 2018:73) Friedrich'in Atatürk ile bu görüşmesi, Macar A Nép gazetesinde yayınlanmış ve buradaki haberde Friedrich'in Atatürk'ün mesajına yer verilmiştir:

"Müteşekkir Türk kardeşin kalbiyle teşekkür ederim. Mazlum ve esaret altında kalmış zavallı Macar kardeşlerimizin zor günlerinde de sempatisiyle bize sadık kalması, beni son derece duygulandırıyor. Kılıcı gururla taşıyacağım. Çünkü o Macar halkı açısından, özgürlük için sonsuz çilelerle, yorulmaksızın mücadele eden Türk halkının takdir edilmesi anlamına gelir. Türk halkı karşılık olarak sadece Macarların da aynı yolda, kurtuluş yolunda, bizleri bir an önce takip etmelerini dileyebilir. Şayet Macarlar ve

Türkler birleşirse, şayet ırk kardeşliği bağlılığı ile birbirine bağlanırsa o zaman bugünkü durumu her ne olursa, bakınız, çok geçmeden geleceğin oluşumunda bu dostluk önemli etken hale gelir.” (Çolak, 2013:73)

Büyük Taarruz harekâtının zaferle sonuçlanmasının ardından, Macar Meclisi, 5 Kasım 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir iftihar kılıcı hediye etme kararı almıştır. Mustafa Kemal Paşa, kararı sevinçle karşılamış ve Macar Meclisi'ne hitaben bir teşekkür mektubu yazmıştır. (Sara1,2012:148)Türk Millî Mücadelesinin başarıya ulaşıp 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Mustafa Kemal, Macar Parlamentosu'nda okunmak üzere ilettiği mesajda şöyle demektedir; *“Biliyorum ki Macarlar haksız yere eziyet çekmekte. Özgürlüğe er geç kavuşacaklarını bildirmek isterim. Macar halkına bu yolda başarılar diliyorum.”* Kemal Paşa'nın mesajı coşkuyla karşılanmıştır. (Aksel, 2018:73)

Millî Mücadele döneminde Türk halkının “kardeş” Macarlara bakişını yansıtan en güzel örnek ise, azalan nüfus sorununa çözüm arayışları sırasında yaşanmıştır. 1912'den 1922'ye kadar özgürlüğü uğruna aralıksız çarpışan Türk insanı çok büyük kayıplar vermiş, bu durumda Anadolu'da nüfusun ciddi oranda azalmasıyla sonuçlanmıştır. Lozan Konferansı devam ederken, azalan nüfusa aranan çözüm arayışlarında, İkdam Gazetesi İmtiyaz Sahibi Ahmet Cevdet Bey'den, Macaristan'da arazi sahibi olmayan Macar köylülerinin Anadolu'ya yerleştirilmesi fikri ileri sürülmüştür:

“bunlarla aynı cinsteyiz. Halis Macarların bize çok muhabbetleri vardır. Macaristan merkezi Avrupa'da en ileri memleketlerden biridir. Yugoslavlar, Romenler Macarlara göre pek geridir. Macarlar özellikle zirai teşkilat hususunda ileri gitmiş bir millettir. Ben Anadolu'ya lazım olan fen memurlarının tamamını Macarlardan seçerim”.(Mutlu, 2013:192)

Yine gazetedeki yazılarından anlaşıldığına göre Macarlarla dostluk yapan Cevdet Bey'in, ismini vermeyen bir Macar arkadaşının, Türk milletinin alicenaplığına vurgu yaptıktan sonra, din farkı olmasa ülkesindeki çiftçilerin Türk topraklarına gelmek

suretiyle modern zirai teknikleri öğretebilecekleri, “*şüphesiz ki, meydana büyük bir millet çıkarırsınız*” sözlerini aktarmıştır. (Mutlu,2013:195)

Lozan’ın imzalanmasından sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni ilk tanıyan ülkelerden olan ve Türkiye Cumhuriyeti adıyla ilk dostluk antlaşması Macarlarla 18 Aralık 1923 tarihinde imza edilmiştir. Türkiye, Lozan Antlaşması’nın imza edilmesinden sonra, İngiltere ve Fransa gibi Batının iki hakim gücüyle yaşadığı sorunlar, Türkiye’yi Batılı devletlerle ilişki kurmada bazı sorunlar yaratmıştır. Oysa yeni kurulan Türkiye’nin diplomatik ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye ihtiyacı vardır ve böylece hem köklü ilişkileri olan dost Macar halkı ve eski müttefiki Macaristan’da Türkiye tarafından seçilmiştir. Bu dostluk antlaşmasının Macarlar için önemi ise, Trianon’un getirmiş olduğu atmosferde, dış politikasındaki yalnızlıktan kurtulmak adına bağımsız bir devletle imza ettiği ilk antlaşma olmasıdır. (Sarı, 2017:179)

Sonuç

Dünya savaşlarının ilki olan ve sonrasındaki antlaşma ve taksimatlarla bir sonraki savaşın zemini oluşturan bu savaş, dünyayı olduğu iki gibi Türk ve Macar uluslarını da derinden etkilemiştir. Savaşın sonunda İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, uygulandığı itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun fiilen sona erdiğini belgelemiştir. Mütareke sonrası başlayan işgal süreci, yeni oluşumları da beraberinde getirmiştir. Bu yeni oluşumlardan biri de Türk milletinin, vatanının işgal edilip en doğal haklarının elinden alınması tehlikesine karşı giriştiği Millî Mücadeledir.

Savaşın sonunda dayatılan sözde barış antlaşmasını kabul etmeyen ve mücadeleye girişen tek ulus olan Türklerin bu mücadelesi, “onur kırıcı” olarak nitelendikleri Trianon Antlaşmasıyla bir gecede ülke topraklarının ve nüfusunun neredeyse yarısını kaybeden Macarlar için bir umut ışığı olmuştur. Özellikle

Panslavizm ve pangermenizm karşısında Turancılığa sarılan Macarlar, Trianon'dan sonra kaybedilen topraklarını geri kazanmak için revizyonizme yönelmiştir. Türk-Macar ilişkilerinin on dokuzuncu yüzyılda dostlukla ördüğü kuvvetli bağ, Turancılık ideolojisinin iki millet arasında kurduğu köprünün de etkisiyle, Macarlar, Türklerin dış politikada revizyonist ilkeyle vermiş olduğu mücadeleyi hem gıpta ile izleyerek yürekte desteklemişler hem de bir gece de Trianon'la Avrupa'nın ortasında küçük, tek başına ve Karpatlar Havzası'na sıkışmış duruma gelen devletlerinin, Trianon zincirlerini kırmak için örnek bir kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir.

Macarlar, Türklerin vermiş olduğu bu Millî Mücadeleyi yakından ve objektif bir şekilde izlemek için muhabirlerini savaşın ortasındaki Türkiye'ye göndermişler, her fırsatta Türk halkının mücadelesini destekleyen açıklamalarda bulunmuşlardır. Türklerin başarı yolunda attığı her adım, Macarları Trianon'u ortadan kaldıracabilecekleri konusunda heyecanlandırmış ve Turanlı ırkından kardeşleri Türkleri desteklemişler ve Türk Millî Mücadelesi süresince iletişim kurmanın yollarını aramışlardır. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra yeni Türk devletini tanıyan ilk ülkelerden biri olan Macarlarla imza edilen Dostluk Antlaşması'ndan bu yana kadim dostluğunu muhafaza etmektedir.

Kaynakça

Gazeteler

Magyarság, 6.9.1922, 510. szám, s.1

Népszava, 4.3.1920, 55. szám, s.3.

Pesti Hírlap 25.4.1915, 84. szám, s.1

Pesti Napló,28.4.1915,87. szám, s.6.

Szeged és Vidéke, 2.4.1920, szám, 76,s.1

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri (2016),
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi (2013), İstanbul, T.C. Başbakanlık
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yayın Nu:130

Kitap ve Makaleler

Aksel, S. (2018). "Macar Basınında Türkiye: "Küçük Asya"nın Büyük
Direnişi (1920-1923)". *İLEF Dergisi*, 5(2): 53-84.

Başta, Ş. (1991). *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir
(1456'ya Kadar)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Yayınları.

Çolak, M.(2009). "Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askeri İlişkileri
(1912-1918)", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri
Tarih Sempozyumu, İstanbul,20-22 Mayıs 2009, Bildirileri I*, Ankara:
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları: 395-
411.

Çolak, M. (2011a). "Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrássy ve Osmanlı-
Macar İlişkileri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26(1): 1-65.

Çolak, M. (2011b), "Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına
Göre)", *Türk Yurdu*, (290): 94-101.

Çolak, M. (2013), "Atatürk ve Macarlar", *Turán*, (20): 71-80.

Duran A. ve Orhun F. (2019), "Macarlar, Macaristan ve Turancılık", *History
Studies*, 11(2): 557-571.

GÜRÜN, K. (1986), *Savaşan Dünya Ve Türkiye*, Ankara: Bilgi Yayınevi

Fekete, L. (1969). "Osmanlı Türkleri ve Macarlar (1366-1699)". *BELLE TEN*,
13(52): 663-744.

Frank, T. (1995). "Nation, National Minorities and Nationalism in
Twentieth Century Hungary". *Eastern European Nationalism in
Twentieth Century*, (Ed. P. F. Sugar), Washington: The American
Universty Press: 205-242.

Fodor, G. (2014). "Macar Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye".
Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 1(25): 79-90.

Horváth, B. (1996). *Anadolu 1913*. (Çev.: T. Demirkan), İstanbul: Tarih
Vakfı Yurt Yayınları.

- Kövecsi, P. (2018). *Török-Magyar Diplomáciai Kapcsolatok A Két VilágHáború Között (1920-1945)* (İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Macar Diplomatik İlişkileri(1920-1945). (Basılmamış Doktora Tezi). Budapeşte: *Eötvös Loránd* Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Molnár, M. (2009). *A Concise History of Hungary*. New York: Cambridge University Press.
- Mutlu, C. (2013). "Millî Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivac Meselesi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIX, 85: 169-205.
- Namal, Y. (2013). *Türk Kaynakları Işığında Türk-Macar İlişkileri (1923-1950)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oláh, P. (2012), "A török és a magyar turanizmus kapcsolata a 20. század első felében ", (20.yy'lık ilk Yarısında Türk-Macar Turancılık İlişkileri) *Keletkutatas*, Tavaszi: 67-86.
- Oláh, P. (2015). "A török-magyar kapcsolatok alakulása egy diplomata szemével - Tahy László ankarai követe munkássága (1924-1933)", (Bir Diplomatın Gözüyle Türk-Macar İlişkilerinin Gelişimi: Ankara Elçisi László Tahy'nin Çalışmaları (1924-1933) *Keletkutatas - Tanulmányok Vásáry István 70. Születésnapjára*, Tavaszi:93-104.
- Ortak, Ş. (2016), "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı ve Hasburg Hanedanları Arasındaki İlişkiler", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56:1309-1338.
- Öncü, A.S. (2013). "Türk Kaynakları Işığında Son Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl'ın İstanbul Ziyareti". *CTAD*, 9(17): 57-76.
- Polat, N. (1931). "Macaristan'ın On Senelik Dahili Siyaseti". *Mülkiye*, (7): 36-40.
- Rásonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- _____. (1981). "Atatürk Özgürlük Savaşı'nın Macar Basınındaki Yankıları". *BELLE TEN*, 45(177): 79-86.
- Saral, E. (2016). *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- _____. (2012). "Atatürk ve Macarlar". *Genç Akademisyenlerin Gözüyle Tek Adam: Mustafa Kemal Atatürk, 21 Kasım 2008*, (Haz. T. F. Ertan, K. Unat, Ç. Kılıçoğlu), Ankara: 143-152.

- Szalai, M. (2010). "Az 1916. évi VII. törvénycikk- Az iszlám vallás legalizálása Magyarországon", (1916 yılı VII. Kanun – İslam Dini'nin Macaristan'da Yasallaşması). *Történelmi Szemle*, 53(4): 593-601.
- Tekinsoy, Y. (2015). "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Macar İlişkilerine Bir Örnek: Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocağı". *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: 233-256.
- Tóth, A. (2009). *Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az Atatürk aranykor időszakába*, (Yeni Türkiye'nin Çarkındaki Macar Dışlılar Ya da Atatürk'ün Altın Zamanında Türkiye ile Macaristan Arasındaki İktisadî ve Kültürel İşbirliği). Grotius E-Könyvtár, 2009.
- Türker, P. (2013). *Türk-Macar İlişkileri (1876-1918)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ullein, A. (1943). "Magyar-Török Történelmi Kapcsolatok", (*Macar-Türk İlişkileri Tarihi*) *Balkán Füzetek*, 5.Füzet:3-8
- Ünalp, F. R. (2015). "Birinci Dünya Savaşı'nda Macar Birliklerinin Türk Ordusuna Katkıları Çerçevesinde Kanal, Sina ve Filistin Cephelerine İlişkin Askeri, Taktik ve Stratejik Yaklaşımlar". *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: 203-232.
- Várdy, B. (1983). "The Impact of Trianon upon Hungary and the Hungarian Mind: The Nature of Interwar Hungarian Irredentism". *Hungarian Studies Review*, 10(1): 21-42.

ELŐZETÉS ARÁNYI
Egy héta 400 korona
Három hónapra ... 1120 korona
Egyre más és más helyben,
vidéken és a pályaudvaron
nem 20 korona, kétféleképpen
különbözően az előzetes díj
Hirtelenséggel díjazták azokat.

NEZETI ÉS HAZAI ESZMÉNYEK

A nemzetek szövetsége munkája.

Írta: Bárá Wlaszta Gyula

Most, midőn a nemzetek szövetségéhez lépésintéskorényfrankba kerül, midőn néhány magasabb szintűen valóban hangzott el a nemzetgyűlésen, midőn jelenleg a nemzetek szövetségének tanácsa (council) jelenleg Párizsban tartja ülését, midőn egyfelől a nemzetek szövetségét az embereink békéje hatalmas hirtelenséggel, de másfelől a népek jószámaival mint a "szervezett állatlág", a "szervezett halatlág" példái jellemzik, midőn nagy fölkészülés röviden nézzünk arra, mivel foglalkozott például a nemzetek szövetsége az elmúlt században. Mindenesetre figyelemreméltó tény, hogy a nemzetek szövetségének alakulása, a hátrali általános nemzetközi bíróság (Cort permanent de Justice international) ebben az évben tartotta első ülését. Híres polgárok közül tanácsoktól Calomere elnöklet alatt a lengyel és német kiküldetők a felszólalásai kérdésben, mely egyesekkel végződött és így ez a probléma nagy létező, egyelőre nyitva tartott.

A második nagyobb probléma volt az ausztriai kérdés, mely az egykori hatalmak meghátrálását Lloyd-George közvetítésével utaltatta a nemzetek szövetségének tanácsa elé. A britnek kérték, hogy a nemzetek szövetségének alatt egy bizottság tárgyalja, és néhány hét alatt meggyozzék abban a programban, melynek alapján 1924. évi végleges Ausztriai és német ügyvisely helyreállítható. Figyelemreméltó az is, hogy a nemzetek szövetségének tanácsa megkezdte a nemzetközi bíróság, hogy valamelyik központi a Franciaország és Nagy-Britannia között a tunisi és marokkói világi nemzetközi kérdésben látnak vállam, a nemzetgyűlési delegáltaknak a brit állam-polgárokra való alkalmazhatóságára néve.

Bizonyos megfigyelésekkel a nemzetek szövetségének fókuszában arra, hogy me, itt van a hátrali példák a felszólalás, az ausztriai és a Franciaország és Nagy-Britannia közötti tanult világi kérdés, mely megvilágítja a nemzetek szövetségének feladatát a nemzetgyűlésen. Az első esetben (Szábia) mint politikai terület új politikai problémát oldott meg, melyet előzőleg megoldani nem lehetett. A második esetben mint pénzügyi rendező szerv fejtette ki működését, mert a szövetség egyik tagjának — Ausztriának — pénzügyi egyensúlyi előrelépésének új és esélyes állapottá vált. A harmadik esetben — hol jogi kérdése megoldására van szó — átmentve a véleményeket a nemzetek szövetsége legfeljebb sebbi szervének, a nemzetek bíróságának.

Ezekben kívül még számos politikai természetű kérdések is foglalkoztak a nemzetek szövetségében. Ilyen volt a Lengyelország és Litvánia közötti viszony kérdése, az ausztriai, belgár, görög, magyar és szerb-horvát-szlovén határvizsgálatok.

Meg kell említenem, hogy kimagasló tekintélyű fejtette ki a nemzetek szövetsége a Közép-ázsiai kérdéseket. Nemzetközi érdeklődést rendezett Varsóban — hol huszonegyes állam volt részt — még Németország, Oroszország és Törökország is, a nemzetközi védelmi akció nagy lendületet vett. Amerika is egyetemes kérdéseket a szövetséggel. Középkor, közéleti és pénzügyi kérdések egész hámszázalékos jellegűek előzetes munkálatokat. Csak az általános vastól és a hydro-elektromos egyensúlytervezést emleken ki.

A zsellemi együttműködés nemzetközi közönség is jelentékeny munkát végzett. A zsellemi munkások anyagi helyzete, a zsellemi terület, a hadviselés határaitól, a bibliográfia, az irodalmi termékek költsége, a kereskedelem, az országok közötti viszonyok nemzetközi rendezése maris folyamatban van.

Ami minke legközvetlenebb érdekel, a

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett.

Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett. Az orosz agitáció hatásán — Semirandban ismét kidöszött a háború — Utolsó

EK-2: Pesti Hírlap "Az angorai nemzetgyűlés a háború folytatása mellett" (Ankara Millet Meclisi Savaşın Devam Etmesinden Yana" 13.2.1923, 34. szám, s.1

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500–2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğersinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğersel şartlarının aşğıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), Kutadgu Bilig. (çev. A. Çakan), 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası. *Karadeniz Araştırmaları*, 31(31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkođan'ın Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).